

ระเบียบการ

หนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนา ของคณะธรรมทาน

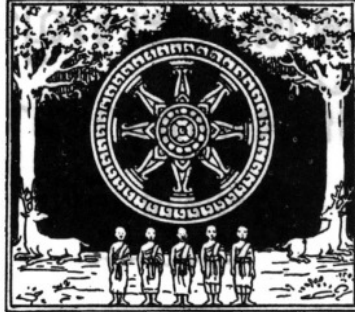
บรรณาธิการและผู้จัดการ : นายธรรมทาส พานิช

สำนักงาน : ห้องธรรมทาน ริมทางรถไฟ สถานีไชยา

กำหนดออก : ออกเป็นรายไตรมาส ในเดือน พฤษภาคม สิงหาคม พฤศจิกายน กุมภาพันธ์. (ปีละ ๔ เล่มหรือสามเดือนครั้ง) เล่มแรกออกในเดือน พฤษภาคม.

อัตราค่าบำรุง : ส่งทางไปรษณีย์ธรรมดาปีละ ๑ บาท. ส่งไปต่างประเทศ ปีละ ๑ บาท ๒๕ สตางค์. รับที่ห้องธรรมทาน (ไม่มีค่าส่ง) ปีละ ๗๕ สตางค์. รับประเภทถาวร ส่งค่าบำรุงอย่างต่ำครั้งละ ๕ บาท (สำหรับตลอด ๕ ปี) รับประเภทกระดาศดีพิเศษ เสียค่าบำรุงสองเท่า, คือทางไปรษณีย์ธรรมดาปีละ ๒ บาท ประเภทถาวรกระดาศดี ส่งค่าบำรุง ๑๐ บาท (สำหรับตลอด ๕ ปี)

การส่งเงิน : ต้องส่งพร้อมกับบอกรับ เงินจำนวนน้อย โปรดส่งธนบัตรหนึ่งบาท ต้องลงทะเบียนซองจดหมายนั้นด้วย, อย่าส่งธนบัตรในซองจดหมายที่ส่งโดยธรรมดา. เงินจำนวนมากต้องส่งทางธนาคาร ในนาม นายธรรมทาส พานิช ผู้จัดการคณะธรรมทาน อำเภอไชยา เป็นผู้รับ ส่งจ่ายเงินที่ทำการธนาคาร ป. ณ. อ. ไชยา. หรือจะส่งเช็ค (ใบรับส่งจ่ายเงินของธนาคาร) ชะนิศเข้าบัญชี จ่ายในนาม คณะธรรมทาน ไชยา ก็ได้ ในกรุงเทพฯ และธนบุรี จะส่งเงินบอกรับได้ที่ร้านมหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศ, ศิษยานุมิตรสมาคม สี่แยกวัดตึก, บริษัทศิริภัทร ๖๓๑ ถนนบำรุงเมือง.

พระพุทธศาสนา ภาคความรู้ทั่วไป

ปีที่ ๓

พุทธจิกายน กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

เล่ม ๓ — ๔

“THIS VENERABLE RELIGION (BUDDHISM)
HAS IN IT THE ETERNITY OF AN UNIVERSAL
HOPE, THE IMMORTALITY OF A BOUNDLESS
LOVE; AN ELEMENT OF FAITH IN FINAL GOOD
AND THE PROUDEST ASSERTION EVER MADE
OF HUMAN FREEDOM”

Sir EDWIN ARNOLD.

ในพุทธศาสนานั้น มีความหวังอันไม่รู้สิ้นสุดสำหรับสากลโลก,
มีมิตรภาพอันไม่จำกัด และเป็นอมต, พุทธศาสนานั้นเป็นแก่นแท้
ของความดีอย่างสุดยอด, เป็นคำยืนยันอิสระภาพของมนุษย์ที่ควร
ภูมิใจอย่างที่สุด, ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมาในโลก.

เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์.

บรรณาธิการแถลง

เรื่องอนัตตา ของพุทธทาสภิกขุ ได้เตรียมไว้ตั้งแต่ พ. ศ. ๒๔๘๑ แต่เนื่องจากมีเรื่องอื่นๆมาก จึงไม่อาจนำลงใน พ. ศ. ๒๔๘๑ ได้ จนมาใน พ. ศ. ๒๔๘๒ เห็นว่าจะรอไว้ก็จะช้ามากไป จึงได้นำลงในเล่มนี้ตอนหนึ่งก่อน.

เรื่อง “ตอบปัญหาบาตหลวง” ควรจะได้นำลงตั้งแต่เล่ม ๑ — ๒ แต่เนื่องจากมีเรื่องอื่นๆค้างอยู่ จึงรอมานถึงเล่มนี้. สาวกของพระคริสต์จำนวนมากกำลังชวนขวายแสดงให้คนไทยเชื่อว่า คริสตศาสนาเยี่ยมกว่าพุทธศาสนา ควรที่พวกเราชาวพุทธจะศึกษาให้รู้ชัดว่า พุทธศาสนาของเราสูงกว่า, เด็ดขาดกว่า, สมเหตุผลกว่า, เป็นอิสระกว่าศาสนาชนิดที่ต้องสมมติให้มีพระเจ้าเพียงไร. ขอชักชวนพี่น้องผู้รักพุทธศาสนา ช่วยกันอบรมสั่งสอนพี่น้องร่วมชาติ ให้ตระหนักแนในศาสนาอันประเสริฐสุด ที่ตนมีอยู่แล้ว.

เพราะความจำเป็นที่จะต้องนำเรื่องยาว และสำคัญที่สุด ทั้งสองเรื่องนี้ลงให้จบ จึงต้องรวมหนังสือเล่ม ๓ และเล่ม ๔ เข้าเป็นเล่มเดียวกัน และหนังสือพุทธศาสนา เป็นหนังสือของชาวบ้านนอก โรงพิมพ์ ธรรมทานเป็นโรงพิมพ์เล็กๆในชนบทที่ไม่น่าจะมีโรงพิมพ์ จึงไม่สามารถจะทำงานให้รวดเร็วได้เท่าที่ควร. การออกของหนังสือเล่มนี้ จึงล่าช้าไปมาก จนทำให้บางท่านที่คอยนานต้องมีจดหมายถามข่าว. เนื่องจากความจำเป็นดังกล่าวข้างต้น หวังว่าคณะคงได้รับอภัยจากผู้คอยทุกๆ ท่าน.

หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มสุดท้ายของปี พ. ศ. ๒๔๘๒ แล้ว คณะธรรมทานขอขอบคุณท่านผู้รับ ร่วมทำบุญด้วยการส่งค่าบำรุง พ. ศ. ๒๔๘๓ ล่วงหน้าต่อไป.

อนัตตาของพระพุทธเจ้า

เรื่องนี้ เขียนขึ้นเนื่องจากการที่หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ได้เปิดหน้ากระดาษเป็นเวทีที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับอัตตาและอนัตตา เพื่อค้นหาความจริงว่า พุทธศาสนาเรามีมติในเรื่องนี้ แตกต่างจากที่ศาสนาอื่น หรือลัทธิอื่นเขามีกันอยู่อย่างไรบ้าง เพื่อว่าพุทธบริษัทจะได้รู้จักมติดังกล่าวได้ถูกต้อง ไม่ไปจับเอามติดของลัทธิอื่นมาเป็นของตน เนื่องจากความคล้ายคลึงกันมาก. พุทธศาสนาแปลกจากศาสนาอื่นในโลกทุกศาสนา และไปได้สูงสุดกว่าศาสนาอื่น ก็ตรงปฏิเสธอัตตาเด็ดขาด โดยประการทั้งปวงนี้เอง ให้ผู้ปฏิบัติพึงเห็นว่า มีแต่เพียงธรรมชาติดล้วนๆ ธรรมชาติประเภทหนึ่งมีสิ่งอื่นปรุงแต่งและหมุนเวียน ได้แก่เบญจขันธ์. อีกประเภทหนึ่ง เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง และไม่หมุนเวียน ไม่มีเกิดไม่มีดับ ได้แก่สถานะอันเป็นที่ดับหรือความดับของเบญจขันธ์นั้นๆ เท่านั้น, ไม่มีอัตตาหรือตัวตนที่ไหน. ลัทธิอื่นมีอัตตาตัวตนที่วิญญาน อันต้องเที่ยวปฏิบัติก็มี, พุทธบริษัทบางคน จับเอาตัวธรรมชาติประเภทหลัง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิพพาน ว่าเป็นตัวตนไปก็มี จึงเกิดเป็นปัญหายุ่งยากขึ้นว่า อนัตตาตามพระพุทธมติดที่แท้มีอยู่อย่างไรแน่ ซึ่งจะได้พิจารณากันโดยละเอียดในที่นี้ ตามที่สามารถจะทำได้. — พุทธทาสภิกขุ.

คำชี้แจงเบื้องต้น

เหตุที่เขียน

การบรรยายเรื่องอนัตตา เป็นงานหนัก. ทั้งนี้ เพราะว่าเป็นเรื่องชนิดหัวใจของพุทธศาสนา ชวนให้เกิดความลังเลว่าจะทำได้สักซึ่ง สมตามที่มันเป็นเรื่องลึกซึ้งหรือไม่. ถ้าหากว่าทำได้ต่ำไป ก็จะมีผู้เข้าใจว่า

พุทธศาสนามีดีเพียงเท่านั้นไปก็ได้นั้น เป็นผลร้ายแก่ศาสนาต่างๆ ที่บรรยายไปผิดพลาดเหมือนกัน. บัดนี้ความแน่ใจได้เกิดขึ้นโดยลำดับๆ เนื่องจากการได้รับความคิดเห็นจากมิตรสหายหลายท่าน ซึ่งแสดงความเห็นและข้อข้องใจของตนๆ ขึ้นมามากพอ จนทำให้จับความจริงได้ว่า ถ้าทำขึ้นจะเป็นผลดีมากกว่าที่ไม่ทำ ไม่มากก็น้อย หรืออย่างน้อยที่สุด อาจทำให้เรื่องนี้เสร็จสิ้นกันไปเสียที.

ที่ว่าดีกว่าไม่ทำ หมายความว่ายังมีบางท่าน ที่ยังลังเลหรือไม่เข้าใจในแง่ต่างๆ ที่เป็นเหตุผลประกอบ ถ้าได้บรรยายไป แม้เพียงเท่าที่จะเป็นการตอบแก้ข้อสงสัยเหล่านั้นเท่านั้น ก็ย่อมเป็นผลดีงาม และเป็นทีพอใจของข้าพเจ้ามากอยู่แล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องนึกไปถึงว่า จะต้องหมดจดสิ้นเชิงก็ได้. หากมันจะได้ผลงดงามมากกว่าที่นึก หรือถึงกับสิ้นเชิงเอาทีเดียวก็นับว่าเป็นผลกำไรอีกส่วนหนึ่งต่างหาก.

อรรถา — อนัตตานิไซปัญหาโลกแตก

ปัญหาอนัตตา ในประเด็นที่ว่า มีอรรถาหรือไม่มีอรรถา นี้ บางท่านอาจเห็นไปว่าเป็นปัญหาโลกแตก คือไม่อาจเข้าใจตรงกันได้ว่า จนกระทั่งโลกแตกไปในที่สุด, เช่นเดียวกับปัญหาโลกแตกอื่นๆ. แต่ความจริงปัญหานี้ หาใช่ปัญหาโลกแตกไม่ เป็นปัญหาที่จำกัดที่สุด เป็นแต่ลึกซึ้งเท่านั้น. และความลึกซึ้งนี้เองที่ทำให้ผู้ไม่เข้าใจทั่วถึง เกิดมีความเห็นที่แย้งกันขึ้น. สมมติตัวอย่างด้วยปัญหาที่ว่า ฆ่าสัตว์ บาปหรือไม่บาป. บางพวกถือว่า ฆ่าสัตว์ไม่บาป ดังที่จะเห็นนักบวชของบางศาสนาจับปืนขึ้นยิงนกก็มี. แต่ฝ่ายพุทธบริษัทถือว่าบาป. แม้ในส่วนที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ก็ยังมีผู้เห็นแตกแยกกันอยู่นั่นเอง. เราจะถือว่าปัญหานี้เป็นปัญหาโลกแตกหรือไม่. สำหรับพุทธบริษัทเรา ไม่ถือว่านี่เป็นปัญหาโลกแตกเลย และถือว่ามันบาป.

แม้มนุษย์ส่วนมาก ที่ถ้ามีความสงสัยต่อสัตว์นั้นๆอยู่ในใจสักประมาณหนึ่ง ก็จะต้องนึกว่าเป็นบาป. นี่เราจะเห็นว่า ถ้าเพ่งละเพาะในวงพุทธศาสนาของเราแล้ว ปัญหาชนิดนี้ไม่อาจเป็นปัญหาโลกแตกได้เลย เป็นปัญหาที่มีความเด็ดขาดอยู่ในตัวโดยแท้. สำหรับปัญหาอัตตาอนัตตานี้ ก็ทำนองเดียวกัน เมื่อเพ่งละเพาะในวงพุทธบริษัทแล้ว เป็นปัญหาที่ควรจับขึ้นวินิจฉัย และจะได้พบความหมายอันเด็ดขาด. จะเป็นปัญหาโลกแตกขึ้นมาก็ต่อเมื่อเอาเข้าไปเทียบกับศาสนาที่ต่ำกว่าหรือด้อยกว่า จนไม่รู้จักความหมายของคำว่า อนัตตา เช่นเดียวกับเอาปัญหาเรื่องการฆ่าสัตว์ เข้าไปวินิจฉัยกับพวกที่เห็นชีวิตสัตว์เป็นของไม่มีค่า ฉันทใดกันนั้น.

อูวิาท

อย่างไรก็ตาม เราได้พบแล้วว่า ปัญหานี้ได้เกิดขึ้นละเพาะในวงพุทธบริษัทกันเองทั้งนั้น. ที่นี้ เราลองมาช่วยกันจับตัวอูวิาทขึ้นมาพิจารณาด้วยกันเสียก่อน. ถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องตามที่เป็จริงที่สุดแล้ว ต้องกล่าวว่า ปัญหานี้, คือปัญหาที่ว่า พุทธศาสนามี “อัตตา” ที่เที่ยงที่ยั่งยืนหรือไม่นั้น ได้เกิดขึ้นระหว่างมหายานบางนิกาย กับเถรวาทหรือหินยานมากกว่า, มิใช่เกิดขึ้นในหมู่พวกเราซึ่งเป็นหินยานล้วนๆ. พุทธบริษัทไทยเราเป็นพวกหินยานหรือเถรวาท ซึ่งตามธรรมเนียมคติที่ว่า ในพุทธศาสนา ไม่มีอัตตาหรือตัวตน (self, or Ego), แต่การที่มีบางคนอุทริ ไปถือพ้องกับพวกมหายานบางนิกาย ในมติว่า มีตัวตน นั้น ไม่เป็นของแปลก เป็นเพราะไม่เข้าใจในลัทธิของตนมากพออย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งได้เล้าเงื่อนไขกระแสนกระสายเล็กๆน้อยๆบางอย่างมาจากพวกมหายาน มาสอนกันอย่างลับๆบางคน แล้วในที่สุดจับฉวยเอาเป็นจริง เพราะตรงกับความคิดของตน ซึ่งเชื่อดังนั้น

อยู่แล้ว. คู่วิวาทจึงได้แก่มหายาน (บางนิกาย) กับพวกเถรวาทเรานั้น.^๑

การที่มีบางคนในฝ่ายเถรวาทเรา เกิดมีมติแตกแยกไปพ้องกับมหายานบางนิกายนั้น เป็นของธรรมดา เช่นเดียวกับที่แม้ในพวกมหายานเอง ก็มีการถือมติแตกแยกเป็นนิกายเล็กนิกายน้อยกันนั้น. เป็นอันว่าในพวกหนึ่งๆ ย่อมอดที่จะมีบางคนที่มีมติแตกแยกไปพ้องกับพวกอื่นไม่ได้. แต่เราารู้ว่าพวกไหนมีมติอย่างไรเป็นของตัวจริงๆ ก็โดยอาศัยศึกษาให้ทั่วๆไป ทุกๆพวกตามที่เป็นมาทั้งทางประวัติศาสตร์ และทางหลักธรรมจริงๆ. เมื่อย้อนมาดูเฉพาะในพวกเถรวาทในเมืองไทยเรา เราจะพบว่ามื่อน้อยคนที่สุดที่มีมติเอียงออกไปหาพวกมหายาน, ทั้งยังหลับตาหลงอยู่เสมอว่าเป็นมติใหม่ของตนโดยจะเฉพาะ ทั้งที่พวกมหายานเขายืนยันออกมาตั้งนานแล้ว. บางคนครั้งแรกยืนยันเอาจริงจังว่า มีอิตตาในพุทธศาสนา ได้แก่ตัวนิพพาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อสังขตธรรม, ครั้นต่อมาเห็นทำไม่ดี เลยเอียงออกไปเสียข้างๆว่า เป็นแต่เพียงอยากจะเรียก หรืออยากจะสมมติเช่นนั้น. เท่านั้น, บางคนพูดส่ายไม่แน่นอน เช่นว่านิพพานจะเป็นอิตตาก็ไม่ใช่ อนัตตาก็ไม่ใช่, หรือเป็นอะไรไม่ได้ทั้งหมด ทั้งที่ครั้งหนึ่งเขาเคยยืนยันปรากฏอยู่ในหนังสือที่เขาเขียนว่า เป็นอิตตา. ในที่สุด มีบางคนออกตัวไปได้หลุดลุ่ยว่า ที่กล่าวให้นิพพานเป็นอิตตา ก็เพื่อเพียงให้เป็นเครื่องจูงใจคนที่ยังต่ำอยู่ให้ขมักเขม้นยิ่งขึ้นเท่านั้น. แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีบางคนที่ยึดติดว่า พุทธศาสนามีอิตตา (ได้แก่นิพพาน) อยู่เสมอ ดังที่ปรากฏอยู่ในข้อความตามที่เขาเขียนส่งมายืนยันในหน้าหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานี้แล้ว.

ประเด็นที่วิวาท

แต่เมื่อเราขม้นับกันว่ามหายานหรือหินยานก็ตามล้วนแต่เป็นพุทธบริษัท

-
๑. การที่มหายานบางนิกาย กล่าวให้มีอิตตาขึ้น ก็เนื่องจากความจำเอนบางอย่าง คือความจำเอนที่เกิดขึ้นในการแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์ ภายหลังพุทธปรินิพพาน หลายร้อยปีดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า.

ด้วยกัน คู่วิวาทจึงต้องจัดแบ่งออกเป็นสองฝ่าย โดยอาศัยประเด็นที่วิวาทเป็นเกณฑ์ จะถือเอาของพวกไหนนิกายไหนโดยตรงไม่ถนัด เพราะปรากฏว่ามหายานมีหลายนิกาย และมีได้มีมติตรงกันทุกนิกาย และทั้งหินยานเรา ก็ยังมีบางคนที่มติดังของพวกมหายานดังกล่าวแล้ว. ฉะนั้นจึงแบ่งได้แต่เพียงว่ามี ๒ พวก, พวกหนึ่งถือว่า ในพุทธศาสนานี้แม้กล่าวโดยปรมาตมก็มีได้สมมติอย่างโลกๆต้นๆแล้ว ก็ยังมีอัตตา เป็นอัตตาที่แท้จริงได้แก่นิพพาน หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อสังขตธรรม พร้อมทั้งยืนยันว่ามตินี้ตรงตามพระพุทธพจน์แท้ อีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจพระพุทธพจน์ผิดไปเอง จึงกลายเป็นไม่มีอัตตาไปเสีย. นี่พวกหนึ่ง. อีกพวกหนึ่งยืนยันว่า พุทธศาสนาไม่มีอัตตา ทุกๆสิ่งไม่ใช่อัตตา หรือไม่มีอัตตา กระทั่งถึงพระนิพพานเป็นที่สุด, การที่มีคำว่าอัตตาใช้อยู่ในพุทธศาสนานั้น เป็นเพียงฝ่ายโง่เขลาโลก หรือสมมติตามที่โลกเขาสมมติกันใช้เป็นคำพูดอยู่ เพื่อให้ฟังกันเข้าใจเท่านั้น. รวมความสั้นๆอีกครั้งหนึ่ง ก็คือว่า

๑ พวกหนึ่งถือว่าในพุทธศาสนามีอัตตา พระพุทธเจ้าสอนให้ค้นหาเอาเป็นที่พึ่ง (ซึ่งต่อไปนี้จะได้เรียกพวกนี้ว่า พวกอัตตวาที)

๒ พวกหนึ่งถือว่าไม่มีอัตตาในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ค้นหาอัตตา แต่กลับทรงสอนให้ถอนความรู้สึกว่าอัตตา ทั้งเสียให้หมดทุกอย่าง แล้วก็พ้นทุกข์ ไม่ต้องพึ่งอะไรต่อไป (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า พวกอนัตตวาที).

ในที่สุด เราจับตัวคู่วิวาทได้ว่า พวกที่มีอัตตาหรือตัวเรา กำลังวิวาทกับพวกที่ไม่มีอัตตา. (วิวาทในที่นี้ หมายความว่า มีวาทะต่างกันไม่ตรงกัน, มิใช่ทุบตีกัน). ทั้งสองพวกนี้ ต่างฝ่ายต่างมีเหตุผลของตนอย่างไรนั้น จะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในตอนที่ยกขึ้นวินิจฉัย ในตัวเรื่องของเรื่องนี้. จะเพาะใน

ตอนคำปรารภนี้ จะขอล่าวถึงความสำคัญของการที่เราจำเป็นต้องวินิจฉัยปัญหาอันยุ่งยากนี้สืบไป อีกเล็กน้อย.

ได้กล่าวมาแล้วว่า เรื่องอนัตตานิ เป็นเรื่องชะนิคหัวใจของพุทธศาสนา อันเป็นที่รักของนักแสวงความพ้นทุกข์ และนักคิดทั้งปวง ทุกๆ กาลและเทศอันไม่มีจำกัด. นักศึกษาที่เป็นชาวยุโรปแม้ที่ยังไม่ชอบรับไปถือ ก็ยังอดที่จะศึกษา เพื่อเป็นอาหารอันประณีตแก่สมองของตนไม่ได้ และถือว่า เรื่องอนัตตานิเท่านั้น ที่เป็นลักษณะเฉพาะของพุทธศาสนา ที่ต่างออกไปจากศาสนาอื่น แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีนักศึกษาชาวตะวันตกบางคน ที่หลงไปบ้าง ถึงกับเข้าใจผิดของพุทธศาสนาผิดไปก็มี เช่นหนักไปทางฝ่ายมหายาน หรือถือว่าคัมภีร์ของฝ่ายหินยานมิใช่เป็นคัมภีร์ที่เป็นพุทธวจนะแท้จริง ยิ่งกว่านั้น บางพวกได้สำคัญผิด ถึงกับไปจับเอามติของฝ่ายอื่น เช่นเวทานตะของพวกอุปนิษัทเป็นต้น มาเป็นพุทธศาสนาไปโดยปริยาย. เมื่อนักศึกษาเหล่านั้นเป็นผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยวิพยานะ และถือปริญาบางอย่างไว้สูงๆ หรือเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่สำคัญของโลกก็มี จึงเกิดมีผู้เชื่อและถือตามท่านเหล่านั้นไปด้วยเป็นอันมาก เลยทำให้เกิดการแตกแยกกันมากออกไปอีก จนในที่สุดทำให้เกิดการรัง หรือวนเวียนสำหรับผู้ที่จะศึกษาต่อไปในวันหน้า. ในบัดนี้ มีหนังสือและหนังสือพิมพ์ทางพุทธศาสนาที่พิมพ์ขึ้นเป็นภาษาต่างประเทศเป็นจำนวนมาก มีทั้งฝ่ายหินยานและมหายาน. พวกไหนถือนมติฝ่ายไหน ก็กล่าวไปตามมติของพวกตัว และข้อที่แตกแยกกันอย่างสำคัญที่สุด ก็คือมติเรื่องอนัตตานิ. ทางฝ่ายมหายานคงออกหน้าตามเคย เพราะนอกจากจะมีการโฆษณาและการอธิบายที่ทันสมัยแล้ว ยังมีมติที่ว่ามิตตา หรือ Self ซึ่งตรงกับความรู้สึกของคนทั่วไปด้วย. เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ควรพลาดใจในข้อที่ว่า ทำไมจึงเกิดมิมติที่แตกแยกกันขึ้น ในวงนักศึกษาหรือนักคิดชั้นสูง ทั้งที่เป็นพุทธบริษัทและเป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งศึกษาเพียงเพื่อเป็นอาหารของสมองที่ชอบคิด.

หลักการศึกษาศาสนา ๔ ขั้น

อันการศึกษาวิชาทางศาสนานั้น ไม่ว่าจะเป็ศาสนาไหนก็ตาม, เรา
ย่อมมีหลักที่จะศึกษาเป็ ๔ ขั้น คือ

(๑) เรื่องประวัติและคำสอน (Life & Teaching) ของศาสดาแห่ง
ศาสนานั้นๆ เช่นที่พวกพุทธบริษัทเราเรียนพุทธประวัติ และพระสูตรต่างๆ.

(๒) เรื่องข้อปฏิบัติขั้นต้นๆ ทั่วไป (Exoteric doctrine) ได้แก่เรื่องที่
ศาสนิกแห่งศาสนานั้นๆทุกคนจะต้องรู้และปฏิบัติ ได้แก่ศีลธรรมประจำ
ศาสนาของตัว และสำหรับทุกคนจริงๆ, จนกระทั่งถอนตนออกจากทุกข์ได้.

(๓) เรื่องปริมัตถ์หรือปรัชญา (Esoteric or Philosophy) เช่น
เรื่องอภิธรรมปิฎกของพุทธศาสนาเรา เป็เรื่องที่ดั่งขึ้นตามหลักแห่งตรรก
จำแนกข้อธรรมให้ละเอียดออกไปตามแนวแห่งเหตุผล ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ
เพราะเป็หลักทฤษฎีสำหรับคิดอย่างเดียว ซึ่งพวกนักปฏิบัติแม้ไม่จำเป็นต้อง
รู้ ก็สามารถปฏิบัติออกจากทุกข์ได้.

(๔) เรื่องลึกลับซึ่งอยู่เบื้องหลังที่สุด (Mysticism). เช่นความที่ศาสนา
เป็ความจริงที่มีได้มีใครดั่งขึ้น เป็ความจริงของธรรมชาติ มีเค้าความ
ส่วนใหญ่เหมือนกันทุกศาสนา เช่นข้อที่ว่า เมื่อทำดีถึงที่สุดแล้ว จะได้เข้า
อยู่ในสภาพที่เป็สุขตลอดอนันตกาล ไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป ซึ่งสภาพอัน
นั้น จะได้แก่พระนิพพาน หรือพระเป็เจ้า หรือปรมาตมัน หรือสวรัค
หรืออะไรก็ตาม. จุดมุ่งของทุกศาสนาแล้วแต่อยู่ที่ขั้นนี้ และเหมือนกันทุก
ศาสนา คือ สภาพที่เป็สุขตลอดนิรันดรอันนี้, ซึ่งเมื่อเล็งตามหลักนี้ เรา
ควรจะถือว่า ในโลกนี้หรือโลกไหนก็ตาม มีศาสนาเดียวเท่านั้น คือศาสนา
แห่งความจริง หรือศาสนาความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเมื่อเราประพฤติต่อ
มันอย่างถูกต้องแล้ว จะพบสุขที่เป็ยอดสุขไม่เปลี่ยนแปลง.

เรื่องอนัตตาอยู่ในชั้นปรัชญา

สำหรับปัญหาเรื่องอัตตาและอนัตตา ตามนัยที่กำลังถกกันอยู่นี้ นับว่าเป็นเรื่องที่อยู่ในชั้นสาม คือชั้นปรัชญา และคาบเกี่ยวอยู่กับชั้นสี่. ที่ว่าอยู่ในชั้นสาม ก็เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีล้วน ซึ่งให้เห็นความเป็นมาหรือความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของคนและสัตว์ หรือสิ่งต่างๆ ที่ถูกปรุงขึ้นจากสิ่งอื่นๆ โดยอำนาจธรรมชาติ, ให้รู้จักจำแนกสิ่งนั้นๆ ออกเป็นส่วน กระทั่งถึงส่วนย่อยที่สุด ที่ประกอบหรือประชุมกันเข้าเป็นก้อนใหญ่, ให้รู้ว่าเกิดมาจากอะไร เกิดมาอย่างไร เปลี่ยนไปอย่างไร และทำไมจึงได้เป็นอย่างนั้น เป็นต้น. และที่ว่าเรื่องอนัตตานี้คาบเกี่ยวไปถึงชั้นที่สี่นั้น หมายถึงว่า ความหมายแห่งความเป็นอนัตตานี้ ย่อมครอบคลุมไปถึงนิพพาน ซึ่งได้แก่สภาพที่เป็นสุขสงบอยู่ตลอดนิรันดร์ ซึ่งทุกๆ ศาสนาล้วนแต่มีจุดๆ นี้ตรงเป็นอันเดียวกัน. จะแตกต่างกันบ้างก็ตรงที่ศาสนาอื่นๆ ถือว่ามนุษย์มีอัตตาหรือตัวตนของตน ที่เป็นผู้เข้าไปถึงสุขนิรันดร์อันนั้น ซึ่งเป็นตัวตนใหญ่ เรียกว่าตัวตนของโลก หรือตัวตนของพระเจ้า. ส่วนพุทธศาสนาปฏิเสธตัวตนเหล่านั้นทั้งหมด สิ่งเหล่านั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่ตัวตน เพราะบางสิ่งเป็นเพียงมายา ที่มีใสมายา ก็เป็นเพียงธรรม หรือธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น อย่ายึดถือให้เป็นตัวตนขึ้นมา จะทำให้เกิดความพัวพันขึ้นแก่จิตต์ และติดอยู่ในสิ่งนั้นไม่หลุดออกไปได้ ซึ่งจะต้องทนทุกข์อย่างประณีต หรือไม่รู้สีกตัวอยู่เสมอ.

เท่าที่กล่าวมานี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่าปัญหาเรื่องอนัตตา เป็นปัญหาที่ประณีตและสุขุมเพียงไร เป็นจุดกลางหรือแก่นกลางของพุทธศาสนาเพียงไร ซึ่งถ้าเราเรียนรู้ความจริงเรื่องอนัตตานี้แล้ว เราจะรู้ความจริงอย่างกว้างและทั่วจบไปหมด ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายสิ่งที่มีรูปหรือไม่มีรูป ที่เป็นวิสัยของโลก หรือนอกเหนือไปจากวิสัยของโลก (Phenomenal or Noumenal; Mundane, or Ultra-mundane). และจะทำให้เรารู้สึกว่า ไม่มีอะไรแปลก ไม่มีอะไรที่

นำยึดถือหรือหลงใหลอีกต่อไป กลายเป็นคนที่ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งทั้งปวงได้. กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าหากจะเพ่งเล็งไปในแง่ที่ว่าจะมีแนวปรัชญาอันไหนบ้าง ที่จะสามารถเป็นเครื่องนำทางของจิตต์ (Spritual Guide) นำจิตต์ไปสู่ความรอดพ้นที่แท้จริงได้แล้ว เราจะพบว่า ปรัชญาอันว่าด้วยอนัตตานี้เอง ที่จะสามารถเป็นมรรคเทศก์ของวิญญาณ นำไปสู่ความรอดพ้นและอิสระอย่างเด็ดขาดได้ถึงที่สุด. ปรัชญาอันว่าด้วยอนัตตา จะนำจิตต์ไปสู่ความรอดพ้นได้อย่างไรนั้น จักได้กล่าวไว้ในตอนท้ายของเรื่องนี้ เพราะจะต้องกล่าวถึงแนวของอนัตตา ว่ามีอย่างไรเสียก่อน.

พุทธศาสนาไปได้ไกลกว่าศาสนาอื่น เพราะหลักอนัตตา

ปัญหาอาจเกิดขึ้นว่า เมื่อกล่าวด้วยอรรถอันลึกลับและอยู่เบื้องหลังที่สุด ศาสนาทุกศาสนามีหลักตรงเป็นอันเดียวกันหมดในข้อที่ว่า มุ่งสู่นิรันดรด้วยกันทั้งนั้นแล้ว ทำไมจึงเกิดมีศาสนาที่สูงต่ำ หรือด้นลึกกว่ากันขึ้นด้วยเล่า ? ข้อนี้เป็นเพราะศาสดาของศาสนานั้น ได้ตรัสรู้เรื่องสภาพที่เป็นสุขนิรันดรไว้ต่าง ๆ กัน เช่นคริสต์หรืออิสลามว่า ได้แก่แดนสวรรค์ของพระเป็นเจ้า, พวกพราหมณ์ในสมัยอุปนิษัทว่า ได้แก่ปรมาตมัน หรือที่พวกอื่นเรียกว่าพรหม ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ พุทธศาสนากล่าวว่าได้แก่นิพพานหรือสภาพะชนิดหนึ่งที่จิตต์จะลุดถึง ในเมื่อ จิตต์ละขาดเสียได้จากความยึดถือว่า อาตมัน หรือพรหม หรือสวรรค์ หรือพระเป็นเจ้า และอื่นๆทั้งหมดว่า เป็นสิ่งที่ควรยึดถือ หรือเพ่งจ้องว่าเป็นตัวตนที่จะเอาเข้ามาเป็นของ ตัว หรือเข้ารวมอยู่ในตัวนั้นเสียเอง. ในเรื่องนี้เราจะต้องรู้ว่าครั้งแรกทีเดียว เกิดจากการที่มนุษย์เรามีสัญชาตญาณแห่งความต้องการสิ่งที่ดีกว่าขึ้นไปตามลำดับๆ จนถึงสิ่งที่ดีที่สุด. ครั้นปัญหาได้ก่อรูปขึ้นว่า

สภาพอย่างไรหรือสถานะชนิดไหนเล่า ที่เรียกว่าสภาพที่ดีที่สุด เป็นสุขที่สุด. ใครตอบหรือสอนได้ดีที่สุดในที่นั้นหรือสมัยนั้น ก็ถูกยกขึ้นในภายหลัง ว่าเป็นพระศาสดา. ในหมู่ชนที่หนักไปในทางวัตถุ (Materialism) ก็เพ่งไปยังสภาพที่ตนจะได้สิ่งที่ตนพอใจมากที่สุด จึงเกิดมีสวรรค์ของพระเป็นเจ้า ที่มีอะไรให้ตามต้องการทุกอย่าง และมีศาสดาสอนเรื่องแดนสวรรค์ของพระเป็นเจ้า ขยายความให้เป็นสิ่งที่ไม่รู้จักสิ้นสุด หรือไม่รู้จักตายขึ้นในภายหลัง. ครั้นต่อมา เมื่อความคิดนึกหรือการศึกษาลึกซึ้งขึ้น หรือในหมู่ชนผู้หนักไปในทางจิตต์ (Spiritualism) ได้ค้นพบละเอียดลงไปว่า ต้องเป็นสภาพของจิตต์ที่ประกอบไปด้วยญาณ หรือความรู้ชนิดที่ทำให้จิตต์ไม่คืนรน ไม่เศร้าหมอง ไม่มีมัวต่างหาก ที่เป็นสุขที่สุด หรือดีที่สุด. ในหมู่ชนเหล่านี้เกิดมีศาสนาที่ค้นพบแตกต่างสูงต่ำ หรือตื้นลึกกว่ากันเป็นชั้นๆ ซึ่งส่วนมากที่สุด แม้จะได้ทำจิตต์ให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์เพียงไรแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา มีตัวเรา หรือสุขของเราอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. จนในที่สุดซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบสูงสุดขึ้นไปกว่านั้นว่า ต้องเป็นสภาพของจิตต์ ที่ผ่องแผ้วหมดจดจากความรู้สึกหรือยึดถือว่ามีตัวของตัว หรือความบริสุทธิ์ของตัวด้วย จิตต์นั้นจึงจะชื่อว่าถึงสภาพที่สุขที่สุด บริสุทธิ์ที่สุด และพ้นทุกข์เด็ดขาดที่สุด. ถ้าจิตต์ยังรู้สึกว่าเป็นตัวตนอยู่ในที่ใด ก็ยังคงติดพันอยู่ในสิ่งนั้น ซึ่งมีใช่ความหลุดพ้นของจิตต์ ซึ่งจะได้อธิบายโดยละเอียดในตัวเรื่อง ต่อไปข้างหน้า.

เรื่องนี้เป็นเรื่องยาว, ท่านผู้อ่านต้องพยายามจำใจความไว้ให้ได้ทีละตอนๆ ไปตามลำดับเสมอ. มิฉะนั้นจะวนเวียนและไม่ได้เรื่องอะไรเลย ในที่สุด.

ใจความ

แห่ง

อนัตตาของพระพุทธเจ้า

อาจมีบางคนรู้สึกแปลกใจเมื่อพูดว่า อนัตตาของพระพุทธเจ้า^๑ การที่กล่าวจำกัดลงไปเช่นนี้ ก็เพราะเหตุว่าอนัตตาของพระพุทธเจ้า มีความหมายอย่างหนึ่งต่างหากจากของลัทธิอื่นๆ แม้ว่าบางลัทธิจะ คล้ายกันที่สุดเพียงไรก็ตาม. อนัตตาของลัทธิอื่นมีอย่างไร จะได้ กล่าวในตอนต่อไปจากตอนนี้. สำหรับอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น มีหลักกว้างๆว่า ไม่เห็นว่ามีอัตตาหรือตัวตนในสิ่งทุกๆสิ่ง หรือเห็น ว่าสิ่งนั้นๆ หรือส่วนนั้นเป็นอัตตาตัวตนก็หาไม่. สิ่งที่น่าจะเห็น ว่าเป็นตัวตนที่สุดก็คือสิ่งที่ไม่เป็นมายา เกิดมีอยู่เองโดยไม่ต้องมี อะไรแต่ง ไม่มีอะไรเข้าไปแตะต้อง หรือทำอะไรแก่สิ่งนั้นได้ ซึ่ง เรียกตามภาษาธรรมะ ว่า อสังขตธรรม, ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรม. อย่างหลังนี้เป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงหรือก่อรูปมันขึ้น และ ต้องตั้งอาศัยอยู่บนสิ่งอื่นมันจึงเป็นเพียงมายาหรือชั่วคราว ได้แก่ โลกหรือโลกียธรรมทั้งหลาย ทั้งฝ่ายกายและฝ่ายจิตต์. สำหรับ อสังขตธรรม หรือเมื่อกล่าวโดยเจาะจงได้แก่สภาพแห่งสัจธรรม หรือนิพพาน นั้น ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนที่สุด เพราะ

๑. อนัตตาแปลว่า ไม่ใช่อัตตา, หรือ, ไม่มีอัตตา

มันมีตัวของมันเองปรากฏโดยไม่เปลี่ยนแปลง. แต่ถึงกระนั้น สิ่งนั้นก็มิใช่ตัวมันหรือตัวใคร ทั้งที่มีตัวปรากฏอยู่อย่างมิใช่เป็นมายาเหมือนสิ่งอื่น. และทั้งเป็นสิ่งที่ใครๆไม่ควรสำคัญหรือยึดถือเอา มันว่าเป็นตัวตนของมันหรือของใครด้วย. สำหรับหลักข้อนี้มีพระพุทธบาทว่า สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา ซึ่งแปลว่า ธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นไม่ใช่อัตตา. อธิบายว่า สิ่งทั้งปวงเป็นเพียงสักว่า ธรรม หรือสิ่งๆหนึ่งๆเท่านั้น. เป็นธรรมชาติทั้งนั้น. และแบ่งได้เป็น ๒ พวก คือ เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม ดังที่กล่าวมาแล้ว.

สังขตธรรมเป็นสิ่งที่มิปรากฏการณ์ ปรากฏให้เราสัมผัสได้ไม่ทางตา ก็ทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ. อยู่ในวิสัยที่เราจะติดต่อหรือศึกษามันได้ด้วยวิธีการฝ่ายวัตถุวิทยาหรือ Physics. ธรรมหรือสิ่งประเภทนี้ เป็นมายาทั้งนั้น คือประกอบด้วยสิ่งหลายสิ่งรวมกัน ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา มีรูปร่างและขนาด ซึ่งล้วนแต่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่รู้หยุด. เราวมเรียกว่า สังขตธรรม หรือเทียบได้กับ สิ่งที่ปรากฏการณ์ทั้งหลาย (Phenomenon).

อสังขตธรรมนั้น ตรงกันข้ามทุกๆ ประการ ไม่มีปรากฏการณ์ทางฝ่ายวัตถุ หรือแม้ที่สุดแต่ทางใจที่เป็นเพียงสัมผัส. ไม่มีอะไรปรุงมันขึ้น ไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา ไม่มีรูปร่างและขนาดโดยประการใดเลย วัดไม่ได้ คำนวณไม่ได้ด้วยหลักแห่งสิ่งที่มีปรากฏการณ์ จะรู้มันได้ก็แต่โดยการอนุมาน (Inference) ตามหลักแห่งเหตุผล มีปัญญาอันประกอบด้วยเหตุผล เป็นอายตนะสำหรับติดต่อ. แม้ที่กล่าวกันว่า จิตต์หน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์หรือได้รับรสของนิพพานอย่างซึมซาบเป็นต้นนั้น พึงทราบว่า หาใช่หน่วงเอาตัวนิพพานเป็นตัวเป็นตนมาได้ไม่ ย่อมหมายถึงการแนใจหรือ

วางใจเด็ดขาดของอนุমানนั่นเอง. และเพราะเป็นสิ่งแน่นอน
 เด็ดขาดตายตัวลงไปใจตนเอง จึงทำให้เห็นได้แต่จะเพาะตัวว่า
 เป็นอย่างนั้นๆ แต่บอกกันไม่ได้ ไม่รู้จะพูดว่าอย่างไรในเมื่อจะบอก
 ผู้อื่น, และข้อที่ได้รับรสของนิพพานนั้น ก็เข้าใจผิดไปถนัด ถ้า
 เข้าใจว่าได้รับรสเช่นรสของน้ำตาล เป็นต้น. แท้ที่จริงพระนิพพาน
 ไม่มีรส ไม่มีสี ไม่มีกลิ่นฐาน และอื่นๆหมด. คำที่ว่าได้รับรส
 นิพพาน มีความหมายแต่เพียงว่า เมื่อจิตต์หมดกิเลส หรือถึง
 สภาพอันหนึ่งที่เรียกว่านิพพานนั้น มันมีรสเกิดขึ้นในตัวเอง
 เหมือนเราขดสีเหงื่อไคลออกหมดในการอาบน้ำ แล้วได้รับความ
 สบาย เราจะว่านั่นคือรสของความสะอาดไม่ได้ เป็นแต่มันเนื่องกับ
 ความสะอาด. ความสะอาดไม่มีรสเลย, แต่เมื่อร่างกายสะอาด มัน
 ได้เกิดรสใหม่ขึ้นในตัวเอง. สำหรับจิตต์ที่สะอาดจากกิเลสโดย
 สิ้นเชิงเป็นพระนิพพานก็ฉนั้น. สภาพธรรมหรือนิพพานไม่มีตัว
 เป็นวัตถุ, ไม่มีรส ที่เป็นปรากฏการณ์ชัดๆ เราจึงสัมผัสไม่ได้ด้วย
 การสัมผัส. สิ่งบางอย่างที่เราสามารถสัมผัสได้ด้วยใจล้วนๆ เช่น
 ความรู้สึก ความจำ หรือความอึดอ้อมใจของเราเอง, เราสัมผัสได้
 แม้รสแห่งความสุขที่อาศัยพระนิพพาน เราก็สัมผัสได้, แต่รสนั้น
 เป็นเพียงเรื่องของจิตต์ อยู่ที่จิตต์ เปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา
 ยังมีอะไรจะต้องให้ผันแปรเปลี่ยนรูปร่างไปได้. ตัวอสังขตธรรม
 หรือนิพพานจึงยังลึกเข้าไปกว่านั้น, คือมิใช่ได้แก่ตัวรสนั้น. รวม
 ความในที่นี้ว่า อสังขตธรรมเป็นสิ่งอธิบายยาก จะต้องค่อยศึกษา
 สังกตไปจนกว่าจะแจ่มแจ้งด้วยตัวเอง ในที่นี้กล่าวแต่เพียงว่ามัน
 ไม่มีปรากฏการณ์ และตรงกันข้ามกับสังขตธรรมทุกอย่าง โดย
 จะเพาะอย่างยิ่ง คือมันไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ตาย ไม่รู้จักตาย
 ค. ๕

ไม่ต้องมีการเกิดหรือการทรงตัว มันก็ยังมีอยู่ได้ ทั้งยังเป็นการมีอยู่ที่มั่นคง และมีชัมายา. สิ่งที่มีลักษณะดังว่านี้ เรารวมเรียกว่า อสังขตธรรม หรือตรงกับสิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์ (Noumenon).

เมื่อชี้ให้เห็นเค้าเงื่อนว่า สิ่งทั้งปวงบรรดามี มีเพียงสองอย่าง คือ สังขตะ และอสังขตะดังนี้แล้ว พึงเข้าใจสืบไปว่า ทั้งสองอย่างนั้น ไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตน หรือมีตัวตนชนิดที่เป็นตัวของมันหรือตัวของเรา. ที่มีอยู่ก็เป็นเพียงสภาพธรรมล้วนๆ ต่างกันแต่ว่าชนิดหนึ่งเป็นมายา ชนิดหนึ่งไม่เป็นมายา และทั้งสองอย่างก็เป็นเพียง ธรรมชาติ ด้วยกันทั้งนั้น. การที่ให้มองเห็นเช่นนี้ ก็เพื่อจะสามารถไม่ออกรับเอา, หรือปิดทึบสิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับจิตต์ และไม่ให้จิตต์เข้ายึดถือสิ่งใดเอาโดยความเป็นของตัว. สำหรับฝ่ายสังขตธรรมที่จิตต์เข้ายึดถือ ได้แก่สิ่งต่อไปนี้ เช่น ร่างกาย ใจของตัวเอง บุญบาป ที่ตัวทำ, ทรัพย์สินของ เกียรติยศเกียรติศักดิ์ ฯลฯ ตลอดจนกิเลส เช่น ความอยาก ความรัก ความโกรธ ความเห็นแก่ตัว ฯลฯ เกิดแก่เจ็บตาย ความเสื่อมความเจริญ ทุกๆ ประการ, และขั้นสุดท้ายก็คือความสำคัญผิด หรืออุปาทาน อันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นตัวประจำอยู่ในจิตต์ตลอดเวลา. สำหรับฝ่ายอสังขตธรรมที่จิตต์จะยึดถือ ก็คือสภาพที่ลู่ถึงเมื่อจิตต์ปล่อยวาง หรือผ่านขั้นสังขตธรรมมาได้แล้ว มาพบสถานะแห่งความไม่มีอุปาทานอันใหม่นี้, หรือนิพพานที่จิตต์หยั่งทราบได้โดยอนุमान และจะยึดถือเอาเป็นตัวตน ด้วยอำนาจความเคยชินในการยึดถือ ที่ประจำสันดานมาก่อน.

บุญบาปความดีความชั่วที่เราเว้นและกระทำกันนั้น อะไรเป็นผู้กลัวหรืออยากทำและทำ. ข้อนี้ถ้าไม่มองเห็นความเป็นอนัตตาแจ่มชัดแล้ว จะเข้าใจยาก. คือว่า กายกับใจเป็นผู้ทำเป็นผู้ได้รับผล และมีติดตัวไปตลอดถึงภพเบื้องหน้า. มันรวมอยู่ที่กายกับใจหมด. แต่กายกับใจนั้นไม่ใช่ตน เป็นเพียงธรรมชาติที่หมุนกลิ้งไปเอง ในตัวมันเอง โดยตัวมันเอง เพื่อตัวมันเอง ตามสัญญาสัญญาของมัน ตลอดเวลาที่ยังรวมมือกันอยู่ได้ และยังคงมีเหตุปัจจัยทั้งหลายช่วยปรุงแต่งมันอยู่. ทั้งกายและใจ มีชีวิต เพราะเป็นเพียงมายา. ถ้าเราถอนใจออกมาเสียจากความยึดถือตัวมันเองได้ มันจะพบได้ด้วยตัวมันเองทันทีว่า ตัวเองไม่มี มีแต่หุ่นหรืออะไรที่คล้ายหุ่น ที่ธรรมชาติปรุงขึ้นให้มีความรู้สึกคิดนึก แล้วกลับย้อนมายึดถือ หรือสำคัญเอาหุ่นของชาตินั้น ว่าเป็นตัวเอง เกิดมีเรามีเรา มีคน นั้นคนนี้ มีได้มีเสีย มีรักมีชังขึ้นมา, ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทุกสิ่งล้วนแต่เป็นมายาทั้งหมด โดยที่มันออกมาจากใจ อันเป็นมายาดังกล่าวแล้ว.

มนุษย์เรารู้สึกกันอยู่ตามธรรมดา แต่ฝ่ายด้านหน้ามัน ไม่มีใครเลยเข้าไปดูด้านหลังมัน และไม่เคยนึกว่ามี จึงสำคัญอยู่เสียเองตามธรรมชาติว่าอะไรๆมีเพียงเท่านี้ ยึดถือเอาทั้งกายและใจรวมกันเป็นตัวเรา มีใจเป็นศูนย์กลาง หรือเรียกแคบเข้าอีกหน่อยก็ว่าจิตต์. ไม่มีอะไรนอกหรือมากไปกว่าตัวเรา. การยึดถือตัวเราจึงเลยกลายเป็นสัญญาสัญญาชนิดที่สนิทที่สุด; และเป็นเจ้าเรือนสำหรับกลุ่มแห่งกายกับจิตต์ ที่จะต้องหมุนไปตามอำนาจแห่งความรู้สึกคิดนึกของมันเอง. เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งๆที่มันจะรู้ได้ตาม

ธรรมดา จึงมีแต่ฝ่ายสังขตธรรมทั้งนั้น ไม่เคยเลิกหลังม่านเข้าไปดู ให้เห็นฝ่ายอสังขตะ การพูดถึงอสังขตะจึงเป็นสิ่งที่ฟังไม่ออก, และการพูดว่า กายกับใจมีตัวตน ก็เป็นสิ่งที่ฟังยากอย่างที่สุด เนื่องจากการที่รู้จักแต่เพียงเบื้องต่ำส่วนหนึ่ง ดังกล่าวแล้ว.

ตามนัยนี้ เราจะเห็นได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะได้ทรงกล่าวถึงทั้งปวงโดยความเป็นอนัตตา หาตัวตนมิได้ก็จริง แต่พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธบุญและบาป ซึ่งมันเป็นปฏิกริยาของสิ่งนั้นๆประเภทที่มีพร้อมทั้งกายและใจ. ถ้าสำหรับสิ่งที่มีแต่กายอย่างเดียว ก็เป็นเพียงปฏิกริยาเฉยๆ ไม่เรียกว่าบุญหรือบาป. เมื่อกายกับใจเป็นอนัตตา บุญหรือบาปก็เป็นอนัตตาอยู่กับกายและใจนั้นด้วย. ถ้าเข้าใจในข้อที่กายกับใจเป็นอนัตตาแจ่มแจ้งแล้ว ย่อมเข้าใจในข้อที่ว่าบุญและบาปเป็นอนัตตาได้แจ่มแจ้งทันทีอีกเหมือนกัน. อย่าลืมนะว่าสิ่งที่เปนอนัตตานั้นแหละ กำลังเป็นไปอยู่โดยลักษณะแห่งการเกิดแก่เจ็บตาย ทำบุญทำบาปทำดีทำชั่ว. เมื่อคนเรายังไม่ลืมหัดถึงด้านหลังม่าน ยังรู้จักเพียงแต่ด้านหน้าม่าน คือด้านที่มีความสำคัญว่า เราเป็นตัวเราอยู่ดังนี้ การกลัวบาปและทำบุญ เพื่อให้ตัวของตัว (ที่ตัวยึดถือขึ้น) ได้รับความผาสุกสนุกสนาน ก็เป็นของธรรมดาไปตาม โดยไม่มีอะไรมาห้ามได้ เช่นเดียวกับที่ไม่มีอะไรสามารถมาห้าม อย่าให้สำคัญตัวว่าเป็นตัวของตัว. ฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่าในหมู่ชนผู้ยังเป็นบุญชนแท้ๆอยู่ มันหลีกตัวไม่พ้น, พระองค์จึงทรงสอนให้ละบาปและทำบุญ และตรัสว่า ตนเป็นที่พึ่งของตน. คือคนที่ใครก็ตาม ยึดถือให้เป็นตนของตนขึ้นมานั้นแหละ จะต้องเอา

เป็นที่พึงของคนนั้น จนกว่าเขาจะผ่านตน (คือหลุดออกมาจากการถือตัวตน) เสียได้, ไม่มีตน, และไม่ต้องพึ่งตนหรือพึ่งอะไรอีกต่อไป, คงมีอยู่แต่ธรรม หรือธรรมชาติ, หมุนเวียนอยู่พวกหนึ่ง, สงบอยู่พวกหนึ่ง.

เมื่อเขาหลุดออกจากการยึดถือตน คือศึกษารู้จักความไม่ใช่ตนแล้ว ก็จะไม่อยู่เหนือตนและเหนือการทำบาปทำบุญเอง ดังที่กล่าวว่าพระอรหันต์อยู่นอกเหนือบุญและบาป, พันธุ์พ้นชั่ว, ทั้งนี้ก็เพราะอยู่เหนือ ความมีตัวตนของตน. เมื่อพ้นออกมาเสียจากตนดังนี้แล้ว จะมามีตัวตนที่ควรพ้นอีกดังนี้หรือ. มันเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้. เมื่อก่อนมีกายกับใจรวมกัน เป็นตัวตนของตน, ครั้นมา รู้ชัดว่าไม่ใช่ตนละเสียได้ เข้าถึงสภาพที่ไม่มีตัวตนแล้ว จะยึดถือเอาสภาพนั้นขึ้นเป็นตัวตนของตนอีกนั้น เป็นสิ่งอาจมีได้สำหรับผู้ที่ยังมีวิชา หรือความหลงผิดเหลืออยู่บ้างนิดหน่อย ซึ่งจะต้องละเสียอีกชั้นหนึ่ง. แต่ถ้าเป็นขั้นที่ถึงที่สุด หรือจัดว่าเป็นที่สุดของการดับทุกข์จริงๆแล้ว จะต้องไม่มีตนตัวนี้. ด้วยเหตุนี้เอง การที่ถือเอาว่า พระนิพพานเป็นตัวตน จึงไม่ใช่มติของพระพุทธเจ้า. แต่เป็นมติของอิกลัทธิหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้าพระพุทธเจ้าเล็กน้อย, และมีพวกพุทธบริษัทบางคน ฟันขึ้นมามีว่า เป็นพุทธมติหลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว, และกระทั่งในบัดนี้ ก็ยังมีบางคนที่เกิดมิตีไปพ้องกันเข้ากับมติดังนั้น.

สรุปความได้ว่า หลักอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น ปฏิเสธว่าเป็นอนัตตาโดยประการทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ หรือกล่าว

อีกอย่างหนึ่งก็ว่า ทั้งฝ่ายด้านหน้ามานและหลังมาน คือทั้งวิชาและอวิชา. ที่ทรงเอออวยตามโวหารชาวโลกว่า ตัวตนสำหรับจะได้เว้นบาปและกระทำบุญนั้น ย่อมหมายความว่าอยู่เพียงแค่ตัวคนที่สัตว์หลงสำคัญผิด ขึ้นยึดถือ ตลอดเวลาที่สัตว์ยังไม่มีญาณทัศนะเท่านั้น. เท่าที่อธิบายมานี้ เป็นเพียงหลักสำคัญอย่างย่อๆ ส่วนข้อความละเอียด จะได้อธิบายเฉพาะตอน เป็นตอนๆไปในตอนหลังๆ.

ในที่นี้ จะได้หยิบเอาหลักอนัตตาของฝ่ายอื่น ที่มีไช้ของพระพุทธเจ้า มาพิจารณากันเสียขั้นหนึ่งก่อน เพื่อจะได้เปรียบเทียบให้รู้จักหลักอันแท้จริงของอนัตตาในพุทธศาสนาได้ และทั้งจะได้เป็นเครื่องป้องกัน มิให้หลักอนัตตาของพระพุทธศาสนาเรา เหม่ออกไปนอกทาง จนกลายเป็นผู้สอนหรืออธิบายหลักลัทธิของศาสนาอื่น ที่มีไช้พุทธศาสนาไปโดยไม่รู้สีกตัว และน่าละอายอย่างยิ่ง.

มติเกี่ยวกับอนัตตา ในลัทธิอื่น

มติเรื่องอนัตตาของลัทธิอื่น ที่มีใช้พุทธศาสนานั้น จำต้องฟังไว้เพื่อ
กันปะปนกัน และมีอยู่พอที่จะแบ่งได้เป็นสองพวกคือ พวกที่ถึงกับจัดเป็น
มิจฉาทิฎฐิตตามหลักแห่งพุทธศาสนา กับพวกที่ไม่ถึงกับเป็นมิจฉาทิฎฐิต แต่
มิใช่เป็นมติของพุทธศาสนา หรือตรงตามที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้.

มติเกี่ยวกับอนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฎฐิต

มตินัตตาหรือแสดงอนัตตา โดยปริยายที่จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิตตามหลัก
แห่งพุทธศาสนานั้น ได้แก่มิจฉาทิฎฐิต ๓ ประเภท คืออกิริยทิฎฐิต อเหตุกทิฎฐิต
นัตถิกทิฎฐิต. มติทางปรัชญาซึ่งเป็นผู้แข่งกับพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาล
นั้น คือมติของศาสนาทั้งหก หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า อัญญเดียรถีย์
ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีหลักธรรมผิดไปจากพุทธศาสนา. ในมติของศาสนาเหล่านี้
เราจะพบหลักอนัตตาที่เลยขีดแซกแซงอยู่ทั่วไป. บางมติมีความประณีต
ลึกซึ้ง จนได้รับการต้อนรับจากคนชั้นสูง เช่นพระราชา เช่นเดียวกับพุทธ
ศาสนาก็มีอยู่เหมือนกัน ทั้งยังเป็นคู่แข่งดีกันด้วย แม้กระทั่งจนทุกวันนี้.

ในครุทั้งหกท่านนั้น **ครูปรัณกัสสป** มีมติว่า ไม่มีบุญมีบาป ไม่มีดีมี
ชั่ว. การฆ่ากัน การปล้นกัน การล่วงภรรยาท่านนั้น มิได้, แต่บาปเพราะ

เหตุนี้ไม่มี, แม้จะฆ่าสัตว์ทั้งหมดแล้วก็นำมากองทำให้ชมพูทวีปทั้งสิ้นกลายเป็นลานกองเนื้อที่แฉะแล้ว ก็มีเพียงกิริยาอันนั้นเท่านั้นเอง ห้ามบาปเกิดขึ้นแก่ใครไม่. แม้จะบูชาัญหรือให้ทานแก่สมณพราหมณ์ทั้งหมดในโลก ก็มีแต่กิริยาที่ทำนั้นๆเท่านั้น บุญหามีเกิดแก่ใครไม่, ไม่ว่าจะทำที่ฝังซ้ายหรือฝังขวาของแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม ย่อมไม่มีบุญหรือบาปเกิดขึ้นดังที่เชื่อกันเลย. ตามมตินี้ถือว่าไม่มีอะไรอื่นนอกไปจากกิริยาที่ทำ หรือวัตถุที่ปรากฏอยู่ตรงหน้า, เช่นฆ่าสัตว์ก็เป็นเพียงมีดฟันลงไปที่สัตว์ ผลคือสัตว์เจ็บหรือตาย หรือสูงขึ้นไปหน่อยก็ว่าได้กินเนื้อเท่านั้น ไม่มีอะไรที่เป็นบุญหรือบาปอยู่หลังนั้นเข้าไป. นี่จัดเป็นอกิริยทฤษฎี ปฏิเสธการทำที่เป็นบุญและบาป. หลักอันนี้ตรงกับมติที่ถือกันอยู่ในบัดนี้ เช่นที่นักวิทยาศาสตร์บางพวกนิยมแต่ทางวัตถุฝ่ายเดียว เห็นมตีสานาเป็นของครีไปก็มี. แต่บางทีจะไม่ทราบว่ามันเป็นมตีสานาที่เขาคิดกันได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เป็นคู่แข่งกันมาแล้วกับพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่. มติเช่นนี้สื่อความเป็นอนัตตา ปฏิเสธอัตตาเหมือนกัน คือถือสิ่งทั้งปวงเป็นเพียงวัตถุ และเป็นธรรมชาติ, ไม่มีตัวตนของใครที่จะทำบุญทำบาป. เมื่อเทียบกับพุทธศาสนา, มตินี้เลยขีดไปในข้อที่ปฏิเสธบุญบาปสำหรับคนที่ยังถือตัวตนอยู่, แม้ในขั้นที่ไม่ถือตัวตนก็หมายความว่า ให้ดูกันเพียงส่วนข้างนอกเท่านั้น. แม้กระนั้นก็ยังมิผู้รับถือลัทธินี้มากเหมือนกัน และทำท่านผู้นี้ให้เป็นศาสดาที่มีชื่อเสียงด้วยผู้หนึ่ง.

क्रमकलि कोसल มีมติสำหรับสอนบริษัทของตนว่า ชีวิตนี้ เป็นเพียงก่อนธรรมชาติล้วนๆ หมุนกลิ้งไปเองตามธรรมชาติของมัน ถึงตอนที่จะเป็นอย่างไอก็เป็นอย่างนั้น เรื่อยๆไป จนในที่สุดมันจะหยุดหรือดับหมดไม่มีอะไรเหลือด้วยตัวมันเอง. ใครจะทำให้เป็นตัวของตัวสร้างบุญสร้างบาปขึ้นมาได้ไม่ ไม่สามารถแก้ไขมันได้แต่อย่างใด และทั้งไม่ต้องเป็นห่วงเร่งรีบสร้าง

ความบริสุทธิ์ เพื่อจะได้หยุดหรือดับลงโดยเร็ว ขึ้นสร้างก็เท่ากับไม่ได้สร้าง. เปรียบเหมือนค่ายกลุ่มที่เราจับเงื่อนไขข้างหนึ่งไว้ แล้วขว้างกลุ่มของมันออกไป มันจะกลิ้งไปพลง และคลี่ตัวไปพลง น้อยลงทุกๆทีพร้อมกับที่มันกลิ้งไป ในที่สุด เมื่อหมดกลุ่มมันก็หยุดกลิ้งเอง ไม่ต้องพยายามให้มันหยุดกลิ้งดอก. ชีวิตนี้ก็ฉนั้นนั่น มันกลิ้งไปในวิญญูสงสารพร้อมกับคลี่ตัวเองออก และจะบริสุทธิ์หรือดับสนิทของมันเอง โดยใครไปเร่งให้เร็วเข้า หรือถ่วงให้ช้าลงก็ไม่ได้. เพราะฉะนั้น ไม่มีเหตุหรืออำนาจอันใด ที่จะมาทำให้มันเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์. การทำดีที่เป็นเหตุของความบริสุทธิ์ และการทำชั่วที่เป็นเหตุของความเศร้าหมองนั้น เป็นของหลอกกันเล่น. มติอันนี้มีคนชอบถือ เพราะไม่ต้องทำอะไร ปล่อยไปตามเรื่อง เป็นปรัชญาที่ปฏิเสธตัวเรา หรืออะไรที่เป็นของอยู่ในอำนาจเราโดยสิ้นเชิง. ผิดกับพุทธศาสนา ตรงที่พุทธศาสนาสอนว่า มีเหตุแห่งความบริสุทธิ์และความเศร้าหมอง ถ้าเรากระทำเหตุอันใดลงไป เราจะยิ่งเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์เร็วเข้า ตามแต่เหตุที่เรากระทำ, และผลอันนั้นย่อมได้แก่กายกับใจที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำ หรือที่เรียกว่าตัวเราผู้ทำ ตามวัชรโลก. แม้ในขั้นปรมาตม พุทธศาสนาจะกล่าวสิ่งทุกสิ่งว่าเป็นอนัตตาหมด ก็มีได้ปฏิเสธว่า ไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีความบริสุทธิ์ หรือไม่มีเหตุอันเป็นอำนาจที่จะให้เป็นเช่นนั้น. มติของมักขลิโคศลนี้ ตรงกับหลักวิวัฒน์ของวิทยาศาสตร์ใหม่ เช่นที่ว่าชีวะทั้งหลายย่อมวิวัฒน์ เปลี่ยนขึ้นมามีขั้นสูงตามลำดับๆเอง. มีอีกเรื่องกันอยู่ก็ตรงที่ว่า ในระหว่างนั้นมีเหตุหรืออำนาจอะไรที่เราอาจสร้างขึ้น เพื่อขัดขวางมันให้ช้าลง หรือส่งเสริมมันให้เร็วเข้า หรือไม่เช่นนั้น. แม้ว่าฝ่ายพุทธศาสนาเราจะมีเชื่อในข้อที่ว่า นิพพานเป็นจุดปลายทางที่อย่างไรเสีย เราจะต้องไปถึงทุกๆคน แต่มีข้อยกเว้นในข้อนี้ เราขอรับรองเหตุที่อาจสร้างขึ้น เพื่อให้เราลุล่วงเสียในชาตินี้ ทันตาเห็นก็ได้ หรือมีเหตุบางอย่าง

ที่ถ้าเราไปทำมันเข้า อาจจะต้องเน้นซ้ำ โดยต้องไปเก็บตัวอยู่ที่อบายตั้งกัลป์ก็ได้. แปลว่าพุทธศาสนายอมรับรองอำนาจแห่งเหตุ ซึ่งมีมติปฏิเสธเด็ดขาด และทั้งไม่คำนึงถึงในฐานะที่ว่า มันเป็นสิ่งที่จะแก้ไขอะไรไม่ได้เลย, เรียกว่าอเหตุกทิจฐิ ซึ่งแปลว่ามติดีถือว่าไม่มีเหตุ. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีตัวเราโดยสมมติ ที่จะสร้างเหตุดีหรือเหตุชั่วได้.

ครูอชิต เกสกัมพล สอนไว้เป็นหลักที่ปฏิเสธทุกอย่าง ตรงกับที่เรียกในบัดนี้ว่า Nihilism คือไม่มีอะไรหมด. ไปหลงเรียกกันอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นว่ามีบิดามารดา มีครู อาจารย์ การเคารพ การทำบุญ โลกนี้ โลกอื่น มีเทวดา มีสมณะและพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะต่าง ๆ กัน และจะต้องประพฤติต่อกันและกันอย่างนั้นอย่างนี้. แท้ที่จริงมีแต่มายาและความว่างเปล่า คนเราเป็นเพียงประชุมแห่งธาตุ ครั้นแตกทำลายลง ธาตุทั้งหลายก็แยกกันไปเป็นธาตุๆ อย่างเดิม ตายแล้วสุดลงแก่ที่ถูกเผาเป็นขี้เถ้า ไม่มีวิญญาณหรือใครไปที่ไหน. การทำบุญเช่นการบูชาญ ก็คือการเผาของเหล่านั้นให้กลายเป็นขี้เถ้าเท่านั้น, ไม่มีตัวบุญหรือตัวผู้ได้รับผลบุญ ไม่มีอะไรทั้งหมด. การทำบุญทำทาน เป็นสิ่งที่พวกคนฉลาดชวนกันบัญญัติขึ้น แล้วพูดว่ามีผลๆ ดังนี้ โทกทั้งนั้น เป็นคำเพื่อเจือทั้งนั้น. ไม่มีคนดีคนชั่ว ไม่มีคนพาลหรือบัณฑิต, มีสักว่ากลุ่มธาตุที่ประชุมกัน ตายลงก็หมดสิ้นหรือดับเจียบแค่นั้น. มตินี้ปฏิเสธทั้งหมดว่าไม่มีอะไรจริง ตามที่เรียกกันนั้นดอก ทั้งในโลกนี้โลกหน้า และโลกเองก็ไม่มี. มีแต่ธาตุที่รวมๆ แยกๆ กันอยู่ไม่รู้หยุดหย่อนเท่านั้น. ลัทธิเช่นนี้ทำให้ผู้ถือสบายใจ ไม่ต้องยุ่งยากหรือคอยระวังสำรวมอย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนแต่ปล่อยไปตามเรื่อง และไม่เสียใจหรือดีใจเมื่ออะไรเกิดขึ้นเหมือนกัน. มตินี้ผิดกับพุทธศาสนาในข้อที่ว่า พุทธศาสนายังรับรองสิ่งเหล่านั้นว่า มีอยู่ตามที่เรียก ในขั้นที่คนเรายังมีกิเลสและอุปาทาน สิ่งเหล่านี้มีอยู่พร้อม และจักต้องประพฤติให้ถูกตามวิธีที่จะไม่เกิดการเดือดร้อนขึ้น

ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น. กายกับใจนั่นเองเป็นตัวผู้ทำหรือยินรับนามต่างๆ ที่บัญญัติขึ้น จนกว่ามันจะดับสนิทเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจึงจะดับไปด้วยสำหรับผู้นั้น. หมายความว่า พุทธศาสนาไม่ปฏิเสธด้านที่เป็นสมมติของปุถุชนหรือชาวโลก ซึ่งในฝ่ายนี้จะต้องถือและประพฤติไปตามที่รู้จักกันอยู่ สอนกันอยู่. เรียกว่าเป็นขั้นโลกียะ สำหรับจะผ่านไปขั้นโลกุตตระ. มตินี้เรียกว่านัตถิกทฤษฎี แปลว่ามติที่ถือว่า ไม่มีอะไรเลย ไม่มีดังที่เรียกกัน. เป็นมตินัตตาที่ปฏิเสธ เพื่อเห็นแก่ความอยากจะทำตามชอบใจของตัวมากกว่า ถ้าไม่เพื่อขี้เกียจ ก็เพื่อจะทำสิ่งที่สกระปรกตามใจชอบ. มตินี้ เรียกว่าอุจเฉททฤษฎีได้อีกอย่างหนึ่ง คือถือว่า ตายแล้วหมดแค่นั้น.

ครู ปุณฺณ กัจจายณะ สอนว่า ชีวิตนี้เป็นเพียงกลุ่มที่รวมของวัตถุ ๘ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ สิ่งเหล่านี้ แต่ละอย่างๆ จะผ่าแล่งเป็นส่วนย่อยต่อไปไม่ได้อีก มันมันคงอยู่ในตัวเอง ใครจะทำให้มันรู้สึกเจ็บ หรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ได้ มันไม่อาจได้ยินได้ฟัง ไม่อาจรักหรือโกรธ ไม่ได้ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น แม้ใครจะตัดศีรษะใคร แต่เนื้อใครออกเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ ก็ไม่เชื่อว่าใครทำอะไรใคร เป็นแต่เพียงธาตุชนิดเดียวกันชำแรกหรือผ่านไปในระหว่างธาตุนั้นๆ (ซึ่งใครผ่านไม่ได้อีก) เท่านั้น เช่นเดียวกับมิดผ่านน้ำ, ปริมาณของธาตุที่ผสมกันเป็นน้ำ แยกกันให้มิดผ่านไปเท่านั้น. ไม่มีใครบำรุงใคร ไม่มีใครตัดรอนใคร ไม่มีใครฆ่าใคร ไม่มีใครเลี้ยงดูใคร มีแต่ความยกย้ายถ่ายเทไปมาของธาตุชนิดเดียวกัน ตามระหว่างกันและกันเท่านั้น. มตินี้ผิดกับพุทธศาสนา แม้สอนเรื่องธาตุอย่างเดียวกัน แต่พุทธศาสนารับรองธรรมจรรยาที่ประพฤติต่อกัน ไม่ถือว่าเป็นเพียงธาตุผ่านไปมา ในเมื่อยังมีความยึดถืออยู่, แม้ที่หมดความยึดถือแล้ว ก็ยังมีความรู้สึกว่า กิริยาเช่นนั้น ตามสมมติโวหารของโลกเรียกกันเช่นนั้น เป็นฝ่ายดีไม่ดีเช่นนั้นๆ เป็นแต่ตัวเองไม่ยึดถือเอามาเป็นของตัว ยกให้เป็น

ของกลุ่มที่สมมติว่าเป็นคนเป็นสัตว์ หรือเป็นผู้ถูกผู้ทำนั้นๆ เช่นเดียวกับเรา ทำรอยน้ตขึ้น เราคิดว่า มันเป็นเพียงธาตุต่างๆที่เราคุมกันเข้า แต่เราไม่ได้คิดว่า มันจะไม่เป็นสิ่งที่จะไม่เป็นประโยชน์อะไรแก่เรา เราใช้มันตาม เหตุการณ์ เป็นแต่ไม่ยึดถือด้วยใจ ถึงกับโง่หลงไปว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือมันมีชีวิตขึ้นมา หรือโดยฉะเพาะอย่างยิ่ง ที่ทำให้เราทุกข์ อย่างที่ถึง กับมีการรักใคร่ไว้อาลัยเป็นต้น. มตินี้ เป็นที่พอใจของพวกที่ชอบฆ่าฟัน พวกอื่น เช่นโจรสล่องสอนกันว่าไม่บาป เพราะไม่มีใครถูกฆ่า มีแต่ธาตุเช่นนี้ สามารถทำให้มีกำลังใจมากขึ้นกว่าธรรมดา แม้นักรบบางพวกในอินเดีย ก็ ถือนมตินี้มาแต่สมัยโบราณ.

ครู สยุมชัย เวลัญญบุตร สอนลัทธิมีหลักว่า ทุกๆสิ่งจะบัญญัติเรียก หรือจะเรียกอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เพราะสิ่งนั้นๆ จะเป็นอะไรก็ไม่ใช่. ตัวอย่างเช่นว่า คนตายแล้วเกิดอีกหรือ ? ไม่ใช่. ตายแล้วไม่เกิดหรือ ? ไม่ใช่. เกิดบ้างไม่เกิดบ้างหรือ ? ไม่ใช่. เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่นั่นหรือ ? ไม่ใช่. เกิดบ้างก็ไม่ใช่ ไม่เกิดบ้างก็ไม่ใช่ ดังนั้นหรือ ? ไม่ใช่. ดังนั้น เป็นตัวอย่างซึ่งความประสงค์มีว่า อะไรบัญญัติลงไปว่าอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เรียกว่า วิกเขปลัทธิ หรือลัทธิสาย. บางทีอาจเป็นเพราะไม่มีความแจ่มแจ้ง ที่จะบัญญัติก็เป็นได้. ในฝ่ายพุทธศาสนาเรา ก็มีบางคนหรือบางพวกที่สาย เช่นนี้ เช่นว่า นิพพานจะว่าเป็นอิตถาก็ได้ ไม่ใช่อิตถาก็ได้ หรือไม่เป็นทั้ง อิตถาและอนัตตา หรืออะไรทั้งหมด. ถ้าจะถือนมตินี้ให้เป็นลักษณะของ ปรัชญาที่มีประโยชน์แก่การพ้นทุกข์ ก็ต้องเข้าใจความหมายว่า อย่าไปใส่ใจในสิ่งอะไรเลย สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรที่แน่นอนลงไป ไม่ควรถือว่ามันเป็น อะไร จงทิ้งสิ่งทั้งปวงเสียก็ได้ ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องคำนึงถึง แล้วจิตต์ก็จะหลุดจากสิ่งทั้งปวงเท่านั้น ฟังดูก็ง่ายดี. ส่วนพุทธศาสนายอมรับรอง สมมติและบัญญัติ ในฐานะเป็นสมมติและบัญญัติ.

ทั้งหมดนี้ตามที่กล่าวมา เป็นพวกที่ตามความนิยมของพุทธศาสนาถือว่าเป็นลัทธิอื่นนอกจากพุทธศาสนา และพระอรรถกถาจารย์ถือเอาว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิทีเดียว. แม้ที่สุดแต่ลัทธิของนิกัณฐนาฏบุตร ซึ่งมีบรรยายอยู่ในบาลีสามัญญผลสูตร อันเป็นคัมภีร์ของฝ่ายพุทธศาสนาเอง ซึ่งมีข้อความไม่แตกต่างกับหลักพุทธศาสนานัก จะผิดกันบ้างก็มีข้อที่สอนว่า มีอาตมัน ท่านก็จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิไปดุษกัน. มติของ นิกัณฐนาฏบุตร ตามที่ปรากฏในบาลีสามัญญผลสูตรนั้นมีว่า ผู้ที่จะเป็นนิครณฐิได้ จะต้องพยายามให้ถึงที่สุดในฐานะสำคัญทั้งสี่ คือ ห้ามกันบาปด้วยกรรมเป็นเครื่องห้ามกันบาป ประกอบในกรรมที่เป็นเครื่องประกอบ เพื่อหมดบาป ทำลายบาปนั้นเสียด้วยกรรมเป็นเครื่องทำลายบาป และถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยกรรมเครื่องกำจัดบาปนั้น. เมื่อเป็นดังนี้ชื่อว่าลู่ถึงอาตมัน จบการบำเพ็ญ ตั้งอยู่เป็นอนัตตชิพ ตลอดอนันตกาล. และลัทธิของท่านผู้นี้ได้เป็นคู่แข่งกันมากับพุทธศาสนาตั้งแต่แรกมาจนกระทั่งบัดนี้. และถ้าเราจะสังเกตดูจากหนังสือประวัติศาสตร์ หรือในแง่ของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นกลางๆ ไม่เข้าใครออกใคร อย่าอ่านแต่หนังสือชั้นอรรถกถาในพุทธศาสนาของเราฝ่ายเดียวแล้ว เรา จะพบว่า ลัทธินี้มีคนนับถือมากเท่า หรือมากกว่าพุทธศาสนา แม้ในคนชั้นสูงเช่นพระราชาเป็นต้น ก็ได้ยกย่องขึ้นไว้เสมอกันในสมัยพุทธกาล. แม้แต่ในอรรถกถาของฝ่ายเราเอง ทั้งที่พยายามป้ายร้ายให้ฝ่ายอื่น เกินพอดีไปอย่างมีเจตนา ก็ยังไม่วายส่อให้เห็นในที่บางแห่งว่า ในบางเมือง มีคนนับถือ และเป็นสาวกของเดียรฉิยพวคนี้นี้มากกว่าสาวกของพุทธศาสนา.

มติเกี่ยวกับอนัตตา ที่ไม่ถึงกับถูกจัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ

ส่วนมติเกี่ยวกับอนัตตาที่ไม่ถึงกับจัดกันว่าเป็นมิจฉาทิฎฐินั้น เราจะค้นพบได้จากมติของ อาพารคาบส กาลามโคตร กับ อุทกคาบส รามบุตร

ซึ่งเป็นศาสดาสองท่านที่พระพุทธเจ้าของเราเคยเข้าไปเป็นศิษย์ขอศึกษา ในสมัยที่พระองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้ของพระองค์เอง และเป็นผู้ที่พระองค์ทรงรับรองอยู่ในตัวแล้วว่า ท่านทั้งสองนี้อยู่ในสถานะที่สูงที่สุดกว่าพวกอื่น คือเมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วทรงคำนึงว่า จะเสด็จไปโปรดใครก่อนจึงจะดี ทรงนึกถึงสองคาบสนี้ ซึ่งหมายความว่าท่านเป็นผู้ใกล้ชิดที่สุดทุกข์เข้าไปมากแล้ว ถ้าเสด็จไปโปรดจะได้ผลทันที. แต่ท่านถึงแก่กรรมเสียก่อน.

มติของคาบสทั้งสองนี้ จะเพาะที่เกี่ยวกับอรรถาณัตตามิยย่อๆว่า เมื่อจิตต์ “บริสุทธิ์ถึงที่สุด” แล้ว จะมีความรู้สึกว่า ถึงเขตต์หรือขีดสุดแล้ว. ตัว “ผู้” ที่รู้สึกถึงขีดสุดนั่นเอง เรียกว่าเขตต์ัญญู หรือผู้รู้เขตต์ เป็นตัวอาตมันที่เราต้องการถึง และเป็นที่สุดของความทุกข์ทั้งมวล. การทำอย่างไรจิตต์จะบริสุทธิ์ถึงที่สุดนั้นมีแบบตายตัว ของท่านองค์แรกได้แก่วิธีที่เราเรียกกันบัดนี้ว่า การเจริญอากิญจัญญายตณมาน และท่านองค์หลังว่า เนวสัญญานา สัญญายตณมาน ซึ่งมีอธิบายกล่าวไว้โดยละเอียดในหนังสืออันว่าด้วยเรื่องนั้นโดยเพาะแล้ว. ในบัดนี้เราจะพิจารณากันเพาะส่วนที่เกี่ยวกับมติเรื่องอรรถาณัตท่านนั้น, ซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติเช่นนั้นๆ อีกต่อหนึ่ง.

เพื่อให้เข้าใจง่าย เราจะต้องทราบวาสองคาบสนี้ สั่งสอนลัทธิกรรมเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าของเรา, คัดค้านการบูชาัญญและพิธีต่างๆเช่นเดียวกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งยังเป็นโพธิสัตว์ เสด็จเข้าไปหาท่านเพื่อสอบถามถึง “ที่สุดของความทุกข์” หรืออีกนัยหนึ่งก็ว่า ภาวะที่ปราศจากทุกข์โดยสิ้นเชิง, ท่านได้บอกให้มีใจความว่า เมื่อปฏิบัติตามวิธีของท่าน (ตามที่เราเรียกคืออากิญจัญญายตณมาน) สมบูรณ์แล้ว จะเกิดญาณหรือความรู้ขึ้นมาเองว่า ขีดสุดของความบริสุทธิ์หรือความพ้นทุกข์ มีเพียงแค่นี้จิตต์ของเรา กำลัง เป็น อยู่ หรือ รู้ อยู่ ใน เวลา นั้น ตัว สิ่ง ที่ รู้ นั้น แหละ คือ อาต มัน.

(แต่ตามมติฝ่ายนั้น อาตมัมมิใช่จิตต์ หรือจิตต์ที่ประกอบด้วยญาณ. เพราะเขามีอาตมัมต่างหากจากจิตต์) ตัวอาตมัมมันนั่นแหละคือความรอดพ้นจากทุกข์ทั้งมวล ขอให้พยายามทำจนเป็นเช่นที่ว่านั้น.

ทรงค้ำว่า นั่นจะเรียกว่าอาตมัมหรืออะไรก็ตามที แต่การที่ยังมีความรู้หรือรู้สึกอยู่ในสิ่งนั้น จะเรียกสิ่งนั้นว่าพ้นวิเศษแล้วโดยประการทั้งปวงหาได้ไม่. เพราะมีความรู้ในสิ่งใด ย่อมชื่อว่าติดอยู่ใน “คุณ” (Quality) ของสิ่งนั้น เพราะว่าความรู้ของสิ่งใด ย่อมหมายถึงรู้ “คุณ” ของสิ่งนั้น และยังคงอยู่ในความรู้หรือคุณนั้นเอง. ถึงจะเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์ก็จริง แต่มันหาใช่ขั้นสุดหรือขั้นพ้นทุกข์โดยเด็ดขาดไม่. และพระองค์ทรงพระประสงค์ที่สูงไปกว่านั้น. ส่วนมติของอุทกดาบส แม้จะมีการปฏิบัติสูงไปกว่าของท่านอาพาละ แต่ผลในที่สุดก็อย่างเดียวกัน คือว่า “ตัวผู้รู้” จะปรากฏ และขั้นนั้นเป็นที่สุดทุกข์แล้ว. ต่างกันนิดเดียวในข้อที่ว่าวิธีการอบรมจิตต์ของท่านประณีตขึ้นไปกว่าของท่านองค์แรก จนถึงกับว่า จะเรียกจิตต์ในขณะนั้นว่ามีชีวิตก็มีใจ ไม่มีชีวิตก็ไม่มีใจ. แต่ผลก็อย่างเดียวกัน คืออาตมัม และอาตมัมมันรู้จักตัวของตัวว่าขึ้นมาถึงยอดของความบริสุทธิ์ และจะเป็นสุขตลอดอนันตกาลด้วยภาวะเช่นนี้. รวมความว่า จุดที่ประสงค์ของท่านทั้งสองนี้ก็คือ ตัวอาตมัมที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นตัวที่สุดของทุกข์ทั้งมวล.

ตามหนังสือพุทธประวัติของ P. Carus กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ได้แย้งท่านดาบสว่า “ . . . ปวงสัตว์ต้องตกเป็นทาส ก็เนื่องจากเขายังไม่ได้เปลื้องทมิฬว่า “ตัวตน” อันนี้ออกเสียนั่นเอง.

ตามความคิดของมนุษย์เรา เราคิดว่าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด กับคุณสมบัติในตัวของมันนั้น เป็นของแตกต่างกัน. แต่ตามความเป็นอยู่จริงๆ มันหาอาจเป็นดังนั้นไม่ เช่นความร้อน เป็นคนละสิ่งกับไฟ

ตามความคิดของเรา, แต่ตามความจริง ท่านหาอาจแยกความร้อนออกจากไฟไม่. บัดนี้ท่านมากล่าวว่า ท่านสามารถแยกคุณสมบัติของมันออกเสีย^๑ คงเหลือแต่วัตถุนั้นล้วนๆ โดยปราศจากคุณสมบัติ. ถ้าท่านเข้าใจว่า หลักทฤษฎีอันนี้ของท่านเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ถึงที่สุดแล้ว ท่านเองแหละจะกลับพบในภายหลัง ว่ามันหาได้เป็นดังเช่นที่ท่านเข้าใจหรือยืนยันในบัดนี้ไม่.

“ก็คนเรานี้ มีใช้รูปโครงของสิ่งหลายสิ่งๆ ที่ท่านผู้รู้เรียกมันแต่ละสิ่งๆว่าขันธ์ อันได้ประชุมรวมกันเข้า ดอกหรือ ? คนเราประกอบขึ้นด้วยกายวัตถุ ความรู้สึก ความมีสมปฤดี ความคิด และความรู้แจ้งในที่สุด. ก็สิ่งที่คุณเราเรียกกันว่า “ตัวเรา.” ในเมื่อพูดว่าเราเป็นอย่างนั้นเราเป็นอย่างนี้นั้น มันก็มิได้หมายถึงสิ่งอื่นที่นอกออกไปจากขันธ์เหล่านั้น. “ตัวเรา” เกิดออกมาจากการรวมตัวของขันธ์เหล่านั้นเอง. . . . มันไม่มีตัวตนของเราที่ไหนอีก ที่นอกออกไปต่างหากจากความคิดของคนเรา. ผู้ที่เชื่อว่ามีสิ่งที่เป็นตัวตนแยกเด่นออกไปได้ต่างหากนั้น เป็นผู้ที่ไม่มีความเห็นอันถูกต้องในสิ่งทั้งหลาย. การค้นหาอย่างบ้าหลัง เพื่อค้นหาให้พบอาตมันนั้น เป็นการกระทำที่ผิด มันเป็นความมุ่งหมายและตั้งต้นที่ผิด เพราะไร้ความจริง มันจะนำท่านไปสู่ทางที่ผิดคู่กัน.

“. . . . ความคิดของท่านที่ว่ามี “ตัวตน” นั้น เป็นความคิดที่ตั้งอยู่เสียตามระหว่างแห่งเหตุผลกับความจริง(ท่านจึงไม่พบความจริง), ท่านจงปิดความคิดอันนั้นทิ้งเสียเถิด แล้วท่านจะทราบสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง”

๑. หมายความว่า ท่านคาบสจะให้มีอาตมันที่ไม่มีความรู้สึก หรือคุณสมบัติอันเป็นความยึดถือ; แต่จะให้มีความรู้ ว่า ‘เรามีตัวเราที่หลุดพ้นแล้ว.’ พระองค์จึงทรงเปรียบว่า ท่านพูดว่าท่านมีไฟ แต่ไม่มีความร้อน. พุทธทาส

“ยิ่งกว่านั้น ถ้าหากว่ามีการหลุดพ้นแล้ว แต่ตัวตนของท่านยังเหลืออยู่สำหรับรู้สึกในตัวตนดังนี้แล้ว ท่านจะลู่ถึงความหลุดรอดอย่างแท้จริงได้อย่างไรเล่า ?”

เมื่อได้กล่าวถึงมติของท่านคาบสทั้งสอง ซึ่งยึดเอาตัวสิ่งที่บริสุทธิ์และรู้สึกตัวเองว่า ถึงที่สุดของความทุกข์ว่าเป็นอาตมัน คือจุดปลายทาง คนเราจะต้องค้นให้พบจึงจะชื่อว่าหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงดังนี้แล้ว ฟังทราบสืบไปว่ายังมีมติของผู้อื่นบ้างที่คล้ายกัน แต่จะคงเสียไม่กล่าวถึง เพราะซ้ำกัน. แต่จะได้กล่าวถึงมติสุดท้ายอีกมตินี้ ได้แก่มติของเวทานตะ แห่งอุปนิษत्. มตินี้จะมีอยู่ในครั้งพุทธกาลเป็นอย่างไร เราไม่พบในคัมภีร์ของฝ่ายพุทธศาสนาเรา แต่ถึงอย่างนั้นก็เชื่อได้โดยนัยแห่งประวัติศาสตร์ว่า มตินี้ได้มีอยู่แล้วก่อนพุทธกาล. ข้าพเจ้าได้รับความรู้เรื่องมตินี้ จากท่านผู้เป็นเวทานตประทีปผู้หนึ่ง กรุณาอธิบายให้บ้าง และได้อาศัยศึกษาเอาจากหนังสือของปรัชยานิกายนี้อีกบ้าง พอที่จะจับใจความได้แน่ชัด ดังต่อไปนี้.

ใจความแห่งมตินี้มีว่า เมื่อคนเราประกอบด้วยอวิชชา มีความรู้และความบริสุทธิ์ถึงที่สุดแล้ว โลภยกรรมทั้งปวงหลุดไปจากจิตต์ของผู้นั้นแล้ว อาตมันก็จะปรากฏแก่ผู้นั้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งให้ง่ายเข้าก็คือว่า อาตมันหลุดออกมาได้จากโลภยกรรม ซึ่งหุ้มห่ออยู่ตลอดเวลาที่แล้วมา. บัดนี้ อาตมันเป็นอิสระแล้ว และเรียกว่า โมกษะ หรือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวล. อาตมันนี้ เป็นชื่อของสิ่งๆหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในที่ทั่วไป แต่ตลอดเวลาที่จิตต์ถูกโลภยกรรมหุ้มอยู่ ก็ไม่มองเห็นได้. ครั้นมองเห็นได้เมื่อใด ก็จะเห็นได้สืบไปว่า อาตมันมีในที่ทุกแห่ง และมีอยู่อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในที่ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของเรา ของคนอื่น ๆ และของกลางๆ ที่เป็นตัวใหญ่หรือที่เรียกว่า พรหม มีแทรกสิงอยู่ที่สิ่งทุกๆสิ่งและในที่ทั่วไป. เรา

เป็นอย่างไรร ท่านก็เป็นอย่างนั้น แม้พรหมก็เป็นอย่างนั้น. จึงเป็นอันว่า
 อาตมันหรือตัวเรานั้น เป็นตัวเดียวกันทั้งหมด. ที่ถูกแบ่งแยกเป็นตัวเราย่อยๆ
 นั้น เป็นเพราะโลภิยธรรมที่เข้าหุ้มต่างหาก. เมื่อเพิกโลภิยธรรมออกเสีย
 ทั้งหมดแล้ว อาตมันทั้งหมดนั้นก็เป็นอย่างเดียวกัน. เปรียบเทียบให้เห็นได้ง่ายๆ
 เช่น อากาศ, อากาศที่อยู่ในขวด กับอากาศที่อยู่นอกขวดนั้น ที่จริงเป็น
 อากาศอันเดียวกัน, เมื่อต่อขวดออกเสีย เราจะเห็นอย่างนั้น. แต่ในบัดนี้
 ตัวขวดซึ่งเปรียบเหมือนโลภิยธรรมเข้าห่อหุ้มหรือกั้นมันไว้ มันจึงรู้สึกเป็น
 อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นอากาศในขวด ซึ่งถ้ามีความยึดถือ ก็ต้องรู้สึกว่าตัวของ
 เราไป. อาตมันน้อยๆ กับปรมาตมัน หรือบรมอัตตา ตัวใหญ่ของสากล-
 จักรวาล ก็ฉนั้นเหมือนกัน. โมกษะ (หรือที่ตรงกับนิพพานของพุทธ
 ศาสนา) นั้น คือการหลุดรอดของอาตมันส่วนน้อย ที่หลุดมาจากโลภิยธรรมที่
 ห่อหุ้ม, และในขณะที่หลุดพ้น จิตต์ย่อมเห็นอาตมันนั้นด้วย. อาจารย์ผู้มี
 ชื่อเสียงในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานบางนิกาย ได้กล่าวรับรองว่าอาตมันของ
 เวทาคะ ก็คือนิพพานในพุทธศาสนานั้นเอง, ปรากฏอยู่ในหนังสือของนิกาย
 นั้น. และเมื่อเราฟังดูตามนี้ ก็จะเห็นได้ว่ามันเหมือนกันจริงๆ ต่างกันสัก
 ว่าเป็นชื่อเรียกเท่านั้น เพราะพุทธศาสนาก็มีหลักว่า เมื่อจิตต์หลุดพ้นจากเครื่อง
 ห่อหุ้มเช่นอวิชชา และสิ่งทั้งปวงที่เกิดมาจากอวิชชานั้นแล้ว มันจะหลุดพ้น
 บริสุทธิ สงบ และดับทุกข์หมดสิ้นเย็นสนิทไป, และทั้งจิตต์นั้น ได้รู้จัก
 สภาพอันเป็นที่ดับทุกข์นั้น กล่าวคือพระนิพพานนั้นด้วย. จึงทำให้เห็นว่า
 ต่างกันสักว่าเราเรียกนิพพาน เขาเรียกอาตมัน, แต่ก็หมายถึงสภาพหรือแดน
 อันเป็นที่ดับทุกข์ด้วยกันทั้งคู่.

แต่ปัญหาได้เกิดขึ้น หรืออาจเกิดขึ้นทุกเมื่อว่า ถ้าเมื่อวามติของ
 เวทาคะกล่าวเช่นนั้น ทั้งได้มีอยู่ก่อนพุทธศาสนาด้วยแล้ว ทำไมพระพุทธเจ้า

จึงไม่ทรงเข้าเป็น ศิษย์ของ สำนักนี้ และ เรื่อง จบ สิ้น กัน เพียง นั้นเอง. เวทานตประทีปบางท่าน ได้ให้คำตอบไว้ในบทประพันธ์นั้นๆของท่านว่า มติของเวทานตจะได้ถูกพระพุทธเจ้าทรงอธิบาย และประกาศให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นเท่านั้น. ก่อนหน้านี้ ยังมีอรรถลึกลับซึ่งเกินไปจนใครไม่อาจเข้าใจได้ง่าย เลยเข้าใจไปว่าเป็นคนละอย่างไป คือหลักของเวทานตอย่างหนึ่ง ของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง.

แต่อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ข้าพเจ้ายังคงยืนยันว่า เป็นคนละอย่าง. ส่วนที่เป็นคนละอย่างอย่างไหนนั้น จะได้พิจารณากันสืบไป, ในตอนนี้ ขอให้ผู้ที่ศึกษาทั้งหลายจงกำหนดมติแห่งลัทธิ ซึ่งมีใช้พุทธศาสนานั้นไว้ให้แม่นยำโดยใจความเป็นลัทธิๆไปก่อน.

เปรียบเทียบกัน

ทุก ๆ มติ

เมื่อสรุปให้สั้นที่สุดแล้ว มติทั้งหลายแบ่งได้เป็นสองพวก คือพวกที่มีอิตตาหรืออาตมัน, กับพวกที่ว่ามีอิตตาหรืออาตมันเลย.

พวกที่มีอิตตานั่น บางพวกก็ปฏิเสธสิ่งบางสิ่งว่าไม่ใช่อิตตา คือเป็นอนัตตา, แต่ยังคงถือบางสิ่งว่าเป็นอิตตา เช่นมติของดาบสทั้งสอง ปฏิเสธโลกหรือโลกียธรรมต่างๆทั้งหมด ว่าเป็นอนัตตา แต่ยึดเอาตัวที่เป็นผู้รู้ความหลุดพ้น หรือหลุดพ้นออกมาจากโลกียธรรมได้ นั้นแหละว่าเป็นอิตตา. พวกเวทนานตะก็คล้ายๆกัน ต่างกันแต่ที่ว่า อาตมันมิได้เป็นตัวผู้รู้เสียเอง, ได้แก่ตัวสภาพที่ปรากฏแก่ปัญญาจักขุ ในเมื่อจิตต์หลุดพ้นจากโลกียธรรมแล้ว และเป็นสภาพที่มีอยู่เป็นอันเดียวกันทั่วไปในที่ทั้งปวง, และปฏิเสธโลกียธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นอนัตตา เช่นเดียวกับท่านดาบสทั้งสอง. ส่วนพวกอื่นเช่น ปุรุช กัจจายณะ มีสิ่งที่เรียกว่าชีวะ ซึ่งคงหมายถึงอิตตาเหมือนกัน เป็นตัวที่ไม่รู้จักตายเช่นเดียวกัน เข้าใจว่าคงปฏิเสธสิ่งที่นอกไปจากสิ่งนี้ ว่าเป็นอนัตตาด้วย. สำหรับท่านนิกัณฐนาฏบุตรนั้น มีอิตตาแท้ และชวนให้เข้าใจว่า คือรูปของมติเวทนานตะที่มีอยู่ในสมัยพุทธกาลนั่นเอง. ผิดกับเวทนานตะในปัจจุบันนี้ ตรงที่มีการอธิบายกว้างขวาง และเพ่งไปในทางปรัชญามากขึ้นหรือชัดขึ้นกว่าก่อน ซึ่งเพ่งไปในทางปฏิบัติการณ์เป็นส่วนสำคัญ. รวมความสำหรับพวกนี้ก็ถือว่า ถือเอาสิ่งที่เปนนอสังขตะ คือไม่เกิด

ไม่ดับ ไม่มีอะไรปรุง คงเป็นอยู่เองตลอดอนันตกาลนั่นเอง ว่าเป็นตัวอัตตาที่แท้จริง หรืออาตมัน. เพราะมตินี้แหละนี้ พงหาอาตมันในสิ่งไม่รู้จักทุกข์อีกต่อไป, และทั้งรู้ยู่ว่าความเกิดแก่ตายเป็นตัวทุกข์, เพราะฉะนั้นอาตมันจึงต้องเป็นสิ่งที่ไม่เกิดแก่ตาย เป็นอย่างน้อย. ท่านอาพารดาบสเห็นว่าสภาพที่เป็นผู้รู้ตัวเองดังกล่าวมาแล้วนั้นแหละ เป็นตัวที่จักไม่เกิดแก่ตายต่อไป.

ส่วน พวกที่ไม่มีอัตตา เสียเลยนั้น ได้แก่พวกที่ปฏิเสธโดยประการทั้งปวง เช่นมติของอจิตเกสกัมพล หรือที่เรียกว่า Nihilism. มตินี้ไม่ยอมรับว่ามีอะไรดังที่เขาเรียกกัน เป็นอันว่าปฏิเสธทั้งอัตตาและอนัตตา. เมื่อนิพพาน หรือสภาพอันเป็นแดนที่ดับของความทุกข์ทั้งปวงไม่มีเสียแล้ว ปัญหาว่านิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา ก็พลอยตั้งขึ้นไม่ได้ไปตามด้วย. มติของปุรณกัสสปก็ทำนองเดียวกัน แต่ยอมรับนิคหนึ่งว่ามีวัตถุ ตามที่ปรากฏอยู่นั้น. อะไรๆมีเพียงแค่นี้ที่เราเห็นได้ด้วยตาเป็นต้นเท่านั้น. รวมความสำหรับพวกนี้ก็มีว่า ทุกๆสิ่งไม่มีอะไรที่เป็นแก่นสารเลย มีเพียงเงาหรือมายาแล้วก็สูญไปเท่านั้น.

ถ้าสรุปให้สั้นก็จะพบว่า พวกที่มีอัตตาที่ยั่งยืน เป็นพวกสัตตทิกฺขุ คือมีความเห็นว่ามีสิ่งเที่ยงยั่งยืน. พวกที่ไม่มีอัตตาอะไรเลย เป็นพวกอุจเฉททิกฺขุ คือมีความเห็นว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นเช่นที่ว่า มีแต่สิ่งที่ขาดสูญไป ไม่มีอะไร.

ส่วนพุทธศาสนาเรา ไม่ยอมรับว่ามีอัตตาที่เที่ยงที่ยั่งยืน เหมือนพวกสัตตทิกฺขุ. สิ่งที่เป็นอสังขตธรรมนั้น แม้จะไม่เกิดไม่ดับเป็นสิ่งที่มิอยู่เที่ยงแท้ถาวรก็จริง แต่มันหาใช่อัตตาไม่. ไม่มีอัตตาเช่นนั้น, มีแต่สภาพอันเป็นความดับหรือเป็นที่ดับของโลภิยธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลายเท่านั้นเอง. ไม่ใช่อัตตาหรือตัวเราคงอยู่ตลอดอนันตกาล ดังที่พวกโน้นยึดถือ. ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงมิใช่มีมติที่เป็นสัตตทิกฺขุ, หรือกล่าวย่ออีกอย่างหนึ่ง

ถือว่า พุทธศาสนาไม่มีอัตตาที่เที่ยงที่ถาวร. สิ่งที่เที่ยงที่ถาวรมีจริง แต่หาใช่ อัตตาไม่, เป็นเพียงสภาพอันเป็นที่ดับ หรือภาวะหลังจากที่ดับไปแล้ว ของ สิ่งที่ไม่เที่ยงไม่ถาวรทั้งหลายเท่านั้น, และเราเรียกสิ่งนี้ว่านิพพาน หรืออสังข- ธรรม หาใช่อัตตาไม่.

อีกด้านหนึ่ง พุทธศาสนามีได้ปฏิเสธว่าไม่มีอะไรเลยเช่นพวกนัตถิกทิกฏฐิ หรือ Nihilism, และทั้งไม่ถือว่าคนเราตายแล้วขาดศูนย์ เหมือนพวกอุจเฉท- ทิกฏฐิ. พุทธศาสนาถือเป็นหลักตายตัวลงไปว่า :

(๑) สิ่งทั้งหลายนั้น ถ้าสิ่งใดเป็นพวกที่เกิดมาแต่เหตุ หรือมี เหตุมีปัจจัย สิ่งนั้นจะคงมีอยู่ตลอดเวลาที่ปัจจัยหรือเหตุเหล่านั้นยังมี อยู่, แต่ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนของ ปัจจัยนั้นๆเสมอไป. แม้ที่เรียกว่าตายนั้นเล่า ถ้าเหตุปัจจัยสำหรับ ให้ปรากฏหรือเกิดใหม่ยังมีอยู่ มันก็ต้องกลับปรากฏหรือเกิดอีก, ถ้า หมดปัจจัย มันก็จะดับสนิทไป. แต่เราไม่นิยมถือว่าตายหรือเกิด เพราะมันเป็นเพียงอาการที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น หาใช่ เกิดหรือตายเอาตามพอใจของมันได้ไม่.

(๒) แต่ถ้าสิ่งใดเป็นพวกที่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สิ่งนั้นย่อมมี อยู่เองโดยไม่ต้องเกิดขึ้น และไม่มีวันดับลงไป และเที่ยงถาวรด้วย, เช่นที่พระองค์ตรัสว่า นิพพานมีอยู่. ได้แก่สภาพความมีอยู่แห่ง ความที่ปราศจากสิ่งที่เป็เหตุปัจจัย และสิ่งที่เกิดมาจากเหตุปัจจัยนั้น เสีย. ถ้าพูดอย่างง่ายก็พูดได้ว่า เมื่อเอาสิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นเหตุ และเป็นผลออกไปให้หมดแล้ว อะไรเหลืออยู่ นั่นแหละคือสิ่งที่ มิใช่เหตุและมีผล เป็นสิ่งที่ปราศจากเหตุและผลโดยสิ้นเชิง,

และเป็นแดนที่ดับของสิ่งที่เป็นเหตุและผลทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่า เมื่อสิ่งที่เป็นเหตุหรือเป็นผลก็ตาม ขึ้นมาถึงแดนนี้แล้ว มันต้องดับไปหมดไม่มีเหลือ, แต่สภาพอันเป็นแดนที่ดับนี้ ยังคงอยู่ตลอดอนันตกาล, มันเป็นแดนที่ดับของทุกข์ทั้งมวล. เพราะว่าทุกข์ทั้งมวล เป็นพวกผล หรือจัดไว้ในฐานะเป็นพวกผล เกิดมาแต่เหตุ คือกิเลสเช่นอวิชชา เป็นต้น. เมื่อนิพพานเป็นที่ดับของสิ่ง ทั้งที่เป็นเหตุและเป็นผลดังนี้แล้ว ก็เปลี่ยนนิพพานคือแดนหรือสภาพดับของกิเลส และทุกข์ทั้งนั้น นั่นเอง.

โดยนัยนี้ เป็นอันว่าพุทธศาสนายอมรับว่า มีสิ่งที่เที่ยงถาวร คือสิ่งที่ปราศจากเหตุและทั้งมิใช่ผลด้วย, แต่มิได้เป็นอัตตาหรืออาตมัน. และยังมีสิ่งที่ไม่เที่ยงไม่ถาวร คือสิ่งที่มีเหตุทั้งหลาย ได้แก่กิเลส, กรรมดีกรรมชั่ว สุข ทุกข์ และรูปวัตถุทั้งหลายที่เนื่องอยู่ด้วยกัน. แต่ว่าสิ่งจำพวกหลังนี้ มีอยู่อย่างโยกโคลง คือเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเท่านั้น. พุทธศาสนาจึงมิใช่แนวคิดทิฐิ หรืออุจเฉททิฐิอีก, ซึ่งปฏิเสธโดยประการทั้งปวง.

รวมความสั้นๆอีกครั้งหนึ่งว่า พุทธศาสนามีใช้สัสสตทิฐิ เพราะมิได้ถือว่ามิอัตตาที่เที่ยงที่ถาวร. พุทธศาสนามีใช้อุจเฉททิฐิ เพราะถือว่าสิ่งที่มีเหตุปัจจัยต้องแล้วแต่เหตุปัจจัยนั้นๆ ส่วนสภาพที่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมมีอยู่ตลอดอนันตกาล. พุทธศาสนามีใช้แนวคิดทิฐิหรือ Nihilism ก็เพราะว่า ถือว่าสิ่งนั้นๆมีอยู่โดยอาการสองประเภท ดังกล่าวมาแล้ว คือประเภทหนึ่งมีอยู่อย่างโยกโคลงไม่เที่ยงถาวร เรียกสังขตธรรม. อีกประเภทหนึ่งมีอยู่อย่างมั่นคงเที่ยงแท้ถาวร เรียกอสังขตธรรม ดังนี้.

เมื่อมองหาส่วนที่ผิด หรือมิใช่อันเดียวกันกับมติดีอื่นๆ เราจะพบว่า พุทธศาสนาไม่มีอัตตานั่นเอง แม้ว่าจะได้ยอมรับอยู่ว่า มันมีทั้งสิ่งที่

เที่ยงถาวรและสิ่งที่ไม่เที่ยงถาวร. และเพราะว่าในสิ่งทั้งสองชนิดนั้น ไม่มี
อัตตาหรือเปนอัตตา. ถ้ามีอัตตาก็ย่อมเปนมติหนึ่งมติใดดังที่กล่าวมาแล้ว
ซึ่งมิใช่พุทธศาสนา, และที่สำคัญไปกว่านั้นก็ถือว่า ถ้ายังมีอัตตา ย่อมหาใช่
ความรู้หรือสถานะที่ขึ้นถึงที่ดับสนิทแห่งความทุกข์ทั้งมวลไม่ ซึ่งจะได้กล่าว
โดยละเอียดในตอนที่ว่า นิพพานเปนอัตตาหรืออนัตตาโดยจะเพาะ

เมื่อมองในแง่แห่งการเปรียบเทียบจะเพาะใจความ เราจะพบว่า สำหรับ
ฝ่ายที่มีอัตตาหรือฝ่ายอัตตานั้น แม้จะสูงขึ้นไปถึงขั้นปรมาตมแล้ว ก็ยังมี
อัตตาอยู่นั่นเอง โดยจะเพาะมติเวทาคะ ย่อมกล่าวโทษด้วยการเห็น
อาตมัมที่หลุดพ้นจากโลกียธรรม ว่านั่นคือที่สุดยอดของความพ้นทุกข์. ส่วน
ฝ่ายอนัตตานั้นแยกได้เปนสองอย่าง คือพวกที่ว่าเป็นอนัตตาที่ปฏิเสธเด็ดขาด
โดยประการทั้งปวง เช่นพวกนัตติกทิกทิกหรือ Nihilism ไม่ยอมรับว่ามีอะไร
ทั้งหมด แม้จะเป็นโวหารสมมติ หรือโวหารปรมาตมก็ตาม. แต่ถ้าจะ
พิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า มติเช่นนี้มีได้เกี่ยวข้องกับอัตตา หรืออนัตตา
เลย เพ่งจะปฏิเสธของตนฝ่ายเดียวต่างหาก แต่เพื่อยุอาการที่ปฏิเสธนั้น
มองดูคล้ายกับปฏิเสธอัตตา หรือไม่มีอัตตาไป. ส่วนพุทธศาสนานั้นว่า
เปนอนัตตา แต่ยอมรับว่ามีสิ่งทั้งหลายอยู่ คือมีธรรม ๒ ประเภท, ได้แก่
ประเภทที่เกิดดับและเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปได้, กับประเภทที่ไม่มีการเกิดดับและ
เปลี่ยนแปลงได้, ทั้งสองอย่างนี้ เมื่อเรียกตามโลกียโวหาร คือตามที่ชาว
โลกสมมติแล้ว สมมติเรียกบางสิ่ง เช่นจิตต์เป็นต้นว่าตน เพราะโวหาร
ของภาษาเป็นเช่นนั้นมาก่อน เพราะเปนภาษาแห่งสัญญาติญาณ คือความ
รู้สึกตามธรรมดาของสัตว์ที่จะต้องรู้สึกว่ามีตัวเรา เช่นเรียกรวมๆทั้งหมด
ที่ตัวของตัวว่าตัวเราเป็นต้น. แต่ถ้าเมื่อพูดตามปรมาตมโวหาร หรือความ
จริงแล้ว พุทธศาสนาไม่มีตัวเรา มีแต่ ธรรมทั้งสองประเภทดังที่กล่าวมาแล้ว.
ถ้าไปเรียกว่าตัวเราเข้าที่ธรรมประเภทใดประเภทหนึ่ง แม้ที่สุดที่ธรรมประเภท

อสังขตะที่ไม่เกิดดับหรือเปลี่ยนแปลงต่อไปก็ตาม นั้นย่อมกลายเป็น
โลกียโวหารหรือติดมาแต่โลกียโวหารเข้าอีก หาใช่ปรมัตถโวหารอันแท้จริง
และเด็ดขาดไม่. พระพุทธองค์ทรงหลักเล็งอัตตาหรือโลกียโวหารอันนี้
ไม่ให้มาเกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาของพระองค์อย่างเต็มที่ เว้นแต่เมื่อพูดด้วย
โลกียโวหารตามที่เขาพูดกันนั้นแหละ จึงมีคำว่าอัตตาหรือตัวเรา. และโดย
จะเพาะมีในส่วนศีลธรรม หรือฝ่ายที่ยังไม่อาจหลุดพ้นเท่านั้น.

สรุปความแห่งการเปรียบเทียบอย่างสั้นอีกครั้งหนึ่งว่า พุทธศาสนา
เราเมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์แล้ว ไม่มีอัตตา ตรงกันข้ามกับ มติ ของ ฝ่าย
อื่นๆ ซึ่งแม้ถึงขั้นสุดแล้วยังมีอัตตา และอัตตาดังกล่าวนี้เอง เป็น
จุดที่ประสงค์จะค้นให้พบ, พร้อมกับที่พุทธศาสนาประสงค์จะวางให้เด็ดขาด
ไปไม่มีส่วนเหลือ.

อรรถาธิบายที่ทรงปฏิเสธ

คำว่าอรรถาหรืออรรถมน ที่พระพุทธรูปทรงปฏิเสธนั้น ส่วนมากที่สุดเราพบกันแต่เพียงเค้าเงื่อนที่แสดงฝ่ายอนัตตา เช่นที่ทรงแสดงชั้นทั้งห้าว่าเป็นอนัตตาในบาลีอนัตตลักขณสูตร มีใจความว่า สิ่งไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงไปเสมอ ไม่ตามใจเราเลย นี่เป็นอนัตตา. แต่ไม่ได้ทรงแสดงไว้ว่าสิ่งที่ตรงกันข้ามเป็นอรรถา, ถ้อยคำนั้น เราก็ยอมรับกันโดยนัยแห่งตรรกะว่า สิ่งที่ตรงกันข้ามควรจัดเป็นอรรถาได้. ข้อนี้ทำให้เกิดการเข้าใจเขวได้บางอย่าง คือพวกที่อยากจะมียอรรถา ก็อ้างขึ้นทันทีว่า ธรรมที่เป็นประเภทสังขตธรรมเช่นนิพพานเป็นต้นนั้น เที่ยงและไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นควรจัดว่าเป็นอรรถาแน่นอน. และคำที่ว่าอรรถาๆ ที่พระองค์ทรงตรัสถึงในเรื่องตนพึงตนเป็นต้นนั้น คงหมายถึงอรรถาตัวนี้เอง เลยทำให้เกิดการยึดถือเอานิพพานเป็นอรรถาขึ้นมาทุกที. พวกนี้ลืมไปว่า นิพพานไม่ได้อยู่ในอำนาจของใครได้ บรรดาจะเอาอย่างไรก็ไม่ได้ มีหน้าซำยังอยู่เหนือความมปรารถนาของใครๆ เสียด้วย. การจะยึดเอานิพพานหรืออสังขตธรรมเป็นอรรถา โดยอ้างหลักอนัตตลักขณสูตร จึงฟังไม่ขึ้น. เป็นอันว่าเราไม่อาจทราบได้ว่า อรรถาที่หมายถึงสำหรับปฏิเสธการยึดถือเสีย นั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร.

ส่วนบาลีขุททกนิกายและอื่นๆ ที่ว่า สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นเป็นอนัตตานั่น ก็ปฏิเสธเสียทั้งหมดสิ้นเชิง, ทำให้ทราบไม่ได้อีกว่าอรรถาที่แม้จะเป็นโวหารโลกนั้น มีลักษณะอย่างไร หรือเขายึดถืออะไรเป็น

อัตรากัน. หรือถ้าจะตั้งปัญหาขึ้นใหม่ง่ายๆว่า ที่เรียกว่าอัตรากันตามโฆหารโลก ตามที่พระองค์เองก็ตรัสว่าเป็นโฆหารโลกนั้น หมายถึงอะไรกันเล่า, คือหมายถึงร่างกายหรือใจ หรืออะไร.

คำตอบในส่วนนี้ มีพระพุทธภาสิตอันเด็ดขาดอยู่แล้ว ในบาลี โปฏฐปาตสูตร สี. ที. ซึ่งจะต้องศึกษาโดยละเอียด เพื่อความกระจ่างแจ้งได้โดยง่าย. ในที่นี้จะยกเอาข้อความที่เป็นรูปพระพุทธภาสิตมาเลย เป็นต้นๆไป. แม้จะยืดยาวสักหน่อย ก็ขอให้ท่านพิจารณาโดยละเอียด. เนื้อเรื่องมีว่า ปริพพาชก หรือนักบวชที่เพียรศึกษาและสั่งสอนวิชาทางฝ่ายใจ เช่นเดียวกับ พระพุทธองค์รูปหนึ่ง ชื่อ โปฏฐปาต วันหนึ่งได้พบปะและสนทนากับพระองค์ ถึงเรื่อง ความดับของสัญญา หรือเรียกให้ตรงก็คือ ความดับของสติสมปฤดี หรือเรียกโดยศัพท์ฝ่ายสมาธิว่า สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ, ซึ่งเมื่อสัญญานี้ดับแล้ว คนเราจะเหมือนตาย แต่ไม่ตาย. ปริพพาชกรูปนั้นได้ทูลให้ทราบ ว่า ในที่ประชุมสำหรับได้เถียงลัทธิแห่งหนึ่ง ได้ โต้เถียงกันถึงเรื่องนี้. พวกหนึ่งว่า สัญญานี้ ไม่มีอะไรที่บังคับมันได้ มันเกิดดับของมันเอง เมื่อใดมันเกิด เมื่อนั้นคนเราก็นิสัญญาหรือสมปฤดี เมื่อใดมันดับลง คนเราก็นิ สติสมปฤดี จะช้าหรือเร็วไม่เป็นประมาณ. อีกพวกหนึ่งแย้งว่าไม่ใช่ อัตรากันนั่นแหละคือสัญญาของคนเรา, เมื่อใดอัตรากันเข้ามาในเรา เราก็นิสมปฤดีอยู่เสมอ, เมื่อใดมันออกไปเสีย เมื่อนั้นเราก็นิสมปฤดีไป จนกว่ามันจะกลับมาใหม่. อีกพวกหนึ่งแย้งว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ในโลกนี้มีบุคคลผู้มีฤทธิ์มีอำนาจอยู่ในสภาวะอันลึกลับ ท่านเป็นผู้บันดาลสัญญาให้เกิดและให้ดับ ให้

-
๑. คำว่า สัญญา นั้น มิได้แปลว่าความจำ เช่นจำบทเพลงได้เป็นต้น ดังที่เข้าใจกันโดยมาก. เข้าใจเช่นนั้นแคบไปมาก, เพราะสัญญาในที่นี้หมายถึง ความรู้สึกที่ทำคนเราให้ต่างจากคนตาย จากคนสลบ หรือจากคนหลับสนิท, ซึ่งภาษาง่ายๆของเราเรียกว่า สติสมปฤดี หรือสมปฤดี, คนสลบ หรือคนที่หลับไหล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสัญญา หรือสติสมปฤดีอันนี้. และคำว่าสัญญาในพระบาลีนี้ หมายถึงสิ่งนี้โดยตรง ต่างจากคำว่าสัญญาซึ่งมาในคำว่า สัญญาขั้นแห่งเบญจขันธ์ ซึ่งในที่นั้นหมายถึงความจำหรือความระลึกได้เป็นส่วนใหญ่.

แก่คนเราเป็นคนๆไป. อีกพวกหนึ่งแย้งเป็นพวกสุดท้ายว่า มิใช่ดั่งนั้น, พวกเทพทั้งหลายต่างหาก เป็นผู้บันดาลให้สัญญาเกิดดับให้แก่คนเราเป็นคนๆไป. ปริพพาชกได้ทูลถามในที่สุคว่า เขาเชื่อความตรัสรู้ของพระองค์ พระองค์ทรงทราบการดับของสัญญา ขอให้ตรัสอธิบาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบมีใจความว่า พวกที่ถือว่าสัญญาไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่บังคับมันได้นั้นผิดแน่ เพราะสัญญานี้ดับหรือเกิดได้ด้วยการกระทำของคนเราเองก็มี, ได้ทรงอธิบายถึงความที่ภิกษุเจริญฌานตั้งแต่ปฐมฌาน เป็นต้นไป จนถึงอาภิญญายตนฌาน และทรงแยกอธิบายเป็นตัวอย่าง เช่นในเมื่อเจริญปฐมฌาน สัญญาหรือความรู้สึกในส่วนที่เป็นการวิตกได้ดับไป สัญญาส่วนที่เป็นปิติสุขอันเกิดแต่วิเวก ก็เกิดขึ้นแทน, นี้เรียกว่าสัญญา เกิดและดับได้เพราะอำนาจการเจริญฌานนั้นๆ จะว่ามันไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยในการเกิดและการดับอย่างไร. ในทุติยฌาน สัญญาที่เป็นวิตกวิจารณ์ดับไป สัญญาที่เป็นสุขเกิดแต่สมาธิได้เกิดขึ้น, ในตติยฌาน สัญญาที่เป็นปิติได้ดับไปมีแต่สัญญาที่เป็นการเสวยสุข เกิดจากการวางเฉยได้เกิดขึ้น, ในจตุตถฌาน สัญญาที่เป็นสุขดับไป มีแต่สัญญาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ บริสุทธิ์อยู่ด้วยอุเบกขา ได้เกิดขึ้น. ในขั้นอรุพ ขันอากาศาณัญญายตนฌาน สัญญาส่วนที่เป็นไปในรูปได้ดับไป มีแต่สัญญาที่เป็นไปในความว่างจากรูป. ในขั้นวิญญาณัญญายตนฌาน สัญญาในความว่างจากรูปได้ดับไป แต่สัญญาในตัวความรู้แจ้งหรือในตัววิญญาณได้เกิดขึ้น, ในขั้นอาภิญญายตนฌานนั้น สัญญาในวิญญาณได้ดับไป แต่สัญญาในความไม่มีอะไรเลย ได้เกิดขึ้นแทน. ครั้นถึงขั้นสัญญาเวทยิตนิโรธอันเป็นขั้นสุดท้าย สัญญาในความไม่มีอะไรเลยนั้นได้ดับไปอีก และทั้งสัญญาใหม่ก็ไม่มีมาเกิด จึงเป็นความดับของสัญญาโดยสนิทอยู่ตลอดเวลาที่เป็นเช่นนั้น ในขณะที่นั้นจะเรียกว่ามีสัญญาก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้สึกเลย, แต่จะเรียกว่าไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เพราะยังจะกลับ

คืนสมปฤดีได้อีก เมื่อออกจากฌานนี้, เรียกว่าตายก็ไม่ใช่ ไม่ตายก็ไม่เชิง, นี่แหละคือความดับสนิทของสัญญาหรือของสมปฤดี อันมีได้เพราะอำนาจการกระทำของคนเรา. ในที่สุดทรงถามปริพพาชกรูปนั้นว่า ได้เคยฟังอย่างนี้มาก่อนหรือไม่, เขาทูลตอบด้วยความอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งว่า ไม่เคยฟังเลย ทั้งเป็นสิ่งที่ถูกต้องยิ่งนัก.

ความหมายของเนื้อเรื่องตอนนี้มีว่า การเกิดและการดับของสัญญาหรือความรู้สึกสมปฤตินั้น มิใช่มีได้เพราะการเข้าหรือการออกของสิ่งที่เรียกว่า อตตะ, และมิใช่เพราะการบังคาลของท่านที่มีฤทธิ์มีอำนาจภาพ หรือเพราะอำนาจของเทพเจ้าที่ไหน, และมิใช่เป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุมีปัจจัย ดังจะเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า มันเกิดและดับได้เป็นอย่างๆ กระทั่งดับสนิทในที่สุด ก็เพราะอำนาจการกระทำของผู้เจริญฌาน และกล่าวได้ว่ามันอยู่ภายใต้อำนาจแห่งเหตุและปัจจัย กล่าวคือการกระทำหรือความพยายามของผู้ทำโดยแท้. ใจความในส่วนนี้เป็นอันว่า ปฏิเสธ อตตะ ที่มีคนเรียกว่าเจตภูตหรือชีโว อันเป็นตัววังเข้าวังออกอย่างเด็ดขาด. อตตะที่ทรงหมายถึงโดยปริยายในที่นี้ จึงได้แก่อตตะที่เป็นเพียงมายา หรือความโง่เขลาของพวกที่เชื่อว่า มีอตตะ วังเข้าวังออก สำหรับสัญญาเกิดๆ ดับๆ ดังที่เชื่อกันอยู่. และพร้อมกันนั้น ทรงปฏิเสธอตตะที่เป็นเทพเจ้าด้วย ในเรื่องจะมีอำนาจในคนเรา ในการที่จะทำให้สันตติสมปฤดีไป หรือสันตติสมปฤดีมา. เราจะเห็นด้วยกับท่านศาสตราจารย์ RHYS DAVIDS ผู้เป็นนักศึกษาชาวตะวันตกที่เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง ที่กล่าวว่า ในบันดาข้อความทั้งหมดที่มีในพระไตรปิฎก เมื่อกล่าวถึงเรื่องปฏิเสธอตตะแล้ว ไม่มีข้อความตอนไหนจะเด็ดขาดและลึกซึ้งเท่าบาลีไปฏฐปาทสูตรนี้, ซึ่งเราจะได้พิจารณาสืบไปอีก.

ไปฏฐปาทได้ทูลถามว่า “สัญญานี้เองหรือ ที่เป็นอตตะของคนเรา ? หรือว่าสัญญาเป็นของอย่างหนึ่ง อตตะเป็นของอีกอย่างหนึ่งต่างหาก ?”

ตรัสตอบว่า “ท่านหมายถึง อตตะ ชะนิกไหนกันเล่า?”

ทูลว่า “คนที่เห็นง่าย ๆ มีรูป ประกอบด้วยธาตุสี่ มีคำข้าวเป็นอาหาร”.

ตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น สัญญา กับ อตตะ ที่ท่านหมายถึง ย่อมเป็นของคนละอย่าง มิใช่อันเดียวกัน, ท่านควรเข้าใจว่า ก็เมื่อสัญญาที่เกิดขึ้น กับ สัญญาที่ดับ ก็มีมิใช่สัญญาอันเดียวกันเสียแล้ว, (ถ้าให้สัญญาอันหนึ่งเป็นอตตะ สัญญาอีกอันหนึ่งก็ต้องมิใช่อตตะในตัวแล้ว) เพราะฉะนั้น สัญญา กับ อตตะ ที่ท่านหมายถึง ย่อมมิใช่เป็นของอันเดียวกันเป็นแท้.” (บาลีหน้า ๒๓๑).

ทูลว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าหมายถึงอตตะที่สำเร็จออกมาจากมโนธาตุ มีองค์ประกอบบริบูรณ์ มีอินทรีย์ครบไม่ขาดหย่อน.”

ตรัสตอบว่า “ถึงแม้เช่นนั้น สัญญา กับ อตตะ ที่ท่านหมายถึง ก็ยังเป็นของคนละอย่างอยู่นั่นเอง, ป่วยการกล่าวถึงอตตะดังที่ท่านบรรยาย, ก็เมื่อสัญญาที่เกิดขึ้นกับสัญญาที่ดับ ก็มีมิใช่สัญญาอันเดียวกันเสียแล้ว (ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกันกับข้อบน) ฉะนั้น สัญญา กับ อตตะ ที่ท่านหมายถึง จึงมิใช่ของอันเดียวกัน.” (บาลีหน้า ๒๓๑).

เขาทูลอีกว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าหมายถึงอตตะที่ไม่มีรูป ที่มีขึ้นเพราะสัญญานั้นเอง.” (เช่นคลื่นมีขึ้นมาจากน้ำที่ถูกลมพัด แล้วตั้งคำถามว่าคลื่นกับน้ำอันเป็นสิ่งอันเดียวกันหรือมิใช่).

ตรัสตอบว่า “ถึงแม้อย่างนั้น ก็มีมิใช่สิ่งอันเดียวกัน, ป่วยการพูดถึงอตตะที่ไม่มีรูป ที่มีขึ้นมาจากสัญญานั้นเอง ของท่าน. ก็สัญญาที่เกิดขึ้น กับ สัญญาที่ดับ ก็ยังมิใช่สัญญาอันเดียวกันเสียแล้ว (ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกับข้อบน คือถ้าให้สัญญาอันหนึ่งเป็นอตตะ สัญญาอีกอันหนึ่ง ซึ่งมีมิใช่สัญญาอย่างเดียวกับสัญญาอันก่อน ก็เป็นอตตะไม่ได้ จะยังเหลืออยู่) เพราะฉะนั้น สัญญา กับ อตตะ ที่ท่านกล่าว จึงเป็นอันเดียวกันไม่ได้เลย.” (บาลีหน้า ๒๓๒). (เช่นน้ำในขณะที่หนึ่งกับในขณะที่ต่อมา ก็ยังมีอันเดียวกันเสียแล้ว, ป่วยการกล่าวว่าการคลื่นกับน้ำเป็นอันเดียวกัน).

ใจความอันลึกซึ้งตอนนี้ ก็คือว่า ตามหลักของพระองค์ แม้แต่เพียง สัญญาที่เกิดขึ้น แล้วสัญญาที่ดับไป, (เช่นอธิบายแล้วในตอนตามลำดับ) ก็ยังมีสัญญาอันเดียวกันเสียแล้ว มันเปลี่ยนส่งทอดกันมาตามอำนาจแห่งเหตุ และปัจจัยที่ปรุงแต่งมันขึ้น และอุดหนุนมันอยู่. สิ่งเหล่านี้ เป็นเพียงสิ่งที่ หมุนเวียนไปเรื่อยไม่รู้หยุดเท่านั้น ไม่มีตรงไหนเป็นตัวตนของมันเอง. ครั้น มีผู้มาถามว่า สัญญาหรือตัวที่รู้สึกสมปุดนั้น คือตัวอัตตาหรือมิใช่ พระองค์ก็ไม่สามารถจะตอบอย่างใดได้. เพราะตามมติของพระองค์ ไม่มี อัตตาที่ตรงไหน แต่เพื่อจะทำความเข้าใจกันให้ได้ จึงย้อนถามเขาว่า สิ่งที่เขาเรียกอัตตานั้น เขาหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะอย่างไร ให้เขาอธิบายมา พอให้เข้าใจเสียก่อนว่า อัตตาหมายถึงอะไร. ครั้นเขาบอก พระองค์ก็ชี้ให้เห็นว่า เป็นอันเดียวกันไม่ได้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า จะเรียกสิ่งที่ กำลังกล่าวถึงกันนี้ คือตัวที่รู้สึกสมปุดนี้ ว่าเปนอัตตาไม่ได้ เพราะแม้แต่ **ตัวหน้ากับตัวหลัง มันก็ไม่ใช่ตัวเดียวกันเสียแล้ว,** มันจะเป็นตัวเรา ที่เปนแก่นสารได้อย่างไร. เมื่อไปภูฏาปาตปริพพาชก ไม่สามารถหาลักษณะ ของอัตตาใดๆ ที่จะมาเข้ากับสัญญาหรือตัวรู้สึกสมปุดของคนเราได้ดังนี้ ก็แปลว่า ความเข้าใจที่ว่า อัตตานั้นแหละเป็นตัวรู้สึกทุกอย่างในตัวเอง ก็ เป็นการเลิกล้มไปเอง. ครั้นจะหาอัตตา ที่ไม่รู้สึกระไรได้ขึ้นมา หรือเปน อัตตาที่เป็นแก่นสารได้ การเรียกสิ่งนั้นว่าเปนอัตตา ก็ไร้ประโยชน์. เรา ไม่ควรลืมว่า คนพวกนี้เชื่อกันมาก่อนแล้วว่า ตัวอัตตานั้นแหละเป็นตัวรู้สึก ตัวคิด ตัวอะไรๆหมด ที่เกี่ยวกับคนเรา. โดยนัยนี้ เปนอันว่าเมื่อกล่าว ตามพุทธมติแล้ว จะหาตัวอัตตาที่เป็นตัวรู้สึกคิดนึกในตัวเราไม่ได้. มันมี แต่สิ่งหรือธรรมชาติที่หมุนเปลี่ยนตัวไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน เท่านั้น.

ลัทธินี้มีอัตตาอยู่สามอย่าง คือ (๑) กายรวมทั้งตัว, อย่างที่เรา ทั่วไปเข้าใจกันว่านี่แหละ ตัวเรา อย่างหนึ่ง, (๒) กายทิพย์ที่สำเร็จมาจากใจ

อย่างหนึ่ง, (๓) ตัวความรู้สึกสมปฤตินั้นเอง อย่างหนึ่ง. แต่เมื่อพระองค์มาพิสูจน์เสียอีกว่า การมีสมปฤดี หรือการดับสมปฤตินั้น มีได้แม้ด้วยอำนาจฌานดังอธิบายแล้ว การที่จะให้อัตตามากลายเป็นของไม่มีอำนาจ ในตัวเองไปเสียดังนี้ หรือไม่มีการรู้สึกสมปฤดี หรือดับสมปฤดีได้ด้วยตัวเอง เช่นนี้ ก็ทำไม่ลง. มันยังไม่อาจเรียกว่าอิตตาได้ ถ้ายังเป็นอย่างนั้น, แม้ว่าสิ่งที่มีลักษณะดังที่เขากล่าวนั้นจะมีอยู่จริง ก็หาอาจขนานนามมันว่าอิตตาได้ไม่ เพราะมันไม่มีคุณสมบัติควรแก่การที่จะขนานนามว่าอิตตา, โดยโทษที่มันไม่อาจมีสมปฤดีหรือดับสมปฤดีได้ด้วยอำนาจของมันเองนั่นเอง. เมื่อหาอะไรมาพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นตัวที่มีอำนาจอันนี้ ทั้งเป็นตัวเดียวที่ถาวรแท้จริงไม่ได้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าอิตตาก็เลยไม่มีไปตาม. การที่จะให้ตัวสัญญาหรือตัวสมปฤดีเป็นอิตตานั่นไม่ได้ เพราะว่ามันเป็นของโยกโคลงเปลี่ยนตัวเป็นคนละตัวอยู่เสมอไป, แม้ที่สุดแต่สัญญาที่เกิดดับคู่เดียวกัน ก็มีอันเดียวกันเสียแล้ว. มันมีแต่ของที่เกิดดับส่งทอยกันไป ซึ่งจะอธิบายในตอนอันว่าด้วยปฏิจาสุมุปปาท.

ไปฐูปาทปริพพาชกจึงทูลถามสืบไปว่า “มีทางอะไรที่ข้าพเจ้าจะพอทราบได้ไหมว่า สัญญากับอิตตาของคนเรานี้เป็นอันเดียวกัน หรือเป็นของคนละอย่าง?”

ตรัสตอบว่า “ไปฐูปาทเอ๋ย, มันยากเกินที่ท่านจะเข้าใจได้ เพราะท่านมีความเห็นอันชินตัวมาเสียอย่างอื่นแล้ว ท่านมีสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นอย่างอื่น ท่านมีความชอบใจในมค้อย่างอื่น ท่านมีความพยายาม ที่จะ เข้าใจ เป็น อย่าง อื่น ท่าน มี อาจารย์ เป็น อย่าง อื่น มาเสียแล้ว.”

ไปฐูปาทได้วกไปถามถึงเรื่องอื่นสืบไปว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้อที่ข้าพเจ้าเรียนมาจากฝ่ายอื่นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ ดังนี้ อันไหนจริงหรือถูกต้อง?”

ตรัสตอบว่า “นั่นมิใช่สิ่งที่เราพยากรณ์ (หรือได้สอน) แก่ท่าน”

เมื่อเขาทูลถามว่า ทำไมจึงไม่ทรงพยากรณ์ในเรื่องนี้ ตรัสตอบว่า มันเป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์อะไร. เราควรทราบ ว่า เรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับอตฺตาโดยตรง. แต่ตามพระมติของพระองค์ไม่มีอตฺตา หรือไม่รู้ว่่าอตฺตา คืออะไร. การพ้นทุกข์ตามแบบของพระองค์ ไม่ต้องผ่านไประหว่างปัญหาเหล่านั้น หรือทางปัญหอันยากเอาจริงการค้นหาอตฺตาขึ้นเป็นเบื้องต้น. ตามแบบของพระองค์มีแต่มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง ว่ามันเป็นธรรมหรือธรรมชาตินั้นๆ หมุนไปกลิ้งไป ไม่ควรเข้าไปยึดถือโดยประการทั้งปวง อย่าว่าจะเข้าไปยึดถือเอาโดยความเป็นอตฺตาเลย. เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เรื่องเหล่านั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อพ้นทุกข์ได้. และสำหรับวันนี้ พระองค์ได้เสด็จไปเสวยจากปริณิพพาชกผู้นี้เพียงเท่านี้ เพราะเป็นเพียงการพบกันตอนเช้า ก่อนเสด็จเข้าไปบิณฑบาตรในเมือง.

ต่อมาอีกสองสามวัน ไปภูฏาปาทปริณิพพาชกได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก พร้อมกับนายจิตต ความรู้ง. ไปภูฏาปาทได้ทูลให้ทราบว่าตนเองถูก เพื่อนปริณิพพาชกด้วยกันรุมพ้อตัด ในการที่เห็นด้วยกับถ้อยคำของพระองค์ ทั้งที่พระองค์มิได้ตรัสถึงเรื่อง โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ฯลฯ เลยแม้แต่หน่อย. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสย้ำถึงความที่เรื่องนั้นเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์, และตรัสว่าเรื่องอริยสัจจ์ เป็นเรื่องที่มีประโยชน์เกี่ยวกับพรหมจรรย์โดยตรงอีกครั้งหนึ่ง. แล้วได้ตรัสว่า

“ไปภูฏาปาท, มีสมณพราหมณ์บางพวก มีความเห็นและมีคำพูดว่า หลังจากที่เราตายแล้ว อตฺตาจะเป็นสุขเต็มที ไม่มีอะไรจะต้องเหยียบย่ำได้ ดังนี้. เราเข้าไปหาเขาแล้ว ถามว่า เขามีความเห็นและคำพูดดังนั้นจริงหรือ เขารับว่าจริง. เราถามเขาสืบไปว่า ท่านได้เคยเห็นและได้รู้จักโลกที่มีแต่ความสุขอย่างเดียว (ไม่มีทุกข์เลย) นั้นหรือ ? เขาตอบว่าหาไม่ได้.

เรากล่าวว่าเขาสืบไปว่า ก็ท่านทั้งหลายได้รู้ชัดอรรถา ซึ่งเป็นสุขโดยส่วนเดียว นั้นหรือ แม้จะเป็นเวลาเพียงคืนหนึ่งหรือวันหนึ่ง หรือเพียงครึ่งคืนหรือครึ่งวันก็ตาม ? ถูกถามดังนี้ เขาตอบว่าหามิได้. เราถามเขาสืบไปว่า หนทางปฏิบัติเช่น(ที่พวกท่านกำลังปฏิบัติอยู่)นี้หรือ ที่จะทำโลกอันมีสุขอย่าง เดียว ให้ปรากฏ ? ถูกถามเช่นนี้ เขาตอบว่าหามิได้. เราถามสืบไปว่า เออท่านทั้งหลาย ท่านเคยได้ยินเสียงร้องบอกของพวกเทพ ที่อยู่ในโลกอันมี สุขโดยส่วนเดียว ร้องบอกมาว่า จงปฏิบัติดีปฏิบัติตรงเพื่อบรรลุถึงโลกอันมีสุข อย่างเดียว (ไม่มีทุกข์เลย) เกิดท่านทั้งหลายเอ๋ย, ถึงแม้พวกเราปฏิบัติ เช่นนั้น จึงได้บรรลุถึงโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว. ดังนี้หรือ ? ถูกถามดังนี้ เขาก็ตอบว่า หามิได้อีก. โปญฐปาทยะ จงฟังดูเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้อย คำของคนพวกนั้น มีหลักดีหรือหาไม่."

เขาทูลสนองว่า ไม่มีหลักเลย. และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสืบ ไปว่า

“โปญฐปาทยะ มันเหมือนกับคนๆ หนึ่งพูดขึ้นว่า ฉันรักและใคร่จะได้ นางสาวงามคนหนึ่งในบ้านนี้. ครั้นพวกชาวบ้านถามเขาว่า ใครเล่า เป็น นางกษัตริย์ นางพราหมณ์ นางราชบุตรสามัญ หรือนางพวกกรรมกรชั้นต่ำ ? เขาตอบว่าฉันไม่ทราบ. เขาพากันถามอีกว่า ชื่ออะไร สกุลอะไร สูงหรือ ต่ำ หรือปานกลาง ผิวดำ หรือขาว หรือเหลือง อยู่บ้านไหน จังหวัดไหน นครไหน ? เขาตอบว่าฉันไม่ทราบ. เขาพากันถามอีกว่า พ่อหนุ่มน้อย ท่านรักอยากจะได้ใครได้นางสาวงาม ที่ท่านไม่เคยเห็นตัวเลย ดังนั้นหรือ ? เขาตอบว่า อย่างนั้นแหละท่าน. โปญฐปาทยะ จงดูเถิด ท่านเข้าใจว่าคำพูด ของนายหนุ่มคนนี้ มีเนื้อหาอะไรตรงไหน ? แม้ถ้อยคำของสมณพราหมณ์ พวกนั้น (ที่กล่าวว่ามิอรรถา แต่ครั้นถูกไล่เลียงกลับไม่รู้จัก) ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. (บาลีหน้า ๒๓๘)

“โปกฺกุสฺสาทเอย หรือมิฉะนั้น มันเหมือนกับคนๆหนึ่งทำบันไดเอามาที่ทางสี่แยก ว่าจะพาดขึ้นปราสาท. พวกชาวบ้านรุมกันถามเขาว่า เขาจะพาดขึ้นปราสาทไหน อยู่ทางไหน ทางทิศตะวันออก ตะวันตก ทิศใต้ หรือทิศเหนือ สูงหรือต่ำ หรือขนาดกลาง. เขาตอบว่า ไม่ทราบ. เขาพากันถามอีกว่า ท่านจะพาดขึ้นปราสาทที่ท่านไม่เคยเห็นเลยดั่งนั้นหรือ ? เขาตอบว่า อย่างนั้นแหละท่าน. โปกฺกุสฺสาทเอย ท่านจงดูเถิด ถ้อยคำของนายคนนั้น มีเนื้อหาที่ตรงไหน ? ถึงแม้ถ้อยคำของสมณพราหมณ์พวกนั้น (ที่แท้จริงก็อวดตาอันเป็นสุขโดยส่วนเดียว) ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน.

“โปกฺกุสฺสาทเอย การจะหาให้ได้ัตตามีเพียงสามอย่างเท่านั้น. สามอย่างอะไรเล่า, สามอย่างคือ (๑) หาได้ัตตาตรงที่รูปกายหยาบประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้งสี่, มีคำข้าวเป็นภักขา นี้อย่างหนึ่ง. (๒) หาได้ัตตาที่มีรูปกายอันสำเร็จด้วยมโนธาตุ มีอวัยวะครบเหมือนกันทั้งมีอินทรีย์ไม่เลวด้วย นี้อย่างหนึ่ง, และ (๓) หาได้ัตตาที่ไม่มีรูปกาย สำเร็จขึ้นด้วยตัวสัญญาญาณันเอง นี้อีกอย่างหนึ่ง. (บาลีหน้า ๒๔๑)

“โปกฺกุสฺสาทเอย เราแสดงธรรมของเรา เพื่อให้ละอัตตาทั้งสามอย่างนี้เสีย, เป็นธรรมซึ่งเมื่อปฏิบัติตามแล้ว สิ่งที่เราหมอมืดมัวจะจางหายไป สิ่งผุดผ่องจะเกิดขึ้นงอกงามยิ่งนัก, พวกท่านจะทำให้แจ้งความเต็มรอบแห่งปัญญา และความเต็มเปี่ยม (ของความเป็นมนุษย์) ได้ด้วยปัญญาของท่านเองแล้วแลอยู่. ถ้าท่านข้องใจว่า ภาวะเช่นนั้นเป็นความทุกข์ไปไซ้, โปกฺกุสฺสาทเอย, เราขอบอกท่านว่า ท่านอย่าเห็นไปดั่งนั้น. มันจะเป็นปราโมช มีปีติ มีความร่าเริง มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และมีความสุขอยู่ที่เป็นสุขด้วย.

๑. รูปคำที่ตรัสนั้น ตรัสทีละอย่าง ซึ่งเป็นธรรมดาของภาษาบาลี, แต่ข้อความเหมือนกันทั้งหมดทุกคำๆ จึงรวมกล่าวเสียครั้งเดียว กันเพื่อตล่าย.

“โกฎฐปาทเอย ถ้ามีสมณพราหมณ์พวกอื่นอีก ถามเราว่า ที่ท่านแสดงธรรมให้ละอิตตานั้นท่านหมายถึงอิตตาอันไหนเล่า ? (เมื่อท่านว่าอิตตาไม่มี). เมื่อถูกถามดังนี้ เราจะตอบว่า มันจะเป็นอิตตาอันนี้หรืออันโน้นก็ตาม มันเป็นอิตตาที่ท่านถืออยู่โดยประจักษ์แก่ใจท่านนั่นแหละ, ที่เมื่อท่านละเสียแล้วจะเป็นสุข.

“โกฎฐปาทเอย ขื่อ (ที่เราบอกให้เขาละอิตตาอันที่ยึดถืออยู่โดยประจักษ์แก่ใจเขา)นี้ มันเปรียบเหมือนมีคนๆหนึ่ง ทำบันไดแล้วพาเอามาตรงที่ได้ปราสาทแห่งหนึ่งเพื่อจะพาดขึ้นไป. พวกชาวบ้านรุมถามเขาว่า ท่านทำบันไดมาจะพาดปราสาทไหน. เขาตอบว่า ปราสาทนี้เองที่ข้าพเจ้าพบบันไดเข้ามาข้างใต้นั่นแหละ, ฉะนั้นก็ฉนั้น. เมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้อยคำที่เรากล่าวท่านคิดว่ามันมีหลักหรือไม่ ?

โกฎฐปาทได้ทูลสนองว่า มีหลักอันแน่นแฟ้น.

ทันใดนั้น นายจิตต ควาญช้างได้ทูลขึ้นว่า เมื่อใดมีการหาได้อิตตาชนิดที่เป็นรูปกายหยาบ เมื่อนั้นก็ไม่มีมีการหาได้อิตตาที่เกิดจากมโนธาตุ และอิตตาที่เกิดจากสัญญา, เมื่อใดมีการหาได้อิตตาที่เกิดมโนธาตุ เมื่อนั้นก็ไม่มีมีการหาได้อิตตาที่เป็นรูปกายหยาบ และอิตตาที่เกิดจากสัญญา, เมื่อใดมีการหาได้อิตตาที่เกิดจากสัญญา เมื่อนั้นก็ไม่มีมีการหาได้อิตตาที่เป็นกายหยาบ และอิตตาที่เกิดจากมโนธาตุ. ข้าพเจ้าเห็นดังนี้. (คือ การยึดถืออิตตา จะถือพร้อมกันทั้งสามอย่างไม่ได้. เมื่อยึดถืออิตตาสะชนิดใดอยู่ อิตตาสะชนิดนั้นเท่านั้นที่ผู้นั้นจะเห็นว่าจริง. อิตตาอื่นก็เป็นโมฆะไป).

ตรัสว่า “จิตตะเอย ถ้าเขาถามท่านว่า ท่านได้มีมาแล้วในอดีตอันนานไกล มิใช่ว่าท่านไม่เคยมีมาแล้ว, และท่านจักมีในอนาคต มิใช่ท่านจะไม่มีในอนาคต, และท่านกำลังมีอยู่ในปัจจุบันนี้ มิใช่ว่าท่านมิได้มีอยู่ในปัจจุบันนี้, มิใช่หรือดังนี้, ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร.”

จิตตะทูลตอบว่า เขาต้องยอมรับว่า เขาเคยมีมาแล้วในอดีต, จักมีในอนาคต, และมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนั้นจริง.

ตรัสว่า “จิตตะเอ๋ย ถ้าเขาถามท่านอีกว่า อัตตาอันใดที่ท่านได้ถือแล้วในอดีต อัตตานั้นเป็นของจริง อัตตานอกนั้นเท็จ, อัตตาใดที่ท่านจักได้ถือในอนาคต อัตตานั้นเป็นของจริง อัตตานอกนั้นเท็จ, อัตตาใดที่ท่านกำลังถืออยู่ในบัดนี้ อัตตานั้นจริง อัตตานอกนั้นเท็จ, เช่นนั้นหรือ ? ดังนี้, ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไรเล่า?”

นายจิตต ทูลตอบว่า อัตตาใด ที่เขาถือในสมัยใด มันก็เป็นของจริง จะเพาะแต่ในสมัยนั้น แม้ อัตตานอกนั้นที่เป็นของเท็จ มันก็เท็จแต่จะเพาะสมัยนั้น. อัตตาอดีต ก็จริงจะเพาะในอดีต อัตตาอนาคตกับอัตตาปัจจุบันนี้ที่เคยเป็นเท็จในเมื่อถืออัตตาในอดีตอยู่ มันก็เท็จแต่ในอดีต ครั้นมาถึงสมัยของมันเอง มันก็กลายเป็นของจริงไป. อัตตาที่เคยจริงในอดีต ก็มากลายเป็นอัตตาเท็จไป เมื่อมาถึงปัจจุบันและอนาคต โดยทำนองเดียวกัน.

ตรัสว่า “จิตตะเอ๋ย มันก็ฉันทันเดียวกันนั่นแหละ เมื่อใดหาได้อัตตาที่เป็นรูปกายหยาบ เมื่อนั้นก็ไม่มี การหาได้อัตตาที่สำเร็จจากมโนธาตุ และอัตตาที่เกิดจากสัญญา, เมื่อใดมีการหาได้อัตตาที่สำเร็จจากมโนธาตุ เมื่อนั้นก็ไม่มี การหาได้อัตตาที่เป็นรูปกายหยาบ และอัตตาที่เกิดจากสัญญา, และเมื่อใดที่มีการหาได้อัตตาที่เกิดจากสัญญา เมื่อนั้นก็ไม่มี การหาได้อัตตาที่เป็นรูปกายหยาบ และอัตตาที่สำเร็จจากมโนธาตุ.

“จิตตะเอ๋ย มันเหมือนกับนมสด เราได้มาจากนางโค นมส้มเราได้มาจากนมสด เนยข้นเราได้มาจากนมส้ม เนยใสเราได้มาจากเนยข้น และเนยใสแข็ง (สัปปีมัททะ) เราได้มาจากเนยใสอีกต่อหนึ่ง. ในขณะที่มันยังเป็นนมสดอยู่ ในขณะนั้นยังไม่มีใครเรียกมันว่านมส้ม หรือเนยข้น หรือเนยใส หรือเนยใสแข็ง เลย, ในสมัยใดมันเป็นนมส้มขึ้นมาแล้ว ก็ไม่มีใคร

เรียกมันว่านมนส หรือเนยข้น ฯลฯ. มันเดียวกันกับการหาได้อัตตา ในสมัยใดใครถืออตัตาอยู่ที่กายหยาบ, ส่วนที่เป็นมโนธาตุ หรือที่สำเร็จขึ้นมาจากสัญญา ก็ไม่ถูกเขาถือว่าเป็นอตัตาเลย. สมัยใดใครถืออตัตาอยู่ที่รูปอันสำเร็จมาจากมโนธาตุ, สมัยนั้น ส่วนที่เป็นรูปกายหยาบ หรือสภาพที่สำเร็จมาจากสัญญา ก็ไม่ถูกเขาถือว่าเป็นอตัตาเลย, สมัยใด ใครถืออตัตาอยู่ที่ตัวสัญญา สมัยนั้น ส่วนที่เป็นรูปกายหยาบ หรือรูปที่สำเร็จมาจากมโนธาตุ, ก็ไม่ถูกเขาถือว่าเป็นอตัตาขึ้นมาได้เลย.

“จิตตะเอย คำว่าอตัตาเหล่านี้ เป็นเพียงโลกสมัญญา เป็นเพียงโลกนิรุตติ (ภาษาโลก) เป็นเพียงโลกโวหาร, และเป็นเพียงโลกบัญญัติ, ตถาคตก็น้อมร้องเรียกไปตามเหมือนกัน แต่หาจับฉวยเอาไม่.” (บาลีหน้า๒๔๕)

ในที่สุด ทั้งไปฏฐปาทและนายจิตตควาณูชาัง ได้กล่าวสรรเสริญธรรมเทศานี้ว่า มันเป็นเทศนาที่ไพเราะเหลือเกิน มันเหมือนกับพลิกของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้น ทำของที่ปิดอยู่ให้เปิดขึ้น เหมือนกับบอกทางให้แก่คนที่กำลังหลงทางจนอ่อนใจ และเหมือนกับจุดตะเกียงวางไว้ตรงที่มีมืด ใครมีตาก็จะได้เห็นรูปโดยแจ่มชัดฉะนั้น. ไปฏฐปาทกลับใจละจากเพศปริพาชกมาเป็นอุบาสก, นายจิตตได้ขอบวชและสำเร็จอรหัตต์ในไม่นาน.

รวมใจความแห่งพระบาลีตอนนี้ได้ว่า

(ก). เจ้าลัทธิต่างๆถือว่ามีอตัตา ที่เมื่อคนเราตายแล้ว อตัตานี้จะเป็นสุขอย่างยิ่งโดยส่วนเดียว ไม่มีอะไรเลียบแทงแม้แต่น้อย. แต่ครั้งถูกถามว่า รู้จักอตัตานี้หรือ เคยรู้จักโลกที่อตัตาจะไปมีสุขโดยส่วนเดียวนั้นหรือ ยินยอมหรือว่าการปฏิบัติดังที่ทำอยู่นั้น จักทำให้ตัวเข้าถึงโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว หรือได้ยินเสียงเทพที่อยู่ในโลกนั้นร้องบอกรับรองมาเช่นนั้น เขาไม่สามารถรับและยืนยันสักอย่างเดียว เลยกลายเป็นเพียงความฝันเอาเท่านั้น

จึงถูกเปรียบด้วยชายหนุ่มที่รักนางสาวงาม อันไม่มีตัวปรากฏ, หรือคนที่ทำบันไดมาจะพาดเรือน แต่ไม่เคยเห็นเรือนว่าอยู่ที่ไหน.

(ข). ส่วนพระองค์เอง ทรงแสดงธรรมให้ละอัตตานั่นๆเสีย, ครั้นถูกเขถามบ้างว่า อัตตาที่ว่าให้ละนั้นอยู่ที่ไหนเล่า ได้ตรัสตอบว่าอยู่ตรงที่เขาได้ยึดถือไว้นั้นแหละ, เขายึดถือเอาอะไรขึ้นเป็นอัตตา มันย่อมประจักษ์อยู่ภายในใจของเขาผู้ยึดนั้นแล้ว เขาควรละสิ่งนั้นเสีย อย่ารับเอาไว้เป็นอัตตา. การให้ละของพระองค์จึงมีสิ่งที่ถูกละปรากฏ ไม่เหมือนกับชายหนุ่มที่รักหญิงสาวที่ไม่มีตัว หรือไม่เหมือนกับคนที่ทำบันไดมาจะพาด แต่ไม่รู้จักเรือน, การละของพระองค์จึงมีอัตตาที่ถูกละ ได้แก่อัตตาตามแต่ที่ผู้หนึ่งยึดถือไว้อย่างไรนั่นเอง. ส่วนของพวกเจ้าลัทธิที่สอนว่ามีอัตตานั่นๆ จับตัวอัตตาให้ไม่ได้ แม้โดยหลักแห่งเหตุผล, กลายเป็นเพียงสิ่งหนึ่ง ที่ยึดถือขึ้นด้วยความสำคัญผิด และความสำคัญผิดนั้นเปลี่ยนอยู่เสมอ เดียวไปอัตตาเข้าที่กายหยาบ เดียวไปอัตตาเข้าที่กายทิพย์ เดียวอัตตาเข้าที่สัญญาหรือตัวรู้สึกสมปฤดี ซึ่งแล้วแต่ผู้ใดจะถืออย่างไร หรือแล้วแต่เวลาไหนสมัยไหนเขามีปัญญาตื่นลึกเพียงไร, อัตตาเลยถูกเปลี่ยนตัวอยู่เสมอ เหมือนแบบเสื้อของผู้หญิงสมัยนี้ ไม่มีแน่นอนว่าอันไหนเป็นแบบที่ดีหรือสวย. โดยเจาะจงก็คือว่า สิ่งที่พระองค์ทรงเรียกว่าอัตตา และสอนให้ละเสียนั้นมีตัวจริง คือตัวที่ความงอหรือเข้าใจผิดนั้นเองมันสร้างขึ้น.

(ค). ทรงยอมรับว่า อัตตาที่เขายึดถือกัน ก็คืออัตตาทั้งสามตามที่แสดงมา ได้แก่ยึดกายหยาบหรือกายธรรมดทั้งหมดนี้ เป็นอัตตาอย่างหนึ่ง, ยึดกายทิพย์ที่ปรากฏในการเจริญภาวนา หรือปรากฏเองในบางครั้ง เป็นตัวอัตตาอย่างหนึ่ง เช่นสิ่งที่เราจดจำกันมากในเมื่อเราสามารถติดต่อกับเพื่อนฝูงของเราที่อยู่ไกล โดยการได้ยินหรือได้เห็นภายในใจเราเอง. และอีกอย่างหนึ่ง ก็คือยึดเอาตัวที่เป็นผู้รู้สึกสมปฤดี หรือตัวผู้ทำให้เราหมดสมปฤดี

เช่นขณะที่เราหลับ หรือสลบ หรือตาย นั้นแหละเป็นตัวอรรถาที่เข้าๆ ออกๆ. ถ้าจะมีการยึดอรรถาก็ไม่พ้นไปจากสามอย่างนี้ แต่พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ละเอียดทั้งสามอย่าง เมื่อละแล้วความพองแผ่วของจิตต์ หรือความเต็มเปี่ยมของปัญญาจักปรากฏ และเป็นความสุขด้วย. ตอนนี้อง ทำใ้บางพวกหรือบางคนกลับย้อนฉวยเอาตัวความผุดผ่อง หรือความสุขนี้ไปเป็นอรรถาขึ้นมาก และเรียกว่าอรรถาที่แท้จริง ที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ค้นหาเสียด้วย. การจับฉวยเอาอรรถาอันใหม่นี้ ตรงกับมติของปรัชญาฮินดู ซึ่งสอนให้หาอาตมัน และที่ฝ่ายพุทธบริษัทเราเองบางคนก็ยอมรับเช่นนั้น ถึงกับยืนยันว่านั่นเป็นสิ่งพระองค์ทรงสอนให้ค้นหาได้แก่นิพพาน หรือกล่าวสั้นๆก็คือนิพพานนั่นเองเป็นอรรถา ที่พระองค์ทรงสอนให้หา โดยให้ปล่อยวางอรรถา ๓ ชนิดข้างต้นเสีย. ข้อนี้จะได้พิจารณากันในตอนต่อไป. ฉะเพาะในที่นี้ ขอให้กำหนดไว้ให้แม่นยำว่า พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า ถ้าหาอรรถา จะหาอรรถาได้ที่อรรถา ๓ ชนิดนี้เท่านั้น ซึ่งหมายความว่าสิ่งที่เป้นเครื่องรองรับความยึดถืออันโง่เขลาของผู้ยึดถืออรรถามีเพียง ๓ อย่างเท่านั้น, — คือ กายเนื้อ กายทิพย์ และใจ.

(ง). บางคนอาจฉงนในถ้อยคำของพระองค์ ดังที่นายจิตตะควาญช้างได้สงสัย ว่าคนเราถืออรรถาต่างๆ กัน และต่างสมัยก็ถืออรรถาต่างกัน เพราะฉะนั้นจะละได้อย่างไรไหว. ในข้อนี้ได้ตรัสว่า เมื่อเขาถืออะไรว่าเป้นอรรถาอยู่ เขาจะถือสิ่งอื่นเป้นอรรถาซ้อนเป้นสองตัวเข้ามาไม่ได้ แม้ในชีวิตเขาจะมีการถือหลายอรรถา ก็ต้องคนละคราว, ตัวที่เขากำลังถืออยู่เขาย่อมรู้จักมันดี และเขาควรละตัวนั้นเสีย. เปรียบเหมือนนมกับเนยหลายๆ ชนิด ล้วนแต่ออกมาจากนางโค ปรงกันมาเป้นลำดับๆเปลี่ยนไปๆ กำลังพูดถึงสิ่งไหน ต้องหมายฉะเพาะสิ่งนั้นและละเสีย จนกว่าจะไม่มีตัวอรรถาที่ถือไว้

จนกว่าจะหมดความถืออัตตา หรือหมดสิ่ง ถือว่าเป็นอัตตาอยู่ในใจของตน.

(จ). ในที่สุดได้คำอันตายตัวลงไปว่า อัตตานั้น เป็นเพียงคำพูดที่หมายถึงสิ่งๆหนึ่ง ตามที่โลกยึดถือว่า นั่นแหละมันเป็นตัวเรา. เพราะฉะนั้น คำว่าอัตตา จะเป็นปรมาตมโหวารไม่ได้เลย นอกจากสำหรับให้ละเอียด คือกล่าวถึงเพียงเพื่อให้ละความหลงผิดอันนั้นเสียเท่านั้น มันจึงเป็นคำที่หมายถึงสิ่งอันเป็นมายาหรือลวงตา ช่วงเวลาที่มีการยึดถือ, พอหมดการยึดถือ มันก็ไม่มีไปเอง เช่นเดียวกับภาพในฝัน มีเฉพาะเพียงเมื่อกำลังฝัน และอัตตาก็มีเพียงเวลาที่ยึด จันใดก็จันนั้น. โลกสมัญญา โลกนิรุตติ โลกโหวาร โลกบัญญัติ ทั้งสี่คำนี้ หมายความว่า เป็นคำพูดของชาวโลก ที่พูดไปด้วยความไม่รู้ หรือพูดตามที่สัญชาตญาณ (Instinct) จูงให้เขาพูด. สมมติว่าจะเอาโหวารโลกคำนี้ มาเรียกทับลงไปบนนิพพาน ให้นิพพานเป็นอัตตา ก็ได้เหมือนกัน แต่ต้องสำหรับเด็กหรือคนที่ยังอยากมีอัตตาอยู่ตามวิสัยของชาวโลก, แต่ไม่ได้ตรงที่ว่าความจริงมันไม่ยอมให้มีประโยชน์อะไรเกิดขึ้น คือถ้ายังมีความยึด หรืออยากยึดอัตตาเหมือนอยู่ในสันดาน แม้แต่เพียงปรมาณูเดียว มันก็หารู้จักนิพพานได้ไม่ เพราะนิพพานเกิดต่อละความถือว่าอัตตาเสียได้แล้ว. เพราะฉะนั้น เด็กหรือคนที่เราหลอกให้ยึดเอานิพพานเป็นอัตตานั่น จะยังทราบนิพพานตัวจริงได้ แล้วถือเอาเป็นอัตตาขึ้นมาได้อย่างไร. ถ้าเขาว่าเขายึดได้ สิ่งที่ถูกยึดนั้น ก็ต้องเป็นเพียงตัวที่คลอออกมาจากความโงะอะไรอันใดอันหนึ่งเท่านั้น และยังเป็นหน้าที่ๆเขาจะต้องละมันซ้ำอีกครั้งหนึ่ง จึงจะขึ้นถึงขั้นที่เป็นนิพพานของพระพุทธเจ้า อันมิใช่นิพพานของลัทธิที่ยังมีเชื้ออัตตาเหลืออยู่ในสันดาน.

สรุปความสั้นๆทั้งหมดอีกครั้งหนึ่งในตอนนี้ ก็คือว่า อตฺตาที่พระพุทธรองค์ตรัสถึงอยู่บ่อยๆ ก็คือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่คนผู้ไม่รู้ตามธรรมดาได้จับยึดขึ้นมาเป็นอัตตาของตนเท่านั้น. เมื่อระบுவัตถุก็ได้เป็น ๓ อย่างดังกล่าวมาแล้ว อันเป็นสิ่งที่เขายึดกันอยู่โดยทั่วไป และศัพท์หรือเสียงว่าอัตตานั้น เป็นคำที่ชาวโลกร้องเรียก ตามที่อวิชชาของเขาอยากจะเรียก แม้จะสูงต่ำกว่ากันบ้าง ก็เป็นอวิชชาเช่นเดียวกัน. ลักษณะของอัตตาจึงไม่ตายตัว แล้วแต่ว่าใครยึดอะไรเป็นอัตตา, แต่มีลักษณะทั่วไปอยู่อย่างหนึ่ง คือว่ามันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือด้วยอำนาจความหลงผิดเท่านั้น. เพราะฉะนั้น สิ่งที่ถูกเรียกว่า อัตตานั้นอาจเปลี่ยนตัวอยู่เสมอตามความรู้ อันสูงต่ำของผู้ยึดถือ ไม่เหมือนกันทุกคน และทุกกาล. เช่นเดียวกับโครสหรืออาหารอร่อยที่เกิดมาจากโค ในขณะหนึ่งหมายถึงนมสด แต่ขณะหนึ่งอาจหมายถึง นมข้นหรือนมเปรี้ยว, เนยข้น, เนยใส, หรือเนยใสแข็งก็ได้. และในที่สุดคำว่าโครสนั้น กลายเป็นเพียงหมายถึงธาตุที่ประกอบกันขึ้นตามธรรมชาติ และผันแปรเรื่อยไปตามเหตุการณ์ ซึ่งวิชาวิทยาศาสตร์ฝ่ายเคมียอมอธิบายได้ดี ว่ามันคือธาตุอะไร และเปลี่ยนมาอย่างไรด้วย, และไม่ควรรยึดถือว่าโครสหรือของวิเศษพิเศษอะไร.

เมื่อได้อธิบายถึงลักษณะของอัตตา ที่พระองค์ทรงหมายถึงในบางคราว ในเมื่อตรัสด้วยคำว่าอัตตานี้ เช่นในพระพุทธรภาสิตว่า “ตนเป็นที่พึ่งของตน” เป็นต้น ซึ่งที่แท้เป็นเพียงโวหารโลกที่ทรงยืมใช้เพื่อการตรัส และทรงใช้ด้วยความรู้สึก มิได้ยึดถือชาวโลกผู้เป็นเจ้าของคำๆ นั้น ว่ามีอยู่อย่างไรพอสมควรแล้ว ก็นับได้ว่าเรารู้จักอัตตาของชาวโลก ที่พวกถืออัตตาตามธรรมดาหมายถึง แต่ยังมีอัตตาอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นอัตตาขั้นปรมาตฺถ์ ที่คนบางคนจับขึ้นถือไว้ ได้แก่ตัวความผุดผ่อง หรือความเต็มเปี่ยมของญาณอันเกิดขึ้นเมื่อละอัตตาสามอย่างข้างต้นเสียได้ หรือเมื่อกำลังหน่วงเอาสิ่งนี้เป็นอารมณ์อยู่ในใจ ในเมื่อจะละเสียซึ่งอัตตาทั้งสามอย่างนั้น.

อิตตาของนักปรมัตถ์

ท่านผู้อ่านจะยังคงจำได้ว่า ในบาลีปฏฐาปาทสูตรที่กล่าวมาแล้ว ในตอนหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะปฏฐาปาทปรินิพพาชกว่า “ปฏฐาปาทเอย เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอิตตา (ทั้งสามอย่าง) นี้เสีย เป็นธรรมซึ่งเมื่อผู้ใดปฏิบัติตามแล้ว สิ่งที่เราหมอมักมีจะจางหายไป สิ่งผู้ต้อง จะเกิดขึ้นงอกงามยิ่งนัก พวกท่านจะทำให้แจ้งความเต็มรอบแห่งปัญญา และความเต็มเปี่ยม (ของความเป็นมนุษย์ผู้สูง) ได้ ด้วยปัญญาของท่านเองแล้ว แลอยู่ มันจะมีปราโมช มีปีติ มีความรำบ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และมีความอยู่ที่เป็นสุขด้วย.”

คำว่า สิ่งผู้ต้อง นี้เอง ที่พวกนักปรมัตถ์ซึ่งคิดอิตตางอมแงมมาก่อน ได้เฝ้าเข้าจับฉวยเอาเป็นตัวอิตตาทิก ทั้งที่ได้ปฏิเสธมาแล้วถึง ๓ ชั้น. คือยึดถือเอาตัวความบริสุทธิ์ว่า เป็นตัวนิพพาน หรือตัวอิตตา และสอนกันให้ยึดถือเอาเป็นที่พึ่ง, ทั้งยังสอนยืนยันสืบไปอีกว่า คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า อิตฺตา หิ อิตฺตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งของตน, นั้น คำว่าตนคำแรก ได้แก่อิตตัตถ์บริสุทธิ์นี้เอง, หาใช่ตนไหนเป็นตนที่ทุกข์ แล้วก็ตนนั้นเองจะต้องช่วยตนดังที่กล่าวกันไม่. อิตตาชะนินี้ ข้าพเจ้าขอให้ถามจะเพาะในที่นี้ (เพราะจำเป็นที่จะต้องขนานนาม เพื่อกันเฟื่อ, จะได้ระบุถึงง่ายๆเป็นอย่างๆไป) ว่า “อิตตานักปรมัตถ์,” และหมายถึงนักปรมัตถ์ที่คิดอิตตาเหมือนคิดฝัน.

อีกประการหนึ่ง พึงทราบว่าอรรถาษะณินี้ เป็นอรรถาที่ลัทธิอื่นนอกจาก พุทธศาสนาเขาได้สอนกันมานานแล้วก่อนพระพุทธรกาล, คล้ายหรือใกล้เคียงกับ มติของพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง. ใจความของเขาที่เขารอเดียวกันกับเรา คือมีใจความว่า เมื่อละวางความยึดถือโลก หรือสิ่งที่มีการเกิดดับและแปร ปรวนได้ทั้งหมดแล้ว ตัวอรรถาที่แท้จริงจะปรากฏ ซึ่งเรียกตามภาษาฝ่าย สันสกฤตว่า อาตมันนั่นเอง. อรรถาชั้นนี้มีลักษณะเที่ยง และเป็นสุขตลอด อนันตกาลและบริสุทธิ์อย่างยิ่ง, เป็นอรรถาของคนทุกคน และรวมเป็นอันเดียว กันเป็นอรรถาของโลก. อรรถานี้ตรงเป็นอย่างเดียวกับที่พวกพุทธบริษัทเรา บางคนหลงเข้าไปจับฉวยมาถือ และสอนคนอื่นให้ถือตามด้วย โดยบอกว่า เป็นหลักพุทธศาสนา. ฉะนั้น จึงรวมเรียกเป็นอันเดียวกันว่า อรรถานัก ปรมาตม์. การที่ได้เรียกเช่นนี้ ก็เพราะว่ามันเป็นเพียงอรรถาที่เหลืออยู่ เป็นคว้นหลง ของนักปรมาตม์ที่ติดแน่นในอรรถามาก่อน แต่ได้ผ่านขึ้นมาจน ถึงขั้นปรมาตม์ ใกล้จะถึงยอดสุดอยู่แล้ว ซึ่งถ้าเขาอย่าหลงไปถือเข้า หรือ ถ้าวางเสียอีกชั้นหนึ่ง เขาก็จะเอาตัวรอดได้จากไซ้ตรวนแห่งอรรถา ได้ เหมือนกัน.

สำหรับอรรถาชั้นปรมาตม์เช่นนี้ มันเป็นเพียงความหลงผิดที่เหลืออยู่ เล็กน้อยเป็นขั้นสุดท้าย เมื่อไม่มีการถือมั่น ก็ไม่นับว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ เพราะ เป็นเพียงกระสุนของปัญญาที่เล่นออกนอกทาง, หรือเป็นเพียง “คว้นหลง” ของอวิชาที่เหลืออยู่นิดหนึ่ง และเหลืออยู่เพื่อเขาจะได้ละเสียอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งสุดท้าย เช่นเดียวกับที่ได้ละมาแล้วถึง ๓ ชั้น โดยลำดับๆ คือ อรรถา ที่กายหยาบ อรรถาที่กายทิพย์ อรรถาที่สมปฤดีหรือสัญญา เท่านั้น. แท้ ที่จริงอรรถาเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นได้สำหรับทุกคน จะเกิดแก่บางคนที่ติดอรรถา จัดเกิดไปมาก่อนเท่านั้น. หรือมิฉะนั้น ก็เป็นเพราะลัทธิของผู้นั้นดำเนินมา โดยแนวแห่งการค้นคว้า อะไรเป็นอรรถาที่แท้จริง, โดยจะเพาะเช่นลัทธิ

ของอินดูปรชณุนั้นเอง. แต่ถ้าเป็นลัทธิที่ดำเนินมาโดยแนวแห่งการค้นหาว่า อะไรเป็นที่สุดจบของความทุกข์ แล้ว ควันหลงชะนิตนี้จะไม่เกิดขึ้นได้ และการต้องละอิตตาในขั้นนี้ ก็จะไม่มีการหนึ่งสำหรับผู้นั้น. ตัวอย่าง เช่นพระภิกษุปัญจวัคคีย์ เมื่อละอิตตาในเบญจขันธ์ได้แล้ว ไม่ถือเอาตัวความบริสุทธิ์จากปัญจูปาทานักขันธ มาเป็นอิตตาตัวแท้จริงเข้าอีก ท่านก็บรรลุพระอรหัตต์เลย. ในกรณีนี้ มีหลักพระพุทธภาษิตว่า **นิกฺขิปตฺวา કર્મ ภาર ઓળ્ ภาર ઓનાતિય** = วางภาระหนักลงเสียได้แล้ว ไม่ไปจับจวนเอาสิ่งอื่น ขึ้นมาเป็นภาระอีก ดังนี้.

จริงทีเดียว ท่านจะค้นหาอิตตาชะนิตนี้ไม่พบ ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเรา. ทั้งนี้ ก็เพราะว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงสอนไว้ เป็นแต่มีใครบางคนหลงปลุกขึ้นมาบรรจุในพระพุทธโอษฐ์ ในบางยุคบางสมัยเท่านั้น, และทั้งสอนให้คนที่รักอิตตารับถือเอาได้โดยง่ายที่สุด เพราะคนธรรมดามีสันดานเป็นอิตตาอยู่แล้ว. เหตุร้ายแรงเช่นนี้ เกิดขึ้นได้โดยที่ผู้นั้นเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาไม่เพียงพอ หรือไม่เคยได้รับการศึกษาทางฝ่ายหลักวิชาเลย จึงจำเอนที่จะต้องบอกว่า มันเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นมาจากญาณของเขาเองในภายใน ไม่ใช่เป็นความรู้ของสัญญาเหมือนพวกที่เป็นนักปริยัติ, และสอนไม่ให้เชื่อถือนักปริยัติแม้แต่อย่างใด. แม้จะเป็นนักปฏิบัติในฝ่ายวิปัสสนามาแล้วด้วย. รวมความว่า สำหรับในวงพุทธบริษัทเรา อิตตาชะนิตนี้เกิดผุดขึ้นมาได้ เพราะความไม่รู้เท่าถึงการของคนบางคน เพราะโทษที่ตนไม่เป็นพหูสูตร, เพราะโทษที่กตกรรมลงมาหาความสะดวก หรือความต้องการของตัวเอง, เพราะโทษที่กล่าวเอาตามความคาดคะเนของสันดาน ที่เต็มอัดไปด้วยอิตตามาก่อน, เพื่อให้คำสอนของคนที่เป็นที่สบใจของผู้ฟังที่เป็นชาวโลก ซึ่งมีสัญชาติญาณเต็มปรี่ไปด้วยอิตตาอยู่เองแล้ว หรือมิฉะนั้นก็เป็นพวกที่ “เมาธรรม” จนลืมตาไม่ขึ้น มัวแต่จะดึงกรรมลงมาเป็นอิตตาของคนเสียทำเดียว, ทั้งผู้สอน

และ ผู้เป็น ลูก ศิษย์. นี่ กล่าว จะเพาะ ใน วง พุทธ บริษัท เรา ที่มี มติ แตกต่างกัน.

ส่วนในหมู่ชนที่มีใช้พุทธบริษัท เช่นพวกอุปัชฌาย์บางนิกาย ที่มีปรัชญา ของเขาเอง ย่อมมีการถืออัตตาชะนิตปรมัตถ์นี้อยู่ก่อนแล้ว และมีอยู่ก่อน พุทธกาล, ทั้งนี้เป็นเพราะส่วนสำคัญที่สุดของเขานั้น เขาดำเนินหลักของการ ศึกษาค้นคว้าขึ้นมา โดยตั้งปัญหาว่า อะไรเป็นอาตมัน หรืออัตตาที่แท้จริง ผิดกันกับพวกเราที่ดำเนินหลักขึ้นมาโดยตั้งปัญหาว่า อะไรเป็นที่สุดจบของ ความทุกข์ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว. แม้ว่าฮินดูปรัชญานั้นๆ จะได้ ขยับขยายปรับปรุงให้กว้างขวาง และทันสมัยยิ่งขึ้นมา จนกระทั่งหลังจาก พุทธกาล เช่นมติอันใหม่เอี่ยมของเวทานตะ ที่ได้รับการปรับปรุงในสมัย ท่านสังกการจารย์เป็นต้นก็ดี ย่อมยังคงเป็นปรัชญาที่ยังมีอาตมัน หรืออัตตา เป็นจุดประสงค์อยู่อย่างเดิมนั่นเอง. ทั้งนี้ เป็นเพราะปรัชญาของเขาเป็น อย่างนั้น และเขาต้องการหรือพอใจเช่นนั้น ไม่เห็นว่ามีอะไรที่สูงไปกว่านี้อีก, ซึ่งเป็นเหตุแห่งการที่ทำให้เกิดมีปรัชญาต่างๆกันในโลก นั่นเอง, (ข้าพเจ้า ขอประกาศเจตนาของข้าพเจ้าไว้ในที่นี้ด้วยว่า ในที่นี้มีได้ประสงค์จะวินิจฉัยเพื่อเปรียบเทียบ พุทธปรัชญากับปรัชญาอื่นๆ ว่าดีเลวกว่ากัน หรือสูงต่ำกว่ากันอย่างไร เพราะว่าต่างฝ่ายต่างมี ของตัว และต่างก็พอใจของตัวเองอยู่แล้ว. การที่ต้องกล่าวพาดพิงถึงทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นการเปรียบ ในแง่ที่ทำให้เห็นว่ามันต่างกันอย่างไรต่างหาก เพื่ออย่าให้ปะปนกันยุ่งเหยิง หรือใครไปหลง เอาของผู้อื่นมาเป็นของตัวเองขึ้นมา. หรือจะให้แคบเข้ากว่านั้นอีก ก็ว่า ข้าพเจ้าต้องการจะ ยืนยันมติของข้าพเจ้าว่า พุทธมตีย่อมต่างกับฮินดูมติเช่นนั้นๆ และขอเพื่อนพุทธบริษัทบาง คนอย่าไปคู่เอาของเขามาเป็นของเรา ซึ่งจะทำให้เกิดผลร้ายขึ้นแก่กันทั้งสองฝ่าย. หรือ ให้แคบขึ้นไปกว่านั้น ก็ว่า ข้าพเจ้ายืนยันว่าพุทธมติเป็นเช่นนั้นๆ ไม่ใช่ดังเช่นที่ท่านบางท่าน ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้นๆ ซึ่งมันพ้องกันกับมติของฮินดูหรือพราหมณ์ เขา).

แท้ที่จริง ลัทธิบางลัทธิที่ใครๆก็ตามเรียกว่า มิจาติภูฐานั้น ไม่น่าจะมี ขึ้นได้ในโลกนี้ หรือมีแล้วไม่น่าจะทนทานอยู่ได้ แต่กลับมีอยู่ บางทีเรา เชื่อกันว่า มีมากกว่าสัมมาทิฏฐิเสียอีก ในเมื่อนับกระทั่งแขนงเล็กแขนงน้อย.

เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นการนำแปลกปลาดอันใด ที่ถ้าจะมีปรัชญาของลัทธิอื่น ถูกลบไปเป็นอย่างอื่น เพราะนั่นคือตัวลัทธิของเขา. แต่เพราะเหตุที่พุทธศาสนา ได้ก่อรูปตนเองขึ้น โดยผ่านมติปรัชญาของบางลัทธิมา โดยปฏิเสธลัทธิอื่นๆ เป็นขั้นๆมา เช่นปฏิเสธลัทธิครูทั้งหก, และปฏิเสธลัทธิ สางขยะ ของท่าน อาพารดาบส และลัทธิของท่านอุทกดาบสเป็นต้น ซึ่งมันคล้ายกันมาก. เมื่อ จะต้องวินิจฉัยให้เข้าใจหลักพุทธปรัชญาชัดเจน ก็จะต้องย้อนไปจับเอาลัทธิ นั้นขึ้นมาเปรียบเทียบกัน เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน และโดยจะเพาะอย่าง ยิ่ง ก็ให้เห็นความที่พุทธมติได้ปฏิเสธหรือคัดค้านมตินั้นๆ และผ่านขึ้นมา (ตามความเห็นของฝ่ายตัว) โดยลำดับๆ จนเห็นว่าถูกต้องหรือถึงที่สุดแห่ง ความทุกข์ได้จริงเพียงไร. ท่านผู้อ่านทั้งหลายควรทราบไว้ว่า การที่พระผู้มี พระภาคเจ้าครั้งยังเป็นมหาบุรุษ ได้ทรงปฏิเสธมติของท่านอาพารดาบสนั้น ใช่ว่าจะได้ทรงปฏิเสธว่าเป็นมติที่ผิดก็หาไม่ เป็นแต่ทรงปฏิเสธว่า มันยัง หาใช่ที่สุดของความทุกข์ไม่; ที่สุดทุกข์ต้องสูงขึ้นไปอีก ก็ต้องละเขตตัณญา หรืออาตมันนั้นเสียอีกครั้งหนึ่ง, หรือท่านจะหมายเอาว่าอาตมันคือที่สุดทุกข์ ก็ได้เหมือนกัน แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว ตามที่ท่านดาบสแสดงมา มันยังหาใช่ อาตมันไม่. เพราะความถือว่ามิอาตมันนั้น แสดงว่ายังมีทุกข์เหลืออยู่. แต่เมื่อความจริงในฝ่ายปฏิบัติการณ์มีอยู่ว่า ท่านดาบสหรือพวกศิษย์ของ ท่าน ท่านพอใจในความพ้นทุกข์ชนิดนั้นหรือเพียงเท่านั้น และมันเป็นลัทธิ ของท่าน จึงไม่เป็นการแปลกปลาดอันใด. แต่มันจะเป็นการแปลกปลาดมาก ที่สุด ถ้าสาวกของศาสดาองค์หนึ่ง ไปดึงเอามติของศาสดาอื่น มาอ้างว่า เป็นมติของศาสดาของตัวเอง หรืออ้างว่ามตินี้ตนได้ตรัสรู้ขึ้นด้วยญาณของตนเอง และตรงเป็นอันเดียวกับที่พระพุทธองค์ทรงสอน หรือถูกต้องตามพระพุทธ ประสงค์แล้ว.

บัดนี้ เพื่อจะให้รู้จักว่า การถืออัตตาชนิดขั้นปรมาตมเช่นนี้ ยังมีใช้ พุทธมติ, พุทธมติ ต้องปัดอัตตานี้ทิ้งเสียอีกครั้งหนึ่ง จึงจะเด็ดขาดและ

บริสุทธิ์จริง จึงจำเป็นต้องนำมติชนิคนั้น ซึ่งมีอยู่ก่อนพุทธกาลมาเทียบกันจะได้รู้จักว่าใครเป็นใคร. และอันนี้เองเป็นเหตุที่ทำให้ต้องบรรยายข้อความตอนนี้ อันเป็นตอนว่าด้วยอตตาควันหลง หรือ “อตตาคของนักปรมัตถ์,” เสียก่อนข้างยืดยาว.

ดังกล่าวนำมาแล้วว่า อตตาควันหลงหรืออตตาคนักปรมัตถ์ ในพุทธศาสนา นี้พ้องเป็นอันเดียวกันกับอาตมันในฮินดูปรัชญานิกาย. มันพ้องกันอย่างไร เราเพียงแต่นำมติของปรัชญาฝ่ายโน้นมาพิจารณากันก็พอแล้ว และหวังว่าท่านผู้อ่านจะได้พิจารณาโดยแยกคาย ถ้าท่านเชื่อว่า พุทธมตติกับฮินดูมตินั้น มิใช่เป็นอันเดียวกัน. เขาแยกเป็นศาสนาพราหมณ์ศาสนาพุทธขึ้น ก็เพราะเหตุที่มีมติในส่วนนี้ ต่างกันเป็นส่วนใหญ่ใจความนั่นเอง. มิฉะนั้นก็ไม่ว่าจะเป็นต้องมีหลายศาสนา.

ฮินดูปรัชญาอันว่าด้วยอตตาคปรมัตถ์นี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าคัมภีร์ ภควัท กิตา เป็นคัมภีร์ที่เราจะเข้าใจได้ที่สุด และทั้งเป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายที่สุดด้วย. อาตมันในภควัทกิตานี้ สามารถลงรอยกันได้กับปรัชญาฮินดูที่สำคัญๆแทบทุกนิกาย เว้นแต่ลัทธิฮินดูที่ปราศจากปรมัตถ์. (โปรดทราบวาลัทธิฮินดู ที่ไม่มี หลัก ปรัชญา ชั้นปรมัตถ์ ก็มี, เพราะเรา รวมเรียก ว่าฮินดู เสียหมด). อาตมันที่กล่าวถึงนี้ ไม่รู้จักตาย ไม่มีเกิด ไม่มีตาย ไม่มีใครสร้าง สอนให้คนเรายึดเอาสภาพอันนี้เป็นตัวเรา โดยวางกายและใจ หรือโลกียธรรมทั้งหลายเสีย. เป็นการเหมาะสำหรับยุ หรือสร้างกำลังน้ำใจ เพราะได้ ยึดถือตัวตนอันใหม่ ซึ่งมีค่ายิ่งไปกว่าอันเก่า หรือ เป็นตัวตนอันแท้จริงกว่าอันเก่า. และยังเหมาะสำหรับทหารเป็นอย่างยิ่ง.^๑ และเพราะหนังสือนี้ได้อธิบายอาตมันหรืออตตาคที่แท้จริงไว้ชัดเจนมาก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า

๑. สหายฮินดูคนหนึ่งเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า คณะนาซีของท่านฮิตเลอร์ ได้สั่งหนังสือเล่มนี้ไปแจกทหารเป็นหมื่นๆเล่ม.

ยกเอาตัวบทล้วนๆของเขามาพิจารณากัน ดีกว่าที่จะอธิบายด้วยถ้อยคำของเราเอง เว้นแต่ตอนไหนเป็นข้อความที่ต้องมีหมายเหตุช่วยเหลือ เพราะเหตุจำเป็น เช่นมีอธิบายอยู่ในบทที่ไม่ได้ยกมา (เพราะมากนัก) ก็จะได้หมายเหตุ. และทั้งถ้าเป็นหลักอันสำคัญยิ่ง ก็จะได้ยกเอาตัวบทเดิมในภาษาสันสกฤต มาใส่ไว้ด้วย เพื่อท่านผู้สนใจจะได้พิจารณาให้แน่นอนได้ยิ่งขึ้น.

ต่อไปนี่คือบทบางบท อันแสดงลักษณะของ :

อาตมันในภควัทิตา

- ก. ท่านนั้น (หมายถึงอาตมัน) ไม่เกิด ไม่ตาย และมีโซ่กำลังเป็นอยู่, ท่านหยุดการมีการเป็นเสียแล้ว ไม่เกิด ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นของนิรันดร์, ท่านนั้นไม่ถูกฆ่า แม้ในเมื่อร่างกายถูกตัดออก. (อธยาย ๒ บท ๒๐)
- ข. ศาตราตัดท่านไม่ได้ ไฟก็ไหม้ท่านไม่ได้ น้ำก็ทำท่านให้เปียกไม่ได้ และท่านก็ไม่เหี่ยวแห้งไปแม้เพราะถูกลมเป่า. (อธยาย ๒ บท ๒๑)
- ค. ท่านนั้น ไม่อยู่ในวิสัยที่ใครจะผ่าจักออกได้ ไม่ตกอยู่ในวิสัยที่ใครอาจเอาไฟเผาได้ ทำให้เปียกได้ ทำให้เหี่ยวแห้งไปได้, ท่านเป็นอยู่ตลอดอนันตกาล ครอบงำอยู่เหนือสิ่งทุกๆสิ่ง ถาวร แน่นอน และไม่มีที่สิ้นสุด. (อธยาย ๒ บท ๒๔)
- ง. ท่านนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่าไม่มีใครมองเห็นตัว มีโซ่ निकเอาได้ มีโซ่เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเธอ รู้ จัก ท่าน อยู่ ดังนี้ เธอ จะ ไม่เศร้า โศก เลย. (อธยาย ๒ บท ๒๕)

- จ. เราจงรู้จักท่านนั้น ว่าท่านเป็นผู้ที่ใครทำลายไปได้ ท่าน
 ถึงประจำอยู่ในสิ่งทุกอย่าง, ไม่มีใครสามารถสร้างความ
 พิณาตให้แก่ท่าน ผู้ไม่อาจเปื้อยเนา หรือ ตาย ได้.

(อฐยาย ๒ บท ๑๗)

- ฉ. เช่นเดียวกับเรา (โดยสมมติ) ในกายนี้ ผ่านจากความ
 เป็นเด็กมาสู่ความเป็นหนุ่ม จากหนุ่มไปสู่ชรา, ท่าน
 นั้น ก็ผ่านกายนี้ และอาศัยอยู่ในกายอื่นใหม่ ฉะนั้น.

(อฐยาย ๒ บท ๑๗)

- ช. เช่นเดียวกับคนเราข้างทิ้งเสื้อผ้าเก่าๆ แล้วหาใหม่ใช้
 “ท่านผู้ครองอัตตภาพนี้” ก็ฉนั้นเหมือนกัน หลุดจาก
 ร่างกายอันเก่าคร่ำแล้ว ก็อาศัยกายใหม่อันอื่น.

(อฐยาย ๒ บท ๒๒)

- ซ. คนผู้ซึ่งเข้าใจว่า “ท่านนั้น” เป็นผู้มา และผู้ซึ่งคิดว่า
 ท่านนั้นถูกฆ่า, คนทั้งสองพวกนี้เป็นคนโง่หลง : ท่านนั้น
 ไม่ฆ่าใคร และไม่ถูกใครฆ่าเลย. (อฐยาย ๒ บท ๑๕)

- ณ. จากท่านนั้นแหละ ที่สัตว์ทั้งหลายถูกส่งกระจายให้เกิด
 ออกมา, และถึงเหล่านั้นทุกสิ่ง ถูกท่านนั้นแหละถึงซึม
 ประจำอยู่ทั่วไป, การที่คนเราขมกเขม่นในกิจ อันเป็น
 หน้าที่ของตนเอง เพื่อเป็นปฏิบัติบูชาต่อท่านนั้น, นั้น
 แหละ เป็นสิ่งที่ทำให้คนเราสามารถถึงอนุตตรสภาพ
 อันสูงสุดได้. (อฐยาย ๑๘ บท ๔๖)

- ญ. คนที่ปราบตน (ตนต่ำหรือตนสมมติ) ได้แล้ว “ตน”
 (คืออาตมัน) ของเขา ย่อมเหมือนกันหมด ทั้งในที่เย็น
 ที่ร้อน ทั้งความสุขและความทุกข์ ทั้งในที่มิเกียรติและ
 ไร้เกียรติ. (อฐยาย ๖ บท ๗)

ญ. หรือถ้าเธอจะคิดว่า “ท่านนั้น” เป็นผู้ที่มีการเกิดและการตาย (โดยสมมติโวหาร) อยู่เสมอแล้ว ท่านจะไม่ร้องไห้รำไรเพราะเหตุนั้นเลย. (อธิบาย ๒ บท ๒๖)

ขออธิบายประกอบในตอนนี้นี้สักเล็กน้อยว่า ท่าน หรือเจ้าของผู้ครองอัตตภาพในที่นี้ หมายถึงอาตมันทุกแห่ง. อาตมันในที่นี้ เขาหมายถึงอัตตาที่แท้จริง มีลักษณะ ไม่เกิด ไม่ตาย ไม่เปลี่ยนแปลง และอื่นๆ ซึ่งตรงกับลักษณะที่เราเรียกกันว่า ลักษณะของอสังขตธรรม หรือนิพพาน. การที่เขากล่าวว่าอาตมันได้สิงอยู่ในสิ่งทุกอย่างสิ่งทั่วไปนั้น คล้ายกับที่เรารับรองกันอยู่ว่า นิพพานมีอยู่ในที่ทั่วไป, หรืออสังขตธรรมย่อมประจำอยู่ในสิ่งทุกอย่าง, และที่เขาว่า อาตมันเปลี่ยนร่างนั้นหมายความว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ตายไปกับกาย ไม่ดับไปกับจิตต์ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เกิดดับ เป็นสิ่งๆเดียวกันตลอดเวลาและทุกๆชาติ และจะเป็นสิ่งๆเดียวกันนั้นอยู่ จนกระทั่งมันหลุดพ้นออกจากกายหรือโลกิยธรรมทั้งปวงได้ เรียกว่าโมกษะ เป็นอาตมันที่แท้จริง คือเป็นอิสระแล้ว เรียกว่าตนจริง หรือตนสูง เป็นคนละอันกับตนสมมติ คือตนที่ยึดถือขึ้นด้วยสัญญาชาติญาณตามธรรมดา เช่นถือเอาร่างกาย หรือจิตต์ว่าเป็นตนเป็นต้น. ควรเข้าใจให้ถนัดว่า ตนที่แท้จริงในที่นี้ มิได้หมายถึงเอาจิตต์ เพราะจิตต์ยังเป็นสิ่งที่เกิดดับได้. ไม่มีศัพท์อื่นเรียก จึงต้องเรียกว่าอาตมัน ตามเดิมของเขา. อาจารย์ฝ่ายพุทธบริษัทเราบางท่านสอนว่า อสังขตธรรมหรืออสังขตธาตุ เป็นแก่นของสังขตธรรมหรือสังขตธาตุ สำหรับให้สังขตธาตุ เข้าจับหุ้มงอกงาม มีการเกิดดับและเปลี่ยนแปลงขึ้นมา และเรียกว่าอสังขตธรรม นั้นว่าเป็นตัวตนของเราที่แท้จริง หรือเป็นตนนิพพาน สอนให้ค้นหาตัวตนอันนี้ ซึ่งให้เพิกถอนกิเลสหรือโลกิยธรรมทั้งหลายเสียแล้ว ตัวตนหรืออัตตาอันแท้จริงจะปรากฏ และยืนยันว่านั่นเป็นหลักพุทธศาสนา. การกล่าวหรือสอนเช่นนี้เป็นการดูพระพุทธรูปอย่างร้ายกาจ

เพราะพระพุทธวจนะมิได้มีสอนให้ค้นหาตนหรืออาตมัน เช่นมติฝ่ายฮินดูเช่นนั้น และทั้งยังไม่ได้มีหลักว่าให้ยึดถืออาตมัน หรือคนที่แท้จริงนั้นเป็นที่พึ่งด้วย. บางคนเข้าใจว่า ภาสิต อตุตา หิ อตุตโน นาโถ ซึ่งแปลว่า ตนเป็นที่พึ่งของตนนั้น ตนอันแรกซึ่งเป็นที่พึ่งของตนอันหลังนั้น เขาอธิบายว่าได้แก่ อาตมัน หรือนิพพานนั่นเอง ตนหลังได้แก่ตนที่สมมติยึดถือขึ้น. การเข้าใจเช่นนี้เป็นการทำลายพระพุทธวจนะให้เลอะเลือนไป จนถูกกลืนกินได้ โดยมติของลัทธิอื่น. การสอนให้พึ่งตนจริง หรือตนนิพพานนั้นเป็นมติของฝ่ายฮินดูเหมือนกัน, ได้แก่หลักเหล่านี้คือ

ฎ. คนเราจงถอนตนขึ้นโดย “ตนใหญ่” (หมายถึงอาตมัน), และอย่าให้ตนโสกเศร้าเลย, เพราะว่า “ตนใหญ่” นั้น เป็นมิตรที่แท้จริงของตน (ที่เป็นตนเล็กหรือตนธรรมดา), แต่ว่า “ตนใหญ่” นั้น จะกลายเป็นศัตรูด้วยก็ได้. (อชฺชาย ๖ บท ๕)

อุทฺทเรทาตุมนาคฺคมานํ นาคฺคมานวสาทเยตฺ /
อาตุไมว หุยาตุมนเณ พนฺธฺราตุไมว ธิปฺราตุมนะ //

ฐ. คือ “ตนใหญ่” เป็นมิตรต่อตน ในเมื่อตนได้ยอมให้ “ตนใหญ่” ปกครองแล้ว, แต่ตนใหญ่อยอมเป็นศัตรูของตนที่ยังไม่ถูกปราบโดยตนใหญ่. (อชฺชาย ๖ บท ๖)

พนฺธฺราตุมาตุมนสฺสตุสย เยนาตุไมวาตุมนนา ชิตะ //
อนาคฺคมนสฺสตุ สตรฺตุเว วรฺเตตาตุไมว ศาตรฺรวต. //

ข้อนี้พึงพิจารณาให้เข้าใจมติของลัทธินี้ให้ชัดว่า ตนใหญ่ หรืออาตมันในที่นี้เขาหมายถึงธรรมหรือกฎแห่งธรรมนั่นเองด้วย เป็นตัวเดียวกันกับที่หมายถึงนิพพาน, ตนหรือตนธรรมอันนี้ เป็นมิตรแก่ทุกคนที่ยินยอมถือธรรม ซึ่งเรียกโดยโวหารว่า ยอมแพ้หรือยอมอยู่ใต้อำนาจธรรม แล้ว “ตนธรรม” ก็จะเป็นมิตร, แต่ถ้าคนที่ปฏิเสธตนธรรม ตนนี้จะกลับเป็นศัตรู. จึงถ้าเมื่อ

จะฟังตนอันนี้ ต้องยอมแพ้มันเสียก่อน จึงจะฟังมันได้, รวมความว่าหมายถึงธรรมนั่นเอง, และเขารวมตัวธรรมหรือกฎแห่งธรรมนี้ เข้าเป็นตัวอาตมันด้วย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็เป็นตัวเดียวกัน, เขากล่าวเป็นตัวเดียวกันเลย และเรียกอาตมันเหมือนกันหมด.

พุทธศาสนาเรา ไม่ยอมเรียก ตัวตน หรือ ตน อันเป็นตัวธรรมนี้ว่าเป็นตัวเรา, แต่เรียกว่าธรรมเฉยๆ แม้จะเป็นประเภทอสังขตธรรม. การที่พระองค์ตรัสว่าตนฟังตนนั้น หมายถึงตนธรรมดาทั้งนั้น คือความหมายว่า ก็ตนไหนเป็นทุกข์เล่า ตนนั้นๆแหละต้องใช้ตนช่วยตัวเอง หรือฟังตัวเอง, ฟังตัวเองทำอะไรเล่า, ฟังตัวเองคือประพฤติธรรม โดยจะเพาะที่ระบุนไว้เป็นพระพุทธภาสิต คือเจริญสติปัญญานี่, แล้วจะหมดตน หรือหมดความยึดถือตน, ครั้นไม่มีตนแล้วก็ไม่ต้องการฟังอะไรอีกต่อไป ยังอยู่ที่แต่ธรรมเท่านั้น, ธรรมที่เป็นพวกสังขตะ ก็หมุนไปเวียนไป, พวกที่เป็นอสังขตะ ก็หยุดสงบอยู่ตามเดิม ตามที่เคยหยุดสงบมาแล้วอย่างไร ก็คงสงบอยู่เช่นนั้น. เราไม่มีตน, ในขั้นนี้ และเราไม่ได้ฟังธรรมโดยตั้งเอามาเป็นตนของเราแล้ว ยึดถือเป็นที่ฟัง, เราไม่ฟังนิพพานโดยถือว่าเป็นตนที่จะเป็นที่ฟังให้แก่เราได้, เว้นไว้แต่จะเข้าใจผิดๆตลอดเวลาที่ยังไม่รู้, เพราะนิพพานเป็นเพียงธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น.

ต่อไปนี้จะได้นำหลักที่เป็นตัวบทของภควัตติตามาแสดง ในส่วนที่ว่าหลักของเขาล้ำก้นกับพุทธศาสนามากที่สุด จนแทบจะจับความแตกต่างกันไม่ได้ว่ามีอยู่เพียงไร, แนวความคล้ายกันที่สุด แปลกกันก็แต่ที่ถือว่ามีอาตมันหรือไม่ เท่านั้น.

ท. ของเท็จไม่มีความมียู่อย่างแท้จริง, ของจริงไม่เคยขาดจาก
ความมียู่อย่างแท้จริง. ความจริงสองอย่างนี้ จะมองเห็น
ได้โดยผู้ที่มองเห็น “ตัวจริง” ของสิ่งทั้งปวง. (อริยาย ๒ บท ๑๖)

- ฅ. ตัวตนที่เป็นกายหยาบนี้ ไม่สามารถพ้นไปจากอำนาจของกรรมได้เลย, “ท่านนั้น” (หมายถึงอาตมัน) ผู้ซึ่งได้พ้นแล้วจากกรรมอย่างเด็ดขาด เป็นผู้ที่ควรเรียกว่า ผู้หลุดแล้วอย่างแท้จริง. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๑๑)
- ณ. ความดี ความชั่ว และดีชั่วเจือกัน – สามอย่างนี้เป็นผลของกรรม ซึ่งผู้ที่ยังวางไม่ได้ จะต้องได้รับหลังจากที่ทำแล้วไป. แต่วามันทั้งสามอย่างนี้ ไม่มีเลย สำหรับผู้ที่ได้หลุดพ้นแล้วอย่างแท้จริง. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๑๒)
- ด. ผู้ที่สลัดออกไปแล้ว ย่อมถูกรอบ รดด้วยความบริสุทธิ์และปัญญา และเป็นผู้ปราศจากความสงสัยโดยสิ้นเชิง. “ท่านนั้น” ย่อมไม่เกลียดกรรมอันไม่ยั่วยวน และไม่พัวพันอยู่ในกรรมอันยั่วยวน. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๑๐)
- ด. บุคคลผู้ซึ่งปัญญาของเขาไม่ติดขัดในที่ทั้งปวง เป็นผู้ทราบตนได้ ละขาดจากตัณหา, เขาผู้นี้ได้เข้าถึงอนุดตรสภาพแห่งความเป็นอิสระจากสิ่งผูกมัดทั้งมวล โดยสมบูรณ์ เพราะอาศัยความปล่อยวางของเขานั่นเอง. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๔๘)
- ถ. ผู้ที่ถึงสภาพอันสูงสุดแล้วจะยึดเอาได้ซึ่งความเป็นอนันตจิต อันเป็นขั้นสูงสุดของปัญญาอย่างไรรั้น เธอจงศึกษาไปจากเราแต่โดยย่อๆก่อนเถิด ท่านผู้เป็นเผ่าแห่งนางกุนตี. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๕๐)
- ท. จงเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพุทฺธิ คือญาณเครื่องรู้ชำระตนให้ผ่องแผ้ว บังคับตัวของตัวด้วยความมั่นคง สลัดเสียซึ่งเสียงและสิ่งอันยั่วยวนต่ออินทริย์ทั้งมวล ละความรักและความชังเสีย. (อฏฺยาย ๑๘ บท ๕๑)

- ธ. จงสงบอยู่ในที่อันวิเวก สันโดษรู้จักน้อย ควบคุมกาย วาจา และใจ ของตน ไว้ได้ในอำนาจ ประกอบสมาธิจิตที่อยู่เสมอและถือเอาผู้ที่ปราศจากกิเลสเป็นที่พึ่ง, (อริยาย ๑๘ บท ๕๒)
- น. จงสลัดเสียซึ่งความเห็นแก่ตัว ความเอาแต่เอาใจตัว ความอยากอวด ตัณหา ความขัดเคือง และโลภะ แล้วเป็นผู้ไม่เห็นแก่ตัว และสุขสงบ. เขาผู้นี้แหละพร้อมแล้วที่จะเป็น “อนันตชีวะ” (อริยาย ๑๘ บท ๕๓)
- บ. เมื่อเป็นอนันตชีวะ สดใสอยู่ภายในอาตมมันแล้ว จะไม่เศร้าโศก ไม่มีความต้องการสิ่งใดอีกต่อไป เป็นตัวเดียวกันกับสัตว์ทุกรูปทุกนาม เขาชื่อว่าเคารพเราแล้วอย่างสูงสุด. (อริยาย ๑๘ บท ๕๔)
- ป. เขาเข้าใจได้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริงด้วยความเคารพ ว่าเราคือใคร และเราเป็นอะไร, เมื่อรู้จักเราถูกต้องถึงตัวจริงเช่นนี้ เขาก็จะถึงอนุตตรสภาพในทันที นั่นเอง : (อริยาย ๑๘ บท ๕๕)

จากเนื้อความเหล่านี้ เราจะเห็นได้ว่าเขาก็มีหลักตรงกันกับพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และเต็มไปด้วยเหตุผลเช่นเดียวกัน ผิดกันก็แต่ว่า เขามีตัวอาตมมันหรือตัวตนที่แท้จริง เป็นผู้ยืนโรงอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น. แต่มติฝ่ายเราถือว่าจะต้องปิดตัวตนทิ้งโดยสิ้นเชิง คงมีแต่ธรรมล้วนๆปรากฏอยู่ และธรรมพวกหมูนก็หมุนไป. การที่นำเอาข้อความตอนนี้นี่ขึ้นมาแสดง คล้ายกับว่านอกเรื่อง แต่ที่จริงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง ที่จะทำให้เราเห็นได้ชัดชัดเจนว่า มติของฮินดูกับพุทธศาสนานั้น คล้ายกันมากเพียงไร. และส่วนที่เราจะต้องรู้ในข้อที่ว่า มันแยกกันเสียตอนไหนนั้น ก็คือตอนอาตมมันนี่เอง, เขาเพ่งหาอาตมมัน พบแล้วถือเอาเป็นตัวความหลุดพ้นและสุข, และขั้นสุขของเขา ก็คือ ปัญญาหรือจิตที่ได้ประสพอาตมมันแล้ว, ดังตัวบทซึ่งจะได้ยกมาอีกเป็นครั้งสุดท้ายสองข้อ คือ

ผ. เมื่อบุรุษสลัดเสียได้ซึ่งค้นหาทุกๆ อย่าง และมีความอึดใจ
ในอาตมัน โดยอำนาจอาตมัน เมื่อนั้นเขาก็ชื่อว่า เป็นผู้
จิตต์อันคงที่แล้ว. (อชฎาย ๒ บท ๕๕)

ผ. ยถา ทีโป นิวัตตสฺย เนฏฺกเต โสปมา สมฺมุตฺตา /
โยคิโน ยตจิตฺตสฺย ยฺยฺยชเต โยคมาตฺมณะ //

เหมือนดวงประทีปในที่ที่ไม่มีลมพัด ย่อมไม่ไหวพื้บพับฉั่นใด
โยคีผู้มีจิตต์อันฝึกได้แล้ว นั่งดูคึดมอยู่ใน “โยคะอันเพ่งเล็ง
ต่ออาตมัน” ก็ฉนั้นนั่น. (อชฎาย ๖ บท ๑๕)

ในข้อสุดท้ายนี้ จะเห็นได้ว่าโยคะหรือวิปัสสนาของเขานั้น เพ่งเล็งต่ออาตมัน
และถึงที่สุดลงด้วยการได้พบอาตมันสมหมาย มีจิตต์คึดมอยู่ในอาตมันหรือ
“ตัวเรา” อึดมอึดใจอยู่ด้วยความรู้สึกที่ว่า นั่นแหละคืออาตมัน หรืออาตมัน
เป็นสิ่งที่เราได้ค้นพบแล้ว เป็นตัวเราที่แท้จริงแทนตัวเราที่ไม่แท้ ที่เคยหลง
ยึดถือมาก่อน. พวกพุทธบริษัทเราบางคนก็ถือเอานิพพานว่า เป็นอัตตาที่
แท้จริง ก็ทำนองเดียวกันนี้ และกำลังหลงเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นนิพพานอยู่
โดยที่ถ้ายังมีความรู้สึกว่าจะอะไรเป็นอัตตา อยู่เพียงใด นิพพานอันแท้จริง
จะปรากฏไม่ได้. และเมื่อปรากฏได้ความรู้สึกว่า อัตตาจะไม่มีเหลืออยู่
ในขณะนั้นเลย.

อาตมันในลัทธิไชนู หรือนิกรนถ์

ต่อไปนี้จะได้พิจารณาถึงหลักของพวกไชนู หรือนิกณฐ์ (นิครนถ์)
ว่ามีหลักคล้ายกันที่สุดอย่างไรสืบไปอีก. พวกนี้เป็นคู่แข่งกันมากับพุทธ-
ศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา. ในสมัยพุทธกาลมีศาสดาชื่อ ท่านมหาวิระ
หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า นิกณฐนาฏบุตร เป็นศาสดาแห่งลัทธินี้ แม้จะ
ได้ให้หลักคำสอนไว้สั้นๆ ต่อมาก็ได้มีการอธิบาย หรือขยายความออกให้

เข้าใจง่ายโดยพิสดาร และตัวบทที่ยังคงเดิมหรือสรุปความได้ว่า ยังคงมี
 อาตมมันนั่นเองเป็นจุดที่หมาย. เช่น :

(ก). ชุณฺณ ภาวนยา ลิกฺขตา นิภฺยเตนानุตราตฺตมฺนะ /
 อปฺมตฺตํ คุณํ ปฺราปฺย ลภฺนฺเต หิตมาตฺตมฺนะ //
 ผู้ซึ่งได้เพ่งด้วยญาณ ย่อมรู้ประจักษ์อาตมมันในภายใน,
 และเมื่อละความประมาทได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมประสพ
 จุดหมายคืออาตมมัน.

(สารสมุจยของท่านกุลภทฺทราจารย์ บท ๒๑๘)

และยิ่งกว่านั้น ในมติฝ่ายไชนุ มีคำว่านิพพานใช้เหมือนกัน เป็นแต่อยู่ใน
 ในรูปสันสกฤต คือ นิรวาณ ทั้งข้อความในที่นั้นยังแสดงประจักษ์อยู่ด้วยว่า
 นิรวาณกับอาตมมันรวมอยู่ในสิ่งอันเดียวกัน คือตัวบทว่า

(ข). สรวฺทฐนุทฺทวินิรุฏฺฑํ สุถานมาตฺตมสฺสวภาวํ /
 ปฺราปฺตํ ปรมนิรวาณํ เยนาเสา สุกตะ สุมฤตะ //
 ผู้นั้นย่อมมีนามว่าสุกต ในเมื่อเขาได้บรรลุถึง นิรวาณอัน
 สูงสุด ซึ่งว่างจากโทษร้ายทั้งมวล และซึ่งเป็นสภาวะ(หรือ
 ลักษณะ) ตามธรรมชาติของอาตมมัน.

จาก อาปต สุวรูป

จากตัวบทของเขานี้ ทำให้เราเห็นได้ว่าสิ่งที่เรื่อกว่านิรวาณหรือนิพพาน
 ในบาลี ก็คือตัวที่เขาเรียกว่าอาตมมันหรืออตฺตา, กิริยาที่ว่างจากทุกข์หรือโทษ
 ร้ายทั้งมวล นั่นคือนิรวาณ และอันนี้เป็นลักษณะประจำสิ่งที่เรื่อกว่อาตมมัน
 อยู่ตามธรรมดา เช่นเดียวกับความเปลี่ยวเป็นลักษณะประจำของน้ำ. จึง
 เป็นอันว่าตามมติของฝ่ายนั้น เมื่อลถึงนิรวาณ ก็คือลถึงอาตมมัน หรือเมื่อล
 ถึงอาตมมัน ก็คือลถึงนิรวาณ และนั่นคือตัวเราที่แท้จริง.

เรายังจะพบได้สืบไปว่า ในเรื่องอันเกี่ยวกันระหว่างกรรมกับนิพพาน นั้น ก็คล้ายกันที่สุดกับหลักพุทธศาสนาเรา คือกรรมย่อมหมดอำนาจในเมื่ออาตมันปรากฏ เช่นเดียวกับที่ฝ่ายเรามีหลักว่า กรรมเก่าย่อมหมดอำนาจ และกรรมใหม่ก็ไม่เป็นอันกระทำ ในเมื่อเราถึงนิพพาน หรือถึงโลกุตระภูมิ ขั้นสุด. ตัวบทของฝ่ายจีน คือคัมภีร์ สมยสาระ ของท่านกุนทกุนทาทาจารย์ ชื่อ ๑๕๘ ว่า

ค. ราโค โทโส โมโห ย อาสวา ฌตฺติ สมฺมทิจฺฉิตฺต /
 ตหฺมา อาสวภาเวณ วิณา เหตุ ฌ ปจฺจยา โหเนติ //
 รากะ โทชะ โมหะ อันเป็นอาสวะที่เป็นเหตุให้ทำกรรม
 ย่อมไม่ปรากฏในท่านผู้เป็นสัมมาทิฐิ ฉะนั้น กรรมจึง
 ไม่สามารถเป็นเหตุแห่งความทุกข์หนัก ในเมื่อเข้าถึง
 อาตมัน ทั้งนี้ เพราะว่าอาสวะหมดสิ้นเสียแล้ว.

และท่านพรหมจารี สีตาล ปุรสาท อาจารย์ฝ่ายจีนในปัจจุบันนี้ ผู้หนึ่ง ได้บรรยายไว้ว่า “เมื่อกล่าวตามลัทธิจีน นิรวาณก็คือสภาวะ หรือลักษณะอย่างหนึ่งของอาตมัน ที่เป็นอิสระแล้วจากอำนาจ กรรม และจากความรู้สึกอันเป็นเหตุให้ทำกรรมทุกๆชนิด, เป็นสภาพที่ว่างจากกายทุกๆประเภท ไม่ว่าจะเป็นกายประณีตหรือกายหยาบ, เป็นที่ดับศูนย์ของโลกียทุกๆชนิด, แต่เต็มไปด้วยสุข เต็มไปด้วยศานติ แจ่มแจ้ง และเป็นอนันตชีวะ ไม่มีตกต่ำอีกต่อไป.”^๑

ตามข้อความนี้เราจะเห็นได้ว่า แม้มติจีน ก็ปฏิเสธกายหยาบและกายทิพย์ เช่นเดียวกับที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธในพระบาลีปฏฐุปาทสูตร, และย่อมปฏิเสธนามกายคือสัญญาอันด้วย เพราะกล่าวเพ่งเอาสภาพที่อยู่เหนือ

กรรม. เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านผู้เป็นนักศึกษาทั้งหลายกำหนดไว้ให้แม่นยำ อีกชั้นหนึ่งว่า มติของลัทธินี้พัวพันกันกับมติของเราอย่างใกล้ชิดเพียงไร, ถ้าเพียงแต่กล่าวเรื่อยไปตามความตรึกของตนเอง ย่อมไม่พ้นจากการที่จะทำ ให้หลักพุทธศาสนากลายเป็นหลักของลัทธิอื่นไป โดยไม่รู้สีก. ที่ข้าพเจ้า ว่าพัวพันกันอยู่อย่างใกล้ชิดนั้น หมายถึงว่ามันมีส่วนที่ตรงกันเป็นส่วนมาก แต่มีบางอย่างที่แตกแยกออกมาเสียจากกันบางแง่เท่านั้น โดยจะเพาะอย่างยิ่ง ก็คือไม่มีความรู้สึกว่า อาตมันหรือตัวเราดังกล่าวแล้ว, หรือสิ่งที่จะบัญญัติ ว่าเป็นนิพพานนั้น เราบัญญัติได้ต่อเมื่อขึ้นถึงขั้นที่หมดความรู้สึกว่าอาตมัน แม้ว่าจะเป็นการเลยไปอีกเพียงน้อยหนึ่งก็ตาม. แต่น่าจะลองคิดว่า แม้เลยออกไปหน่อยเดียวก็จริง แต่มันเลยไปจนตรงกันข้าม คือมีอาตมัน กับไม่มีอาตมันอยู่ในภายในความรู้สึกของปัญญา. เราไม่อาจยอมรับว่า ปัญญาที่ยังมีอาตมันเหลืออยู่นั้น จะจัดเป็นสัมมาทิฐิได้.

เขายังกล่าวสืบไปว่า อาตมันตัวที่บริสุทธิ์แล้วนี้ คือตัวเดียวกันกับที่ใน ขณะหนึ่งมันเศร้าหมองอยู่ หรือถูกโลกียธรรมห่อหุ้มอยู่ และนั่นคือตัวเรา ที่แท้จริงตลอดเวลา, เป็นแต่ในขณะที่เศร้าหมองนั้น มันไม่อาจรู้จักตัวมัน เองเท่านั้น เนื่องจากโลกียธรรมหรือกิเลสเข้าชิงตำแหน่งเป็น “ตัวเรา” เสีย. แต่อาตมันที่แท้จริงนั้น มีลักษณะฉัณฺณเพื่อเอาตัวรอด หรือหลุดพ้นจาก โลกียธรรมเสมอ และถือว่าการทำเช่นนั้น เป็นหน้าที่ (Duty) โดยตรงของ มันตลอดเวลา หรือเป็นธรรมชาติของมันทีเดียว ดังที่กล่าวไว้ใน รามายณะ บทหนึ่งว่า “เหมือนกับนกที่ธรรมชาติสร้างมาเพื่อบิน และแม่น้ำเพื่อไหล, อาตมันก็ฉัณฺณนั้น มันมีมาเพื่อติดตามหน้าที่ของมันเอง.” การกล่าวเช่นนี้ ย่อมเป็นยอมรับ หรือถือว่าเรามีตัวของเราตลอดเวลา ทั้งขณะที่พ้นแล้ว และยังไม่พ้น ซึ่งมันตรงกันข้ามกับหลักของพุทธศาสนายิ่งนัก.

เมื่อย้อนไปพิจารณาอุปรัชญาของพวกที่มีพระเป็นเจ้าในอินเดีย เราจะ เห็นความเป็นนักปรมาตม์ของเขาอย่างเยี่ยมอีกครั้งหนึ่ง ก็คือถือว่าพระเป็นเจ้า

ก็ได้แก่อาตมันนั่นเอง. อาตมันสิงอยู่ในสิ่งต่างๆ สิ่งหรือทั่วไป เรียกว่า พรหม ในเมื่อจะเรียกตามภาษาของพวกที่ถือให้เป็นพระเป็นเจ้า. และพวกนี้ กล่าวว่า การที่เกิดมีการถือพระพรหมเป็นพระเป็นเจ้า ที่มีตัวคน (Personal God) ขึ้นมานั้น ก็เป็นเพียงการถือของพวกต่ำๆ และเป็นกรจำเอนที่จะต้องให้ถือเช่นนั้นไปก่อน, และเขาจะรู้จักพรหม หรืออาตมันนี้เอง ในภายหลัง ในเมื่อปัญญาได้แก่กล้าแล้ว. การถือพระพรหมเป็นเจ้าจึงเป็นเสมือนคอกหรือเครื่องผูกมัดให้มีศัทธามากขึ้นในเบื้องต้น เท่านั้น. ข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้าคิดถึงฝ่ายเราขึ้นมาทันที ในการที่สอนกันให้ถือว่า นิพพานเป็นอัตตาหรือตัวเราที่แท้จริงนั้น เป็นการสอนเพื่อสร้างคอกหรือเชือกเหนี่ยวเข้ามาในเบื้องต้นฉนั้นเหมือนกัน, ดีกว่าที่จะให้ว่าเหว เพราะไม่มีตัวเราเอาเสียเลยทีเดียว. ภายหลังเขาอาจทิ้งอัตตาตัวสุดท้ายนี้ได้.

มติประกอบของนักศึกษา

ท่าน ไพบ นาด ขนุน (Baij Nath Khanna) ได้เขียนไว้ในหนังสือ Light of Bhagawad Gita ของท่านพอเป็นทางให้เราเข้าใจข้อความตามนี้ได้ดี, คือเขียนไว้ว่า “อาตมันอยู่นอกเหนือความเป็นผลแห่งกรรมทางวัตถุ. มันเป็นฝักฝ่ายของเทพเจ้า (divine region), โลกแผ่นดินไม่มีอะไรที่เป็นผลเกี่ยวของอยู่ในมัน. อาตมันจึงเป็นสิ่งที่มิมีหิทธิศักดิ์โดยแท้จริง.” (หน้า ๑๐)

“พระเป็นเจ้ามีอยู่ตลอดนิจกาล ในท่านั้นไม่มีขีดจำกัดของกาลและอวกาศ. สิ่งที่ไม่มีการเกิด ย่อมมีการตายไม่ได้. อาตมันเป็นอิสระจากการทำลายและการตาย. มันไม่มีการตั้งต้น ดังนั้นมันจึงไม่มีที่สิ้นสุด.” (หน้า ๖)

ข้อความนี้ทำให้ใจชื้นอย่างถนัด สำหรับศาสนิกผู้ถือศาสนานั้น เพราะว่ามันทำให้รู้สึกว่า ตัวเรากับพระเป็นเจ้านั้นเป็นตัวเดียวกัน. ตัวเราที่แท้จริงก็คืออาตมัน พระเป็นเจ้าก็คืออาตมัน และเป็นตัวเดียวกัน. หรือกล่าวอย่างจำกัดความสักหน่อย ก็คือว่าพระเป็นเจ้าเป็นตัวรวม สัตว์ตัวหนึ่งๆเป็นตัวย่อยๆ. แต่เพราะเหตุที่อาตมันเป็นสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือกฎจำกัดของกาลและอวกาศ (Time & Space), เพราะฉะนั้น อาตมันจึงไม่อาจถูกวัดขนาดได้ แม้โดยปริมาตรหรือเวลา, หรืออะไรหมด, มันจึงไม่มีอาตมันเล็กหรืออาตมันใหญ่ จึงเป็นตัวเดียวกันโดยแท้. ผู้เห็นอาตมันจึงกลายเป็นตัวเดียวกับพระเป็นเจ้า ซึ่งเป็นตัวตนของโลก (Universal Self) ซึ่งกล่าวได้ในที่สุดว่าคนทั้งโลก เป็นคนๆเดียวกัน กระทั่งถึงสัตว์ต่างๆชนิดด้วย. วิญญาณดวงเดิวนี้นั้น คือแก่นหรือสาระของโลกหรือของคนเรา. ใครเห็น ก็ได้เข้าร่วมในวิญญาณนั้น อย่างที่มติของคริสเตียนว่าได้เข้าร่วมกับพระเป็นเจ้า. และในที่สุดก็มี “ตัวเรา” กันอยู่ตลอดอนันตกาล หรือเป็นอนันตชีวะ.

ในขั้นนี้ ลองหยังดูครั้งหนึ่งก่อนว่า อัตตาหรืออาตมันของนักปรมัตถ์ประเภทนี้ เป็นปรมัตถ์ (คือลึกลับซึ่งเพียงไร) เพื่อจะได้เปรียบเทียบกับข้างหน้าอีกชั้นหนึ่งว่า ถ้ามีปรัชญาอันหนึ่งอันใด ที่ไปได้ไกลกว่านั้นอีก จะเป็นปรัชญาที่ลึกลับยิ่งนักเพียงไหน. และหลักปรัชญาที่เลยไปอีกชั้นหนึ่งนั้น ก็คือพระพุทธมติ หรือพุทธปรัชญานั้นเอง.

อัตตาของปราชญ์ตะวันตกหรือฝรั่ง

แต่ว่าก่อนที่จะข้ามกลับมาพิจารณากันถึงพุทธปรัชญา เราลองข้ามไปค้นหาสารมติในเรื่องนี้ดูบ้างจากปรัชญาฝ่ายตะวันตก ก็ของฝรั่ง ว่าจะมีอะไรที่แปลกออกไปสำหรับเหลืออยู่เป็นอัตตา ใ้ห้คงามกว่าที่กล่าวมาแล้ว

บ้าง. แต่เราควรทราบว่า ในสมัยที่อินเดียหรือชมพูทวีปกำลังรุ่งเรืองด้วยปรัชญา อันว่าด้วยอาตมมันในยุคร่วมพุทธกาลนั้น ปรากฏในประวัติศาสตร์ว่า ยุโรปยังไม่เคยได้รับแสงแดดของปรัชญา อันว่าด้วยอสังขตธรรมประเภทนี้, จะมีบ้างก็ต่อในสมัยโรมัน ซึ่งตรงกับราวสิ้นสมัยพุทธรูปบาทกาล (พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว) ไม่นาน แต่ก็เป็ปรัชญาที่เป็นไปในทางประชามเป็นส่วนใหญ่. การค้นพบสิ่งอันเร้นลับทางฝ่ายอดินทรีย์วิทยา (Meta – Physics) อันกล่าวถึงเรื่องจิตต์และธรรมชาติอันเร้นลับนั้น นับว่าเพิ่งเจริญขึ้นเมื่อไม่นานนี้ และโดยไม่ต้องสงสัย แนวปรัชญาฝ่ายตะวันออกเรา ได้เข้าไปแทรกแซงเป็นมูลฐานอยู่ด้วยเป็นอันมาก ในความคิดของชาวตะวันตก เพราะพวกโฟนิเซียนหรือบาบิโลเนียน ได้ติดต่อกับชาวอินเดียมาก่อนพุทธกาลนานไกล ทั้งการติดต่อทางบกกระหว่างอินเดียกับปาเลสไตน์ กระทั่งถึงโรมันก็มีมาแล้วแต่โบราณ และก่อนที่ปรัชญาของชาวตะวันตกจะได้ฟักตัวขึ้นเป็นรูปเป็นร่าง. แต่เราจะยุติในที่นี้เอาเป็นว่า ปรัชญาของชาวตะวันตกตั้งแต่ต้นมาจนกระทั่งบัดนี้ จะมีมูลมาอย่างไรก็ตาม เราอยากทราบแต่เพียงว่าเขา กล่าวถึงอาตมมันหรืออัตตาไว้มีหลักอย่างไรบ้าง เท่านั้น. และเราจะถือปัจจุบันนี้เป็นที่ค้น.

นักปรัชญาฝ่ายตะวันตกทุกสมัยรวมกัน เราอาจแบ่งได้เป็นสองพวกเหมือนกัน คือมีอัตตา กับพวกอนัตตา. พวกมีอัตตามีมูลมาจากทางฝ่ายศาสนาซึ่งมีหลักศีลธรรม และการกระทำหรือกรรมเป็นส่วนใหญ่ จึงต้องมีตัวตนสำหรับทำกรรม หรือรับผลกรรม และเป็นผู้กลัวความทุกข์. พวกอนัตตามีมูลมาจากแนวคิดตามแบบวิทยาศาสตร์ อันได้มาจากพวกวัตถุ (Material) แล้วก้าวขยับขึ้นไปจนถึงขั้นที่เป็นจิตต์ หรือวิญญาณ (Spiritual) ในภายหลัง, และอนัตตาของพวกนี้ บางทีก็เลยไปจนถึงเป็นนัตติกทิกฏฐิ (Nihilism) ก็มี. แต่ในที่นี้ เราจะค้นหาจะเพาะมติดันเกี่ยวกับอัตตาเท่านั้นว่าเขาไปได้ไกลเพียงไหน.

เราจะมองเห็นเมฆแห่งอัตตา อันตั้งขึ้นเป็นเค้าได้จากถ้อยคำของ ซิเซโร (Cicero) ที่กล่าวว่า “สภาพตัวที่รู้จักคิด รู้จักเข้าใจ รู้จักปรารถนา และรู้จักกระทำ นั้นมันจะเป็นอะไรก็ตาม มันต้องเป็นส่วนหนึ่งซึ่งเป็นฝักฝ่ายของสวรรค์หรือเป็นเทพ. และยิ่งกว่านั้น, มันต้องเป็นสิ่งมีอยู่อย่างไม่มีที่สิ้นสุดด้วย.”^๑ แม้ท่านผู้นี้จะไม่เรียกสิ่งนั้นว่าอัตตาหรือโซล, แต่ยอมรับว่ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งแบ่งมาจากสวรรค์หรือแดนลี้ลับ อันเราเข้าใจไม่ได้ มาเป็นแก่นอยู่ในกายวัตถุของเรา ซึ่งนับว่าสิ่งนั้นเอง เป็นตัวผู้คิดผู้ทำ ผู้รู้สึก และรับผลอะไรต่างๆ และมีอยู่เพื่อความเป็นเช่นนั้น หรือสามารถเป็นเช่นนั้นได้ตลอดเวลาอันไม่มีขีดสุด.

เราอาจจับเค้าเงื่อนไขได้สืบทอดไปอีกจากคำของ เบลี (Bailey) ที่กล่าวว่า “โบสถ์พังทลายไป, แต่พระเป็นเจ้ายังอยู่.”^๒ นี่ย่อมแสดงว่าเรามีความเชื่อในสิ่งที่ไม่รู้จักตายหรือทำลาย ว่าสิ่งชะนิตนั้นจะต้องมีอยู่แน่ๆ แต่เมื่อไม่เหมาะที่จะเรียกอย่างอื่น ก็ต้องเรียกว่าพระเป็นเจ้า.

อีปิกตีส (Epictetus) กล่าวว่า ตัวข้าพเจ้าคือตัวอัตตา (หรือวิญญาณ) ซึ่งกำลังหอบหิ้วซากศพพาไปด้วยกัน.”^๓ ข้อนี้เขาย่อมหมายความว่า ตัวเขาหรือตัวเราที่แท้จริงนั้น หาใช่ร่างกายนี้ไม่ มันเป็นสภาพอันเร้นลับอีกชะนิตหนึ่งซึ่งเรียกว่า อัตตา หรือโซล (SOUL), อัตตานี้หอบหิ้วกายห่อหุ้มเที่ยวไป กายเป็นเพียงซากหรือโครงเท่านั้น. ตามนัยนี้เป็นอันว่าเขารู้จัก “ตัวเรา” ได้ลึกเข้าไปกว่าที่รู้จักตามสามัญญาณชวนให้รู้, คือรู้ที่กายตามธรรมดา เช่นที่คนป่าหรือสัตว์มันรู้. และเขาถือเอา

๑. Whatever that be, which thinks, which understands, which will, which acts, it is something celestial and divine; and, upon that account, must necessarily be eternal.

๒. The temples perish, but the God still lives.

๓. I am a soul, dragging about a corpse.

สิ่งนี้เป็นเนื้อแท้ (Essence) ของสิ่งที่เรียกว่า คน. มติชนิคมนี้ไม่แปลกไปจากความเชื่ออันเก่าแก่ของอินเดีย หรือดังที่ปณฺฑิตปาทกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า.

เกอเธ่หรือโกเต้ (Goethe) กล่าวว่า “ข้าพเจ้าแน่ใจเต็มทีว่า อัตตาเป็นสิ่งที่ไม่รู้จักทำลาย และว่ากรรมนิยภาพ^๑ ของมันนั้น จะยังคงมีประจำตัวมันตลอดอนันตกาล. มันเหมือนกับดวงอาทิตย์ ซึ่งตาของเราทำนุคล้ายกับมันดับไปในกาลเวลากลางคืน แต่ความจริงมันเพียงแต่กำลังไปเบ่งแสงจ้าอยู่ด้านอื่นเท่านั้น.”^๒ นี่เราจะเห็นได้ว่า ท่านผู้นี้มีความเชื่อว่าอาตมัน เป็นสิ่งที่ไม่ตายเหมือนกาย และมันสามารถทำหน้าที่ของมันอย่างคล่องแคล่วอยู่เสมอไปไม่มีวันสิ้นสุด. การตายของคนเรานั้น พรางตา ก็เพียงแก่ร่างกายเน่าลงเท่านั้น ส่วนตัวจริงคือตัวอัตตานั้น กำลังไป “เป็น” อยู่อีกด้านหนึ่ง เช่นเดียวกับที่มันเป็นในที่นี้เมื่อแล้วมา จึงเปรียบเหมือนกับดวงอาทิตย์ ที่ความจริงเป็นอยู่อย่างนั้นเองตลอดเวลา เราเห็นผิดไปเองว่าพระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์แผดแสงจ้า และพระอาทิตย์ตกหรือดับ. ถ้าหากเราสามารถเกาะตามไปกับพระอาทิตย์ เราจะเห็นว่าพระอาทิตย์เป็นอย่างเดียวกันตลอดเวลา ไม่โชติช่วงหรือหริ่งบางเวลาดังที่เราเห็นด้วยตา. อัตตาก็เช่นนั้น, กายกำลังเกิด หรือกำลังหนุ่มสาว หรือกำลังตายไปก็ตาม แต่อัตตาคงที่อย่างเดียวกันเสมอไป และเป็นเช่นนั้นตลอดอนันตกาล, ไม่มีวันกลายเป็นอย่างอื่น. เราจะเห็นได้ว่ามติของท่านผู้นี้เข้ากับปรัชญาฮินดูได้สนิท คือเชื่อเอาสิ่งๆหนึ่งว่า เป็นตัวเรา และมีอยู่ไม่รู้จักตาย และทั้งไม่เปลี่ยน

๑. ความสามารถในการกระทำหน้าที่ประจำตัวมัน (activity)

๒. I am fully convinced that soul is indestructible, and that its activity will continue through eternity. It is like the sun, which, to our eyes, seems to set in night; but it has in reality only gone to diffuse its light elsewhere.

แปลงด้วย. แต่เราจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าววามติของท่านช่างหวังในกรรมนิยภาพ (Activity) ของอัตตานั้นเสียจริงๆ และต้องการให้อัตตา “ทนทำงาน” ตลอดอนันตกาลคือมีตัวตนสำหรับทำงานอยู่เรื่อยไม่มีวันจบ เช่นเดียวกับที่บางลัทธิต้องการให้เป็นสุขสงบ (ไม่ต้องทำงาน) อยู่เรื่อยไม่มีวันจบ ฉะนั้นเหมือนกัน. แต่ถ้าเราจะแปลคำว่างานนั้นว่าการเสวยสุข, หรือการเสวยสุขนั้นแหละคือการทำงาน, นั้นจะพอไปได้.

ชาร์ลส เวสเลย์ (Charles Wesley) อีกคนหนึ่ง ที่เชื่ออัตตาอันทำงานไม่รู้หยุดเช่นนี้ เขากล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีภาระที่จะต้องจัดทำ, มีพระเป็นเจ้าที่จะต้องยกย่อง, มีอัตตา (ตัวข้าพเจ้าเอง) อันไม่รู้จักตาย ที่จะต้องคุ้มครองและปรับปรุงมันให้เหมาะกับสวรรค์.”^๑

ท่านเกอเธ่ ยังกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า “จากความเห็นเรื่องกรรมนิยภาพ (ของอัตตา) ของข้าพเจ้านั้นเอง ข้าพเจ้าแนใจในอัตตภาพอันอื่น ของอัตตาของข้าพเจ้า. แม้ข้าพเจ้าทำงานไม่หยุดหย่อนจนตาย ธรรมชาติก็จะให้อัตตภาพรูปอื่นแก่ข้าพเจ้า ในเมื่ออันปัจจุบันนี้ ไม่สามารถรองรับวิญญาณของข้าพเจ้าอีกต่อไป.”^๒ ท่านผู้นี้เชื่อการเวียนเกิดของอัตตา และเป็นอัตตาที่ไม่รู้จักสิ้นสุด, คล้ายกับมีหลักว่า ความอยากทำงานเป็นปัจจัยสำคัญแห่งความมีอยู่ของอัตตา. เราไม่พบว่าท่านผู้นี้ให้ความเห็นเรื่องที่สุดจบของอัตตาไว้อย่างใด หรือบางที

๑. A charge to keep I have,
A God to glorify;
A never dying soul to save,
And fit it for the sky.

๒. To me the external existence
of my soul is proved from
my idea of activity. If I
work incessantly until my
death, nature will give me an
other form of existence when
the present can no longer
sustain my spirit.

ท่านอาจไม่เคยนึกถึงฉากสุดท้ายของอัตรา มากมายไปกว่าความมีอยู่อย่าง
เป็นสุขที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับมติของอินดู เช่นเดียวกัน.

ท่านแอดดิสัน (Addison) ขยายความที่เป็นลักษณะแห่งอัตราได้อย่าง
สุขุมที่สุดว่า มัน ไม่ มี ภาระ ใน ความเป็นความมีของตัวเอง ตรง
กันข้ามกับที่มนุษย์เราต้องมีภาระหนักในความมีความเป็นของเรา เช่นอย่าง
น้อยที่สุดเราต้องรับภาระ ต้องถ่วงหนักเบา และบริหารกายอย่างอื่นตลอด
ถึงเสาะแสวงหาสิ่งอันจะหล่อเลี้ยงความอยากของเรา. และข้อนี้เป็นการ
แสดงลักษณะแห่งความสุขได้สุขุมยิ่งนัก. ทั้งยังกล่าวความไม่รู้จักตายและ
ความไม่รู้วันไหนต่อสิ่งมากระทบไว้ด้วย ซึ่งแสดงว่าสิ่งนี้หรือธรรมนี้ อยู่
ลึกหรือเหนือขึ้นไปจากโลกวิสัย. ท่านกล่าวว่า “อัตราซึ่งไม่มีภาระหนัก
ในการเป็นอยู่ในตัวเอง, มันคงยิ้มได้เสมอต่อกริษาที่เงือทาง, และ
รองท่าทายคมแหลมของกริษานั้น. ดวงดาวยังรุ่งโรยไป, ดวง
อาทิตย์ก็ยังเส้าหมองลงเพราะกาลนาน, ธรรมชาติต่างๆ ก็พากัน
รุ่งโรยไปทุกปี, แต่ “ท่านนั้น” จะรุ่งเรืองอยู่เสมอในความหนุ่ม
ที่ไม่รู้จักตาย, ไม่ถูกระเบิดกระทบกระทั่งในท่ามกลางความปั่นป่วน
ของวัตถุธาตุ ในท่ามกลางความแตกสลายของวัตถุรูป และความ
แหลกละเอียดของสกลโลก.”^๑

๑. The Soul, secure in her existence, smiles
At the drawn dagger, and defies its point,
The stars shall fade away, the sun himself
Grow dim with age, and nature sink in years;
But thou (the soul) shalt flourish in immortal youth,
Unhurt amidst the war of elements,
The wrecks of matter, and the crush of worlds.

ลองเฟลโลว (Longfellow) ว่า “**อนัตตาของพวกที่ตายไป เป็นเพียงแสงแดดที่ส่องสูงขึ้นเท่านั้น.**”^๑ นอกจากท่านผู้นี้จะเชื่อในความไม่ตายของอนัตตาแล้ว ยังเชื่อในความที่มันจะยิ่งดีขึ้น หรือใกล้ชิดต่อความสุขอันไม่รู้จักเปลี่ยนแปลงมากขึ้นด้วย. มตินี้สับหลักชีววิทยาในส่วนวิวัฒนาการของสัตว์ จะแตกต่างกันบ้างก็ตรงที่ฝ่ายนี้ยึดถือเป็นตัวเดียวกันเรื่อย แต่อีกฝ่ายหนึ่งถือว่าเป็นตัวที่สืบทอดออกมาจากกัน ซึ่งสับกับหลักพุทธศาสนาอีกต่อหนึ่ง.

มอนทโกเมอรี (Montgomery) ว่า “**อนัตตานั่น เป็นอมตะคือไม่รู้จักตายเหมือนกับบรรพบุรุษของมัน มันจะไม่ตายได้เลย.**”^๒ ทำให้เราเล็งเห็นได้เป็นเงาๆ ขึ้นหนึ่งก่อนว่า ท่านเหล่านั้นมีความเชื่อในแดนที่ออกมาของอนัตตาอยู่บ้างเหมือนกัน ดังที่ในปรัชญาฮินดูเรียกว่าพรหม หรืออนัตตาของโลก เป็นที่กำเนิดของสิ่งทั้งปวง หรือถ้าพูดด้วยโวหารสามัญก็คือว่าพระเป็นเจ้าผู้สร้างสิ่งทั้งปวง. ถ้ายำทำหรือกล่าวให้เป็นตัวตนบุคคลขึ้นมาเช่นนี้ อาจลงรอยกันได้กับมติของพุทธศาสนาที่ว่า ทั้งสองอย่างนั้น คือที่เรียกว่าอัตตารวมหรืออัตตาย่อยนั้นก็ตาม เป็นเพียงธรรม หรือธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น, กฎธรรมชาติอันเด็ดขาดย่อมเป็นตัวยืนโรงอยู่ในสิ่งทั่วไปที่ทำให้สิ่งทั้งหลายยังคงมีอยู่เป็นอยู่ หรือเป็นไปได้ต่างๆ แม้วัตถุนั้นๆ จะแปรเปลี่ยนหรือแตกดับไป แต่กฎธรรมชาติไม่มีเปลี่ยน มีก็แต่ว่าจะปรากฏออกให้เห็นหรือไม่ เท่านั้น.

แต่จากคำของ **เวอดเวอร์ธ (Wordsworth)** เราจะพบได้ว่า มีท่านเหล่านั้นที่มีความเชื่อในพระเป็นเจ้าชนิดที่เป็น **ปรมอนัตตาหรืออนัตตาของ**

๑. Ah, the souls of those that die
Are but sunbeams lifted higher.

๒. The soul, immortal as its
sire, shall never die.

โลก (Universal Soul), ท่านผู้นี้กล่าวว่า “การเกิดขึ้นของคนเรา เป็นความลับและลึมอย่างเดียวกัน, อตตาท่านนั้นเป็นจุดสำคัญของชีวิต, ซึ่งปรากฏขึ้นมามีด้วยกันกับเรา, มันมีกำเนิดตั้งขึ้นในที่อื่น และมาแต่ที่ไกล, มิใช่ว่าเรามาในท่ามกลางความลึมหลง หรือความเปลือยเปล่าอย่างเดียวกัน, แต่เราได้มาจากพระเปนเจ้า ซึ่งเป็นบ้านของเรา โดยพ่วงมากับหมู่เมฆอันลึกล้ำ.”^๑ มติเช่นนี้เชื่อว่า คนมาจากพระเปนเจ้าโดยตรง จะเป็นโดยพระเจ้าสร้าง หรือเป็นอย่างเดียวกับอาตมันของฮินดูก็ตาม มีความยึดถือและอุ่นใจในตัวเอง คือตัวอตตาทันที่ขี้ดยาวสืบโดยตรงลงมาจากพระเปนเจ้า ถึงกับประมาณเวลาที่เกิดมามีชีวิตเช่นนี้ เป็นขณะที่ลับหรือมัวเมา. พุคตรตรงๆก็คือเป็นขณะที่เป็นอยู่ เป็นขณะที่เลวกว่าขณะที่ตาย เพราะขณะที่อตตาทันอยู่กับร่างกายเช่นนี้ ถูกห่อหุ้มครอบงำและทำสิ่งที่เศร้าหมองมากนัก แต่ขณะที่มันทิ้งร่างกายไปเสีย เป็นขณะที่สะอาดและบริสุทธิ์. ถ้ากล่าวตามสำนวนของท่านผู้นี้สำหรับพุทธศาสนาเรา จุดกลางหรือดาราของชีวิต ตรงกับสิ่งที่เรียกว่า ภาวตัณหาอย่างยิ่ง.

โซเมอร์วิลลี (W.C.Somervilie) แยกฐูปัตถุหรือโลก ออกจากอตตาทันอย่างเด็ดขาด เขากล่าวว่า “สิ่งที่ปรุงขึ้นมาจากธาตุดิน จะต้องกลับไปสู่ดิน, อตตาทันของคนเราทันนั้น เป็นส่วนแห่งเทพยเจ้า มันเลียง

๑. Our birth is but a sleep and a forgetting;
 The soul that rise with us, our life's star,
 Hath had elsewhere its setting,
 And cometh from a-far;
 Not in entire forgetfulness,
 And not in utter nakedness,
 But trailing clouds of glory, do we come
 From God, who is our home.

พ้นจากการทำลายของโลก ในเมื่อสิ่งทั้งปวงเหลวไหล.”^๑ ความเชื่อเช่นนี้ ยึดคงไปจนถึงที่สุดว่า อตฺตาหรือวิญญาณนั้น เป็นคนละสิ่งถึงกับอยู่ได้ลำพังมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยรูปวัตถุเช่นกายเป็นต้นนี้เลยก็ได้. ถ้าถือเช่นนี้ไว้กับหลักพุทธศาสนาที่ว่า ใจปรากฏได้เฉพาะเมื่อมีรูปธรรมเป็นที่อาศัย เช่นลูกคลื่นปรากฏได้ต่อเมื่อมีน้ำ, และตัวที่คนเราเข้าใจกันว่าเป็นตัวอตฺตานัน เป็นเพียงความรู้สึกของใจ หรือเป็นตัวใจ อันเกิดชั่วขณะ แต่สืบทอดกันถึยิบ และทั้งต้องอิงอยู่กับรูปธรรมเป็นเครื่องช่วยด้วย. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ถ้าขาดรูปธรรม ความรู้สึกทางใจก็มีไม่ได้ เช่นขาดมันสมอง เราก็ไม่มีความคิดได้. แต่ถ้าเขาหมายให้สิ่งที่เรียกว่าอตฺตานี้ หมายถึงสิ่งที่ไม่เกิดและไม่ดับอยู่ในตัวเอง ก็ตรงกับมตฺตาตฺมมานของฮินดู. พุทธศาสนาไม่มีคน อตฺตาของคนจึงมีไม่ได้, สิ่งใดที่ท่านเหล่านี้เรียกว่าคนเราก็ดี ที่เรียกอตฺตาก็ดี เป็นเพียงธรรม (ธรรมชาติ) ชะนิดหนึ่งๆ เท่านั้น.

ยูเวนาล (Juvenal) ค้นพบอตฺตาโดยเพิกร้างกายขึ้นเสีย เหมือนเราเลิกเสื้อขึ้นพบของที่ซ่อนอยู่ภายใต้้น. เขากล่าวว่า “ความตายเท่านั้นที่จะเปิดเผยให้เราเห็นธรรม หรือความจริงอันน่าอัศจรรย์นี้ (คือข้อที่ว่า) ร่างกายอันเล็กเหลือประมาณ ย่อมรองรับไว้ซึ่งมหิทฺธอตฺตาอันใหญ่ยิ่ง.”^๒ เขาหมายความว่าเมื่อเราปราศจากร่างกายอันเป็นเครื่องปิดบังความจริงนี้แล้ว เราจะพบสิ่งที่เป็นตัวเราอันแท้จริง หรือที่เรียกว่า

๑. What'er of earth is form'd to earth returns,
 The soul
 Of man alone, that particle divine,
 Escapes the wreck of worlds, when all things fail.

๒. Death only this mysterious truth unfolds,
 The mighty soul, how small a body holds.

อรรถา เป็นสิ่งที่ใหญ่ยิ่งไม่ว่าทางคุณภาพหรือปริมาณ มีกายอันน้อยค่าเป็นเครื่องรองรับไว้ น่าปลาใจอย่างยิ่งในข้อนี้ว่า เมื่อก่อนนี้หรือตามธรรมดาเราเห็นกายเป็นสิ่งสำคัญ แต่ครั้งเราพบอามันแล้ว เรากลับเห็นว่ากายเป็นเพียงเศษกระดาษอะไรชนิดหนึ่ง ที่บังจ้อความอันมีค่าหาอะไรเปรียบมิได้ไว้ และเราหม่นความรักหรือความสนใจของเราละจากกาย มาอยู่ที่อามันนี้ทันที. มติเช่นนี้ทำให้ไม่กลัวตาย และไม่เห็นแก่กาย. แต่ขอให้พึงทราบไว้ก่อนว่า แม้ว่ามติเช่นนี้จะแยกกายและสูงในทางปรัชญาอยู่เพียงไร มันก็ยังหาใช่ขีดสุดของความหมดทุกข์ไม่, เขตต์สุดของความหมดทุกข์ต้องไปให้สูงหรืองดงามเลยนั้นไปอีก. มันเป็นปรัชญาแห่งอนัตตา ที่งดงามยิ่งกว่าอรรถา หรืออย่างน้อยที่สุดก็งดงามเท่ากัน.

เมื่อมีความคิดเช่นนี้ ความรู้สึกนิยมก็น้อมไปยังตนภายในหรืออรรถานี้มากขึ้น คล้ายๆกับว่าถ้าใครไม่รู้จักสิ่งๆนี้ คนนั้นยังไม่รู้จักชีวิต หรือประสาทต่อความรู้ในเรื่องความเป็นคน, และในขั้นสุดท้าย ก็ยังไม่สามารถดูคุณค่าของความเป็นคนได้เต็มที่. เราจะสังเกตได้จากคำของเยอริมี-เทลเลอร์ (Jeremy Taylor) "ได้ว่าความสนใจของท่านประเภทนี้ ได้ฝากไว้แต่อรรถาหรือตนชั้นในอย่างเดียว. เทเลอร์กล่าวว่า "มิใช่ดวงตาดอก ที่จะเห็นความงดงามของสวรรค์, มิใช่หูดอก ที่จะฟังความไพเราะของดนตรีหรือข่าวดีแห่งความมีโชคอันใหญ่หลวง, ต่มันเป็นอรรถานั่นเอง ที่เป็นผู้รู้สึกรสชาติทุกอย่าง ทั้งด้านกามารมณ์และด้านปัญญาณ, และอรรถานั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าสูงกว่าเป็นไหนๆ, ความรู้สึกที่เป็นรสของมัน เป็นรสที่สูงและกว้างขวางกว่า (รสทั้งปวง)."^๑

๑. It is not the eye that sees the beauties of heaven, not the ear that hears the sweetness of music, or the glad tiding of a prosperous accident; but the soul that perceives all the relishes of sensual and intellectual perceptions : and the more noble and excellent the soul is, the greater and more savoury are its perceptions.

ในบรรดาท่านรุ่นหลังๆ **ลอร์ด อะเวบิวรี** (Lord Avebury) ผู้หนึ่งได้เขียนไว้ว่า “พวกเรามีร่างกาย, ตัวเราเองเป็นวิญญาณ. ร่างกายเป็นเพียงวัตถุที่แตกทำลายได้ ของเนื้อแท้ (คือตัวเรา) อันเป็นสิ่งที่ไม่รู้จักตายเท่านั้น.”^๑ รวมความว่า ท่านเหล่านี้มีความรู้อันฝังอยู่ในอรรถาหรือดวงวิญญาณ ที่เชื่อกันว่าไม่รู้จักตาย เป็นของตัวเอง แม้บางท่านจะเชื่อว่าอตตานั้น มีกำเนิดออกมาจากอตตาใหญ่ ก็ยังมีความเป็นอิสระที่จะทำอะไรของตัวเองได้. นับว่ายังแตกต่างกับมติของทางศาสนาบางศาสนา ที่ไม่มีอตตาของตัวเอง มีแต่อตตาซึ่งเป็นบ่าวหรือบริวารของพระпенเจ้า เป็นของเล่นของพระпенเจ้า หรือพระпенเจ้าสร้างขึ้นมาควบคุมไว้ตลอดเวลา.

เทียบความต่ำสูงของมติ

มติที่ถือพระпенเจ้าเช่นนี้ ย่อมเพ่งเล็งในด้านจะกำราบผู้เชื่อถือ ให้อยู่ในโอวาท โดยปราศจากความแย้งแย้งอย่างเดียว จึงเป็นมติที่มีหลักไปในทางกดขี่ ไม่ปล่อยให้มีความคิดและการกระทำอันเป็นอิสระ, อะไรๆ ก็ต้องแล้วแต่พระпенเจ้าเช่นนี้ นับว่าเป็นลัทธิอตตาที่ต่ำต้อย หรือเหมาะสำหรับคนที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าเถื่อนไร้การศึกษา, นับว่าเป็นลัทธิอตตาที่ถูกจำกัดเขตต์เป็นลัทธิสำหรับคนในวัยเด็ก หรือที่มีความคิดอย่างเด็ก. ครั้นโตขึ้น คนเรารู้จักเปลื้องตัวเองออกมาจากโซ่ตรวนอันนี้ ถึงกับมาใช้อตตาของตัวเองทำอะไรก็ทำของตนเอง โดยตัวเอง เพื่อตนเอง ไม่ใช่ทำเพื่อพระпенเจ้า และเราไม่ต้องฟังพระпенเจ้า ซึ่งเป็นของสำหรับเด็กนั้นอีกต่อไป. เรามี

๑. We have bodies, we are spirits. The body is the mere perishable form of the immortal essence.

ความเชื่อในกรรมที่เราทำไว้ และเราอาจเกิดใหม่อีกกี่ครั้งก็ได้ ในเมื่อเรายังไม่เบื่อต่อการเกิด และเราเป็นไปตามกรรมของเราที่ทำไว้ตลอดเวลานั้นๆ เราไม่ถูกปิดประตูคำโดยพระпенเจ้า ที่ยอมให้ทำกรรมแต่เพียงชาติเดียว แล้วถูกจดบัญชีไว้คอยฟังวันตัดสินพิจารณา. การถืออรรถาในขั้นที่เป็นของตนเองเช่นนี้นับว่าสูงหรือเป็นอิสระมากขึ้นมาขั้นหนึ่ง และยิ่งกว่านั้นยังมีหวังที่จะเป็นอรรถาอันบรมสุข ไม่มีเปลี่ยนแปลงต่อไปอีกด้วย ในเมื่อมันได้ทำความดีความงามหรือบริสุทธิ์ถึงที่สุดแล้ว. และเราเห็นได้ว่าตรงกันทั้งอรรถาของปรัชญาตะวันออก และตะวันตก.

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้อรรถาในขั้นที่สอง หรือขั้นที่เป็นตัวของตัวเอง มิใช่ของพระпенเจ้านั้น ยังไม่นับว่าเป็นอิสระถึงที่สุด ยังขังตัวเองไว้โดยตัวเอง ขังไว้ในคุกคือความยึดถือตัวเอง แยกตัวเอง เมาตัวเอง หลงตัวเอง เฝ้าตัวเองอยู่อย่างไม่รู้สีกว่าเฝ้าด้วยไฟคือ ความรู้สึกพอใจตัวเอง รักตัวเอง ชอบตัวเอง มติของพุทธศาสนาจึงถือว่ายังมีไช้ที่สุดของความพ้นทุกข์ดอก. เราลองนึกดูถึงอุทาหรณ์เรื่องหนึ่ง :

คนๆ หนึ่งไปป่าพบผลไม้ดาดค้นไปหมด ก็เก็บเอาจนเต็มหาบพะรุงพะรัง ด้วยอาการดีใจว่าเป็นลูกไม้ที่ดีไม่รู้สีกหนัก. ครั้นเดินไปนานเข้า อาการดีใจเพลาลง ความเหนื่อยมีขึ้น ความหนักก็ปรากฏ เลยก้อยๆ แบ่งทิ้งๆ คัดเอาไว้แต่ที่เห็นว่าดีที่สุด จนเหลือเพียงพวกเดียว ต่อมาก็ยังรู้สึกหนัก ต้องกินบ้างทิ้งบ้าง จนหมดเดินตัวเปล่า ก็ยังรู้สึกหนักหรือเหนื่อย แทบอยากจะล้มลงนอนพักอยู่นั่นเอง. แต่ประเดี๋ยวหนึ่งเขาได้พบทองกองอยู่ที่หนึ่งเต็มไปหมด เขาได้ไถเอาทองนั้นขึ้นแบก เพื่อจะพาไปบ้าน ด้วยน้ำหนักที่หนักกว่าผลไม้ในตอนแรกพบเสียอีก. เขาเอาเร็วแรงมาจากไหนในขณะนี้ เราบอกให้ชัดไม่ได้. แต่ต่อมาเขารู้สึกหนักจนแบกไปทั้งหมดไม่ไหว ก็แบ่งทิ้งหรือซ่อนไว้เรื่อยๆ ไป จนเหลือติดมือไปเพียงก้อนเล็กๆ เท่าที่คน

เพี้ยแทบหมดแรงจะพาไปได้. แต่ในไม่ช้านัก เขาได้พบขุมทรัพย์แห่งหนึ่ง เต็มไปด้วยเพชรพลอยชะนิดมีค่าสูง เขาได้โกยเอามาเป็นน้ำหนักรมากกว่าทอง ในตอนที่เขาแรกพบเสียอีก. เรียบอกไม่ได้ชัดอีกว่า เขาเอาเรือวิ่งมาจากไหน. แต่ในที่สุดเขาต้องแบ่งออกโยนทิ้งไปเรื่อยๆ เพราะเขาเหนื่อยขึ้นทุกที และได้หลงทางวนเวียนอยู่เพราะความฟุ้งซ่านในการได้ลาภนั้นเอง เขาได้โยนทิ้งไปคราวละเล็กละน้อยจนหมด และเป็นสุขมาก ที่ใจเขาไม่ต้องมีความรู้สึกว่าเขามีอะไรไว้ หรือทำให้ใจเขาเต้นแรงกว่าธรรมดา. เขาหายใจสะดวกและเยือกเย็น ในเมื่อทิ้งเพชรเม็ดสุดท้ายเม็ดที่ดีที่สุด และมีน้ำหนักน้อยไม่ถึงกับเขาจะแบกไปไม่ได้ แต่ที่เขาทิ้งเสีย ก็เพราะมันเข้าไป “กด” ดวงใจของเขาต่างหาก. เพชรอย่างดีที่สุดเม็ดเดียว จะเก็บหรือถือไว้อย่างไรก็ได้ ไม่รู้สึกหนัก สบายดี, แต่ที่ทำไม่ได้ ก็คือการที่จะทำไม่ให้นมันเข้าไป “กด” ดวงใจของเขา เขาจึงตกลงทิ้งเสียในที่สุด.

ข้อนี้ ย่อมเป็นอย่างเดียวกับที่เรามีอัตตาของเราเอง จะเอาอย่างไร หรือทำอย่างไรก็ได้ทุกๆ อย่าง จะอยู่นานเท่าไรหรือตลอดอนันตกาลไม่รู้สิ้น สุดเลยก็ได้ แต่ในที่สุดเราก็พบว่า ยิ่งอยู่นานเท่าไร ก็ยิ่ง “แบก” ตัวเองอยู่นานเท่านั้น สู้ยามีความรู้สึกว่ามีตัวเราเสียเลยไม่ได้ แม้อะไรมันจะเหลืออยู่ก็ตาม มันจะไม่มีอะไรแบกอะไรไว้ และไม่มีอะไรหนัก. นี่แหละคือทางที่เราจะเดินต่อไปจนพ้นออกไปเสียจากโชตรวนแห่งอัตตา, ทางที่อัตตาของเราจะก้าวต่อไปอีกขั้นหนึ่ง จะถึงขั้นที่พ้นจากความเป็นอัตตาได้ และคงอยู่แต่ความสุขสงบชะนิดที่ไม่มีใครต้องแบกอีกสลับไป. แต่ถ้าใครชอบความสุขชะนิดที่มีคนแบก เขาก็ไม่ก้าวต่อไป และไม่เข้าใจหรือลืมตาเห็นผลดีแห่งการก้าวต่อไปอีกด้วย เขาจึงลงหลักหยุดอยู่ที่ตรงนั้น และตะโกนขึ้นว่า นี่คือที่สุดที่สุดแล้วละท่านทั้งหลายเอ๋ย.

เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ พอที่จะทำให้เราเห็นได้โดยสรุปความชั้นหนึ่งก่อนว่า ความมีอัตตาของตัวเราเองนั้น แม้จะแท้จริง อย่างจะเอาอย่างไรก็ได้ทุกอย่าง หรือจะให้เป็นอย่างที่ตนต้องการก็ได้ทุกอย่าง ไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ตาม ถ้ายังมีอัตตาของเรา ก็ยังมีตัวเราผู้แบก คือความพอใจในอัตตาของเรานั้นเอง. ลักษณะตามที่มีในอัตตาของเรานั้น จัดเป็นคุณ (Quality) ชนิดหนึ่ง, ดวงใจของผู้นั้นยังไม่พ้นไปจากคุณ จึงต้องแบกคุณนั้นไว้ด้วยความยึดถือ หรือความสำคัญแม้จะเต็มไปด้วยความพอใจอิมมิจ้อย่างยิ่ง. ถ้าไม่มีตัวเราที่เป็นผู้แบก คือไม่มีตัวเราที่รู้สึกว่าเป็นตัวเรา มันก็เป็นเพียงธรรมชาติล้วนๆ, และนั่นแหละคือ อนัตตา. อันเป็นขั้นสุดท้ายของปวงทุกข์ที่พุทธศาสนาต้องการจะสอนให้รู้.

ฉะนั้น อัตตาของนักปรมาตม์แม้จะสูงสุดเพียงไร มันก็เป็นเพียง **“ควันหลง”** ที่เหลืออยู่ และหวนขึ้นมาเป็นอัตตาชนิดที่จับตัวยากอย่างยิ่งเท่านั้น. อัตตาของนักปรมาตม์จึงยังไม่มีค่ามากไปกว่า การหลอกตัวเองให้แบกตัวเอง อยู่นั่นเอง. แต่มันเป็นการแบกที่ประณีต ไม่แสดงให้เห็นว่าแบกง่าย ๆ เหมือนอัตตาสามชนิดที่กล่าวแล้วในปฏฐาปาทสูตรเท่านั้น. จงปิดอัตตา (คือความรู้สึกว่าอัตตา) ทิ้งเสียให้หมด ให้คงอยู่แต่ธรรมชาติล้วนๆ หมุนไปกลิ้งไปตามลักษณะของธรรมที่เป็นประเภทสังขตธรรม และว่างเปล่าอยู่จากสิ่งหรือกิริยาอาการทั้งปวง ตามลักษณะของธรรมอิกประเภทหนึ่งที่เป็นอสังขตธรรมเถิด นั่นคือที่สุดจบของความทุกข์ และเป็นความไม่มีอัตตา คือเป็นอนัตตา. มันจะเป็นได้อย่างไร เราจะได้พิจารณากันในตอนต่อไป.

[ยังมีต่อ]

กฤษฎะมูรติสังเลกคณะ

เป็นการปลุกผู้ฟังให้ตื่นขึ้นจนขวยคั่นสังขธรรมโดยตนเอง
ธรรมทาส รวบรวม

เรื่องของท่านผู้นี้ ท่านผู้อ่านโปรดทำความเข้าใจว่า ข้าพเจ้านำมา
เผยแพร่ เพื่อเป็นความรู้รอบตัวของพุทธบริษัท. ในต่างประเทศมักมี
ข่าวแปลกๆน่าตื่นเต้นเช่นนี้บ่อยๆ ผู้อ่านควรพิจารณาด้วยความรอบคอบ
และถือเอาแต่ส่วนที่เป็นประโยชน์. . . .ผู้รวบรวม.

กฤษฎะมูรติ จัดตัวของท่านเป็นเพียงผู้พูดให้ฟัง, คนอื่นๆที่พอใจฟัง
เป็นผู้ฟัง ท่านไม่ต้องการให้ยกย่องท่านเป็นหัวหน้า, ไม่ให้ยึดถือเอาเป็นที่
พึ่ง เพราะหลักคำสอนของท่านมีว่า ทางหลุดพ้นนั้นอยู่ภายใน.

มีคณนับแสน ได้รับเอาคำสั่งสอนของท่าน นับเอาท่านเป็นผู้นำในทาง
จิตต์. คนเหล่านั้นนับถือท่านเช่นกับศาสดาผู้หนึ่ง และตั้งเป็นคณะดารา
“Order of he Star” มีหนังสือแถลงการณ์ชื่อ Star Bulletin. สมาชิก
ส่วนมากของ “คณะดารา” ต่างหวังอยู่ว่า กฤษฎะมูรติจะได้ปลุกพวกเขาให้
ตื่นจากหลับ.

ดังนั้น ในวันหนึ่งเหตุการณ์สำคัญก็เกิดขึ้น. กฤษฎะมูรติได้สังเลก
คณะดาราเสียอย่างเด็ดขาด และไม่ยอมให้ตั้งคณะอะไรที่อ้างเอานามของ
ท่านไปเกี่ยวข้องด้วย ท่านได้กล่าวในการสังเลก “คณะดารา” ว่า :

ฉันได้กล่าวว่า “สังขธรรม” เป็นสถานที่ที่ปราศจากหนทาง, ท่านทั้งหลายไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยทางใดทางหนึ่ง, หรือศาสนา หรือนิกายใด นิกายหนึ่ง.

“สังขธรรม” เป็นสิ่งไม่จำกัด, ไม่มีลักษณะอย่างใดโดยเฉพาะ, ไม่อาจเข้าถึงได้โดยหนทางอย่างใดๆ, ไม่อาจตั้งขึ้นเป็นคณะได้, หรือคณะใดก็ตามก็ไม่อาจ ตั้งขึ้น เพื่อทำ การนำ หรือ บังคับ ใครให้ ไปตาม ทางใด โดย เฉพาะได้.

ถ้าท่านทั้งหลายเข้าใจอย่างนั้นตั้งแต่ต้นแล้ว, ท่านจะเห็นได้แล้วว่าการที่จะตั้ง **ความเชื่อแน** ขึ้นเป็นคณะหนึ่งนั้นเป็นไปได้เพียงไร. **ความเชื่อแน** เป็นสิ่งสำหรับบุคคลโดยเฉพาะ, ท่านไม่อาจตั้งและต้องไม่ตั้งมันขึ้นเป็นคณะ. ถ้าท่านทั้งหลายทำเช่นนั้น มันจะเป็นของตาย, จับแข็งเป็นก้อนแข็ง, และมันจะกลายเป็นประเพณี, นิกาย, ศาสนาขึ้น หมายถึงการพึ่งพาสิ่งอื่นภายนอกตน, เหล่านี้เป็นสิ่งซึ่ง **คนแทบทั้งหมดในโลกกำลัง ขวนขวายทำกันอยู่**. สังขธรรมกลายเป็นของแคบลงและกลายเป็นของเล่นสนุกของคนอ่อนแอเหล่านั้น, ของคนพวกซึ่งไม่รู้จักความพอสังขละเดียว.

สังขธรรมนั้นไม่อาจน้อมเอาลงมาได้, คนจะต้องพากเพียรขึ้นไปให้ถึง. ท่านทั้งหลายไม่อาจน้อมยอดเขาสูงลงมาสู่หว่างเขา, ถ้าท่านอยาก จะบรรลุถึงยอดเขา ท่านจะต้องผ่านหุบเขา, ใต้หน้าผา, โดยไม่กลัวอันตรายจากความสูงชัน.

ท่านจะต้องไต่ไปสู่สังขธรรม. สังขธรรมไม่อาจก้าวลงมาหาท่าน ไม่อาจตั้งคณะต้อนรับท่าน. การตั้งคณะจะทำให้เกิดสนใจในทัศนียอย่างหนึ่งได้บ้าง แต่การตั้งคณะนั้นปลุกความสนใจจากภายนอก. ความสนใจซึ่งไม่เกิดขึ้นเองจากความรักใคร่ในสังขธรรม แต่ถูกเร้าด้วยคณะ ไม่มีค่า

อย่างใดเลย. การตั้งคณะจะกลายเป็นกรงซึ่งสมาชิกต่างขัดตัวลงพอเหมาะในกรงนั้น เขาทั้งหลายจะหยุดไม่ช่วยขวยแสงสัจธรรม หรือไต่ยอดเขาอีกต่อไป, แต่จะขุดคูหาอยู่หรือปล่อยให้คณะวางตนไว้ขณะที่ใด และหวังเสียว่าคณะจะนำตนไปสู่สัจธรรม.

นั่นคือเหตุผลข้อแรกของฉัน ในเรื่องทำไมจึงควรเลิก “คณะดารา” นี้เสีย. ไม่มีคณะนี้แล้วบางท่านอาจตั้งคณะอื่นๆขึ้นอีก, ท่านจะชวนกันเป็นสมาชิกของคณะแสงสัจธรรมอื่นๆอีก ฉันเองไม่ต้องการเกี่ยวข้องกับคณะทางจิตต์คณะใดเลย, โปรดได้เข้าใจเช่นนี้, ฉันอาจรับประโยชน์จากคณะหรือสมาคมแห่งหนึ่ง โดยออกค่าเดินทางให้ฉันไปกรุงลอนดอน แต่นี่เป็นเพียงเรื่องภายนอก.

ถ้าคณะหนึ่งตั้งขึ้นเพื่อความมุ่งหมายอันนี้ (นำคนไปสู่สัจธรรม), มันจะกลายเป็นไม้สำหรับยันกาย, เป็นความอ่อนแอ, ความผูกพัน, และทำให้เป็นคนเสียว, และทำให้เจริญขึ้นไม่ได้, ทำให้คนไม่อาจเป็นตัวของตัวเอง. นั่นคือเหตุผลข้อหนึ่ง ในเรื่องทำไมฉันผู้ซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะได้ตกลงใจเลิกคณะนี้เสีย ไม่มีใครชักชวนฉันในการตกลงใจนี้ ฉันไม่ต้องการผู้ตามหรือศิษย์ และฉันมุ่งหมายดังนี้ ในทันใดที่ท่านตามใคร ท่านก็หยุดตามสัจธรรม, ฉันไม่เกี่ยวข้องว่าท่านจะสนใจในสิ่งที่ฉันพูดนี้หรือไม่. ฉันต้องการทำสิ่งหนึ่งซึ่งแน่นอนในโลก และฉันก็กำลังทำด้วยความตั้งใจแน่วแน่ปราศจากสิ่งใดรบกวน ฉันเองกำลังเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เลิศ แต่อย่างเดียว : นั่นคือ การทำคนให้เป็นอิสระ ฉันต้องการให้คนทั้งหลายเป็นอิสระจากกรงทุกชนิด, จากความกลัวทุกชนิด และไม่ต้องการให้ตั้งศาสนา, นิกายต่างๆ, ทฤษฎี หรือปรัชญาต่างๆขึ้น.

ท่านคงอยากรู้ว่า ถ้าเช่นนั้นทำไมฉันจึงเที่ยวไปทั่วโลก เทียวพูดไม่หยุดหย่อน ฉันจะบอกเหตุผลแก่ท่านว่า ทำไมฉันจึงทำอย่างนี้ : ไม่ใช่

เพราะว่าฉันต้องการให้คนทำตาม, ไม่ใช่เพราะว่าฉันต้องการพรรคพวกหรือศิษย์เป็นพิเศษ (คนมักจะชอบแสดงตนแปลกและดีกว่าเพื่อนฝูง) ฉันเองไม่มีศิษย์หรือสาวก ทั้งในทางโลกและทางธรรม.

ไม่มีความลวงของเงินทอง หรือความต้องการเป็นอย่างฟุ่มเฟือยจะมาถึงฉันไปได้. ถ้าฉันต้องการครองชีพอย่างฟุ่มเฟือย ฉันจะไม่มาอยู่ในค่ายในท้องถิ่นที่ขึ้นแฉะนี้. ฉันกล่าวอย่างตรงไปตรงมา เพราะฉันต้องการให้สิ่งนี้ได้ตกลงกันแล้ว และตกลงกันตลอดไป, ฉันไม่ต้องการพูดถึงสำหรับทารกซ้ำแล้วซ้ำอีก.

ผู้ส่งข่าวหนังสือพิมพ์คนหนึ่ง ได้มาสัมภาษณ์ฉันและเข้าใจไปว่าการเลิกล้มคณะ ซึ่งมีสมาชิกหลายพันคนนี้เป็นเรื่องใหญ่โต. มันเป็นเรื่องใหญ่โตสำหรับเขา, เขาจึงถามฉันว่า “ท่านจะทำอะไรต่อไป, ท่านจะมีชีวิตอยู่อย่างไร ? ท่านจะไม่มีผู้ปฏิบัติตาม และจะไม่มีใครฟังท่านอีกต่อไป” ถ้ามีคนมาฟังฉันพูดเพียงห้าคน, ห้าคนนั้นครองชีพตามธรรมชาติ และบ่ายหน้าไปสู่นั่นตราบเท่าที่พอใจแล้ว. จะมีประโยชน์อะไรกับการมีคนถึงหลายพันคน ซึ่งไม่เข้าใจอะไรได้จริง, ซึ่งหมกตัวอยู่กับความลำเอียง, ไม่ต้องการของใหม่ แต่ทำที่จะแปรเปลี่ยนของใหม่นั้นให้เหมาะแก่ความเป็นมันของตน—พวกหมกหมมเหล่านั้น ถ้าฉันพูดรุนแรงไปบ้าง โปรดอย่าเข้าใจผิดฉันพูดด้วยความเมตตากรุณา ถ้าท่านไปหาศัลยแพทย์ให้ทำการผ่าตัด ถึงแม้แพทย์จะทำให้ท่านต้องเจ็บบ้าง ก็เพราะความกรุณาในหน้าที่ของเขา ดังนั้นในทำนองเดียวกัน ฉันได้พูดอย่างตรงๆด้วยความรักอันแท้จริง.

ตามที่ฉันได้กล่าวแล้วว่า ฉันมีความมุ่งหมายแต่อย่างเดียว คือทำคนให้เป็นอิสระ, ชักชวนให้เข้าสู่ความอิสระ, ช่วยเขาให้ทำลายสิ่งรัดรั้งเสีย, เพราะว่สิ่งนี้เท่านั้น จะให้อันตรสุขแก่เขาได้ จะให้ความเข้าใจแจ่มแจ้งในตัวตนแก่เขาได้.

เพราะว่าฉันเป็นอิสสระ, ไม่มีใครคาดหมายได้, เป็นสิ่งทั้งหมด, ไม่ใช่เป็นเพียงส่วนหนึ่ง, ไม่ใช่เพียงแต่เกี่ยวข้อง, แต่เป็นสัจธรรมทั้งหมด ซึ่งถาวรรุ่งเรือง ฉันต้องการให้คนเหล่านั้นซึ่งพยายามเข้าใจฉัน เป็นอิสสระด้วย, ไม่ใช่เป็นผู้ตามฉันไป, ไม่ใช่มาขอกรงจากฉัน ซึ่งจะเอาไปสร้างเป็นศาสนาหรือนิกายอะไรขึ้น เขาทั้งหลายควรจะเป็นอิสสระจากความกลัวทุกชนิด—จากความกลัวในศาสนา, กลัวในการบำเพ็ญให้หลุดพ้น, ความกลัวในทางจิตต์, กลัวในความตาย, และกลัวในชีวิต, ฉันทำสิ่งนี้ไม่ใช่เพราะต้องการอะไรจากใครเลย แต่เช่นกับช่างเขียนที่ระบายสีรูป เพราะเขาชื่นชมเป็นสุขในการเขียนนั้น.

ท่านทั้งหลายย่อมคุ้นเคยกับสิ่งที่เรียกว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ซึ่งท่านคิดว่าจะนำท่านโดยทางจิตต์ได้. ท่านคิดและหวังกันว่า บุคคลอื่นอาจมีความศักดิ์สิทธิ์ และด้วยอำนาจความศักดิ์สิทธิ์นั้น อาจนำท่านไปสู่ภูมิอันนตสุข ซึ่งเป็นความสุขขั้นสุด. การแสวงในชีวิตของท่านขึ้นต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้น.

เดี๋ยวนี้ ท่านทั้งหลายได้ฟังฉันพูดมาเป็นเวลาสามปีแล้ว, **ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเลย** คงเหมือนเดิมอยู่ด้วยกัน—นอกจากสองสามคน, จงพิจารณาสิ่งที่ฉันพูด จงคิดหาเหตุผล ท่านจึงจะเข้าใจได้ตลอด.

....

ท่านทั้งหลายได้เตรียมคอยการอุบัติ ของ **ศาสดาแห่งโลก** มาเป็นเวลาสิบแปดปีแล้ว เป็นเวลาสิบแปดปีที่ท่านได้รวบรวมตั้งคณะขึ้น, ท่านเฝ้าคอยใครคนหนึ่ง ผู้ซึ่งอาจนำความบันเทิงมาสู่จิตใจของท่านได้, ผู้ซึ่งจะให้ความเข้าใจใหม่ๆ แก่ท่าน, ผู้ซึ่งจะยกท่านขึ้นสู่สถานะใหม่ในชีวิต, ผู้ซึ่งจะทำให้ท่านเกิดความกล้าอย่างใหม่, ผู้ที่จะปล่อยท่านออกเป็นอิสสระ—ทีนี้จึงดู อะไรเกิดขึ้นบ้าง ? จงพิจารณาด้วยเหตุผลของตนเอง, และ

ค้นให้พบว่า ความเชื่ออันนั้นได้ทำให้ท่านผิดแปลกขึ้นอย่างไรบ้าง— นอกจากความเปลี่ยนแปลงอันเป็นภายนอก เช่นกับผูกโบเครื่องหมาย ซึ่งเป็นของไม่มีค่า และนำหัวเราะเท่านั้น. ความเชื่อเช่นนี้ได้กวาดล้างของไม่จำเป็นของชีวิตออกได้อย่างไรบ้าง ? ทางที่ท่านจะตัดสินใจได้มีทางเดียวคือท่านเป็นอิสระขึ้น, ใหญ่โตขึ้น, เป็นภัยต่อพวกชาวสมาคมซึ่งยึดหลักผิดๆ และหลักที่มีแต่เปลือก, อย่างไรบ้างหรือ ? พวกสมาชิกของคณะคารานี้เปลี่ยนแปลงขึ้นในทางใดได้บ้างหรือ ?

ตามที่ฉันได้กล่าวแล้ว, พวกท่านได้เตรียมการกันมาสิบแปดปีแล้ว. ฉันไม่เอาเป็นธุระเลยว่า ท่านจะเชื่อว่าฉันเป็นศาสดาของโลกหรือไม่ เรื่องเช่นนี้ไม่สำคัญอะไรเลย. นับตั้งแต่พวกท่านมาเข้าคณะคารา พวกท่านมอบความสัทธา, กำลัง, และรับรองกันว่า กฎณะมูรติเป็นศาสดาของโลก อันแท้จริงทั้งหมด หรือบางส่วน : เป็นทั้งหมดสำหรับพวกที่ได้มองเห็นจริง, เป็นแต่บางส่วนสำหรับพวกที่พอใจในความรู้ครึ่งๆกลางๆของตน.

....

....

....

....

ตามที่ฉันเคยพูดมาก่อนแล้วว่า ความมุ่งหมายของฉันคือ ทำให้คนทั้งหลายเป็นอิสระอย่างไม่จำกัด, ฉันรับรองว่า ความมีชีวิตจิตใจอันแท้จริงคือ ความไม่รู้ร่วงโรยของชีวิต ซึ่งเป็นอนันตสุข, คือความกลมกล่อมในระหว่างเหตุผลและความเมตตา. นี่คือสิ่งที่เด็ดขาด, สัจธรรมที่ไม่ถูกจำกัด, ซึ่งเป็น **ชีวิต** อันแท้. ฉันต้องการปล่อยคนให้เป็นอิสระออกไป, ไร้เรงเช่นกับนกที่ถูกปล่อยไปสู่อากาศโปร่ง, ไม่ถูกถ่วง, อิสระแก่ตัวเอง, ปิติในอิสระภาพนั้น. และฉัน, ผู้ซึ่งท่านทั้งหลายคอยพบมาเป็นเวลาสิบแปดปี, ในเดี๋ยวนี้ได้กล่าวแก่พวกท่านว่า พวกท่านต้องเป็นอิสระจากสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดแล้ว, เป็นอิสระจากความสับสนวุ่นวายของท่าน, ความเกี่ยวพันกันยุ่งของพวกท่านเอง. เพื่อการนี้พวกท่านต้องไม่มีคณะ

หรือสมาคมตั้งขึ้นในนามของความเชื่อทางจิตต์. ทำไมต้องตั้งคณะสำหรับคนประมาณห้าหรือสิบคนในโลก ซึ่งได้เข้าแจ่มแจ้ง, ซึ่งกำลังชวนขาย, ซึ่งได้ปลุกสิ่งไม่มีค่าทั้งหมดออกได้? และสำหรับพวกคนอ่อนแอเหล่านี้, จะไม่มีคณะหรือสมาคมไหนช่วยให้พวกเขาพบสัจธรรมได้. เพราะว่าสัจธรรมอยู่ในบุคคลทุกคน, มันไม่อยู่ไกล, ไม่อยู่ใกล้, มันอยู่ที่นั่นตลอดอนันตกาล.

การตั้งคณะหรือสมาคม ไม่อาจช่วยพวกท่านให้เป็นอิสระได้. ไม่มีบุคคลภายนอกมาทำให้ท่านเป็นอิสระ, ไม่มีการสักการะบูชาอย่างใด, การบูชาัญญูพิธีอย่างใด ทำให้ท่านเป็นอิสระ, ไม่มีการรวบรวมตั้งคณะสมาคมใด, อาจทำให้ท่านเป็นอิสระได้. ท่านใช้พิมพ์ดีดพิมพ์จดหมายต่างๆ, แต่ท่านไม่เอาพิมพ์ดีดขึ้นวางบนแท่นแล้วบูชา นั่นมันคล้ายกับพวกท่านยกย่องการตั้งคณะและสมาคมว่า เป็นของสำคัญ. คำถามแรกที่พวกสืบข่าวหนังสือพิมพ์ถามฉันก็คือ “มีสมาชิกกี่คน ?” “ท่านมีศิษย์เท่าไร ?” ด้วยจำนวนของพวกสมาชิก เราอาจตัดสินใจว่า สิ่งที่ท่านกล่าวเป็นของจริงหรือเท็จ.” ฉันไม่รู้จริงๆว่ามีสมาชิกเท่าไร ? ฉันไม่สนใจในเรื่องเช่นนั้น. ตามที่ฉันได้กล่าวไว้ว่า ถ้าจะมีคนแม้คนเดียวหลุดพ้นเป็นอิสระได้แล้ว เพียงนั้นก็พอ !

พวกท่านมีความคิดเห็นว่า บุคคลบางคนเท่านั้นที่ได้ถือฤกษ์เข้าไปถึงแดนสุข. ไม่มีใครถือดอก, ไม่มีใครมีสิทธิ์ที่จะถือฤกษ์เจนนั่น ฤกษ์เจนนั่นคือตัวท่านเอง, และในการทนบำรุงและการทำให้บริสุทธิ์ การไม่รู้รื่องโรยของตัวท่าน นั่นเอง คือแดนสุข.

ดังนั้น พวกท่านจะเห็นได้แล้วว่า สิ่งที่พวกท่านได้สร้างกันขึ้น (คณะคารา) เป็นสิ่งน่าหัวเราะเยาะเพียงไร, หวังพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก, อิงอาศัยคนอื่นเพื่อความสุขของท่าน, เพื่อความเข้มแข็งของท่าน.

พวกท่านย่อมคุ้นเคยกับการบอกว่า ท่านได้บรรลุถึงขั้นนั้นๆ แล้ว, ภูมิของจิตใจของท่านอยู่ในขั้นนั้นๆ. พวกทารก ! ใครบ้างนอกจากตัวของท่านเองอาจบอกท่านถึงความมั่งคั่ง หรือความเลวทรามในใจของท่านได้ ? ใครนอกจากตัวท่านเองจะบอกท่านได้ ถ้าท่านเป็นคนไม่รู้รู้งไร พวกท่านไม่มีจริงจิงในสิ่งเหล่านี้.

แต่พวกซึ่งปรารถนาอันแรงกล้าที่จะเข้าใจแจ่มแจ้ง, ซึ่งกำลังมองค้นสิ่งไม่รู้จบสิ้น, ไม่มีที่ตั้งต้นไม่มีที่สุด, จะเดินทางร่วมกันด้วยความผูกพันอันเหนียวแน่นนั้น จะเป็นอันตรายสำหรับทุกๆ สิ่งที่ไม่ดีอะไร, ไม่มีความจริง เป็นเงาหลง. เขาเหล่านั้นจะรวมกลุ่มเข้า, จะกลายเป็นดวงประทีป เพราะเขาเข้าใจแจ่มแจ้ง ร่างชะนินี้เราจะต้องช่วยสร้างกันขึ้น และนั่นคือความมุ่งหมายของฉัน เพราะเหตุมีความเข้าใจแจ่มแจ้งแท้จริง จะทำให้เกิดมีมิตรภาพที่แท้, ซึ่งพวกท่านจะคาดไม่ถึง, จะมีการกระทำร่วมกันของทุกๆ ร่าง. สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยความศักดิ์สิทธิ์, การบูชา, การทำพิธีขอ, แต่เพราะความเข้าใจร่วมกันอย่างแท้จริง, และดังนั้นจึงอาจอยู่ร่วมกันในสถานไม่รู้รู้งไรนั้น สิ่งนี้สำคัญกว่าความสำราญทุกชนิด กว่าการยอมพลีทุกชนิด.

ที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นเหตุผลที่ฉันพิจารณาอย่างรอบคอบมาสองปีแล้ว ว่า ทำไมฉันจึงต้องสังเกต มันไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตั้งอย่างชั่วคราว ฉันไม่เคยถูกใครชักชวน, ฉันไม่ได้ถูกใครชักชวนในเรื่องนี้ ฉันได้คิดเรื่องนี้มาสองปีแล้วอย่างช้าๆ, อย่างละเอียด, อย่างพากเพียร, และเดี๋ยวนี้ฉันขอให้เลิกคณะ, — คณะซึ่งฉันถูกสมมติเป็นหัวหน้านี้เสีย พวกท่านจะตั้งคณะอื่นขึ้น และยกคนอื่นขึ้นเป็นหัวหน้าก็ได้ ฉันจะไม่เกี่ยวข้องด้วยคณะใหม่นั้น ไม่เกี่ยวข้องกับกรงใหม่หรือการตกแต่งกรงใหม่นั้น. ฉันเกี่ยวข้องอยู่ก็แต่ **ปล่อยคนให้เป็นอิสระอย่างเด็ดขาด, อย่างไม่จำกัดเลย.**

ฟังเทศน์อย่างไร ได้บุญ ?

ชะลีย์ กิริวิทย์

“การฟังเทศน์ได้บุญ” นั้น มีเป็นสองชั้น. ชั้นหนึ่งเห็นว่าพอสักว่า ฟัง ก็ได้บุญแล้ว เพราะเวลานั้นไม่ถูกอะไรรบกวน และไม่มีโอกาสไป ลักขะโมยใครที่ไหน. อีกชั้นหนึ่งเห็นว่า ต้องฟังให้ได้เรื่อง ได้รับ ความรู้หายมีดมนต์ ครองชีพอยู่ได้โดยสว่างสดใส จึงจะนับว่าได้บุญ. พวกแรกไม่มีปัญหา ใครทำก็ได้ทันที. แต่พวกหลังนี้ ต้องอาศัยหรือ ต้องมี “ศีลปะแห่งการฟัง” จึงจะเป็นผลสำเร็จ. ผู้เขียนเรื่องนี้ ได้ให้ แนวทางศีลปะของการฟังไว้อย่างน่าพิจารณาแล้ว ขอท่านผู้อ่านจงอ่าน ด้วยความพินิจ.

-- คณะบรรณาธิการ.

“สุสุสุสุ ลมเต ปญญ”

ผู้ฟัง ฟังอย่างตั้ง
ด้วยดี ดิจะยัง
ยอมได้ ประโยชน์ดัง
ปัญญา จักเกิดได้

ใจฟัง
สุขให้
มุ่งสดับ มาแล
เหตุด้วยสดับดี.

การได้ยินได้ฟัง เป็นของจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับทุกคน, เพราะว่าเรา จะรู้จักดีจักชั่ว หรือมีหลักเหตุผลสำหรับตัดสินใจ ดีชั่วผิดถูกอย่างไรนั้น ย่อมได้มาแต่การฟัง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การศึกษา ทั้งนั้น. ในครั้ง โบราณกาล แม้ที่สุุดแต่ครั้งพุทธกาล การศึกษาย่อมกระทำกันด้วยปาก ไม่มี

การขีดเขียนเช่นในโรงเรียนทุกวันนี้. เพราะฉะนั้น คำว่าสูตร หรือการฟัง ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ จึงหมายถึงการศึกษานั้นเอง. และสิ่งที่เราเรียกกันว่า “ฟังเทศน์” ในสมัยนี้ นั่นคือวิธีการศึกษา ซึ่งมีอายุเก่าแก่มากมานานแล้ว. ความเจริญของมนุษยชาติ เป็นมาได้โดยการศึกษา ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า การศึกษาไม่เคยขาดตอนจากมนุษย์เลย ตั้งแต่ต้นมา จนเรากล่าวกันได้ว่า การศึกษา หรือนัยหนึ่งการฟังนี้ เป็นของจำเป็นสำหรับมนุษย์.

แต่ว่าการฟังนี้ มิใช่ว่าฟังแล้วๆ ไป. ถ้าเราใช้การฟังเช่นนั้น แม้จะฟังอยู่เสมอ ก็ไม่ช่วยให้เราฉลาดขึ้นได้เลย. เราอาจอ่านพบข้อความในพระบาลีธรรมบท ซึ่งท่านแปลออกเป็นโคลงในโคลงโลกนิติว่า

ยาวชีวมบี เจ พาโล

ปณฺฑิตํ ปิยฺรปาสต

น โส รมํ วิชานาติ

ทพฺพิ สุปรสํ ยถา

คนพาล ผู้บาปแท้

ทูลจิตต์

ไปสู่ หาบัณฑิต

คำเช่า

ฟังธรรม อยู่เนื่องนิจ

บ่ทราบ ใจนา

คือจวก ตักข้าว

ห่อนรู้รสแกง.

และมีข้อความในมหาภารตะ ซึ่งคล้ายกันที่สุดว่า “ผู้ใดเป็นแต่เรียนแต่ฟัง ปราศจากความเข้าใจ ไม่รู้ความหมายของเรื่อง ก็เสมือนทัพพีไม่ได้ลิ้มรสแกง ที่มันจุ่มอยู่.” แต่ก็ยังมีคนบางพวกที่ใช้การฟังไปผิดๆ จนไม่ได้รับประโยชน์อันแท้จริงของการฟังเลย. ในการฟังเทศน์ บางคนเข้าใจว่าเมื่อได้นั่งฟังจนจบแล้วก็ได้นุญ และยังอุตส่าห์เอานุญ (ตามความเข้าใจของเขา) นั้นๆ มาแจกให้แก่ผู้อยู่ทางบ้านอีก ซึ่งตามความจริงแล้ว เขามิได้เข้าใจเลยว่าพระท่านเทศน์อย่างไรบ้าง, ความหมายในเทศน์กัณฑ์นั้นมีอยู่เพียงไหน, หมายถึงอะไร, เขาไม่รู้สักระไร รู้แต่เพียงว่า ถ้าฟังจบกัณฑ์ก็ได้บุญพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องสืบสาวหาเรื่องราว

อันใดอีก ถือเอาว่าพระธรรมก็คือเสียงที่ผ่านเข้าไปทางหูนั่นเอง. นี่เป็นความผิดพลาดอย่างมหันต์ของผู้ละโมภบุญเกินไป จนลืมนำในการที่จะสะสมการฟังของตนให้ถูกต้อง.

อันประโยชน์ที่เราจะพึงได้จากการฟังนั้น จะได้เฉพาะต่อเมื่อเราใช้วิธีฟังของเราถูกต้อง อย่างที่เรียกว่า “ฟังด้วยดี.” เราจะต้องตั้งใจ และจะต้องนึกอยู่เสมอว่า เราฟังเพื่อให้ประโยชน์เกิดขึ้นแก่เราตลอดเวลานาน มิใช่เพื่อความเพลิดเพลินชั่วคราวเท่านั้น. ควรใช้การพิจารณาอันถ่องแท้ในคำพูดของผู้อธิบายว่า ส่วนไหนเป็นประโยชน์แก่เราบ้าง ส่วนไหนไม่เป็นแก่เรา แต่อาจเป็นแก่ผู้อื่น และส่วนไหนไม่เป็นประโยชน์เลย ซึ่งอาจมีได้บ้างเหมือนกัน ในรายที่บกพร่อง หรือทำสัทว่าเพี้ยน. เมื่อเราแยกคุณและโทษออกจากกันได้ชัดแล้ว ก็เป็นเครื่องช่วยให้เราปฏิบัติ หรือดำเนินการครองชีพของเราได้ถูกต้องยิ่งขึ้น. เมื่อการปฏิบัติได้เป็นไปอย่างถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นการแน่นอน ที่เราจะต้องได้รับผลของการปฏิบัตินั้นๆ ตามกำลังความสามารถของตนๆ. การฟังของเรา ย่อมชื่อว่าเป็นผล และไม่อยู่ในภาวะที่ใครจะฟังตำหนิได้. เราอาจอ่านพบข้อความข้อต่อไปในพระบาลี โดยทำนองเดียวกันอีกว่า

มฺหุตฺตมปิ เจ วิญญู

โส เว ฐมฺมํ วิชานาติ

ผู้ใด ใจฉลาดล้ำ

ได้สดับปราชญ์เจรจา

ยินคำ บัดเดี๋ยวมาน

คือมลิน คนผู้

ปญฺทิตํ ปิยฺรปาสติ

ชีวหา สุปรสํ ยถา

ปัญญา

ย่อมรู้

จับทราบ ใจนา

ทราบรู้รสแกง.

บุญที่จะได้จากการฟังนั้น ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าคือ การฟังด้วยความสงบ และต้องใช้ความวิจิตรให้เข้าใจกระจ่าง ชิมทราบอย่างลึกซึ้ง

ทั้งในเหตุและผล จับใจความส่วนลึกให้ได้ ว่ามันหมายถึงอะไร. ถ้าการ “ฟังด้วยดี” ของเราเป็นไปอย่างสุขุม เราอาจทราบสิ่งที่ตามธรรมดาไม่ทราบได้. ท่านเชกสเปียร์เขียนไว้ในบทกลอนของท่านเป็นใจความว่า “จงหาสิ่งที่พูดได้ ของต้นไม้ให้พบ, หาหนังสือเป็นเล่มๆที่ธารน้ำไหล, หาบทพระธรรมจากก้อนหิน, และหาของดีๆจากสิ่งทุกอย่าง.” ความข้อนี้หมายความว่า ถ้าเรามีปัญญาเครื่องพินิจอันสุขุม เราจะมองเห็นหลักธรรมได้จากธรรมชาติหรือสิ่งทั่วไป อย่างที่พระอรหันต์บางองค์ ท่านได้บันลือด้วยการเห็นพะยัณฑ์แดง, เห็นดอกไม้เหี่ยว, ฯลฯ ซึ่งเป็นการเรียนเอาอย่างประณีตนั่นเอง. ถ้า “ฟังให้ดี” คือใช้ปัญญาคิดค้นให้ดี, เราอาจจะได้ยินเสียงจากสิ่งนั้นๆ ดังที่ท่านจ๊อบ (Job) เขียนไว้ว่า **“จงพูดกับแผ่นดินซิ แล้วมันจะสอนท่านให้รู้สิ่งที่ดีๆ.”** การพูดกับแผ่นดินในที่นี้ ย่อมหมายถึงความสามารถมองเห็นความจริงในมันนั่นเอง. ในสิ่งอันเป็นธรรมชาติเหล่านี้ มีรอยจารึกคติธรรมอันประเสริฐติดอยู่ทั้งนั้น มีอยู่ก็แต่ว่ามนุษย์เราจะสามารถอ่านออกได้หรือไม่เท่านั้นเอง. ถ้าเราสามารถอ่านออก เราจะพบอุดมคติที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้นๆ และเห็นด้วยกับที่ Jefferies เขียนไว้ว่า **“เป็นผู้งดงามแจ่มใส สงบเย็น ปราศจากความหวาดเกรงของจิตต์ นั่นแหละคืออุดมคติของธรรมชาติ,”** ซึ่งหมายความว่า ธรรมชาติพร่ำบอกอุดมคติอันนี้แก่เราเสมอ แต่เราไม่ได้ยิน, ที่ไม่ได้ยิน ก็เพราะเราไม่ได้ “ฟังด้วยดี.”

ท่านหลอด Avebury อีกผู้หนึ่งได้เขียนไว้ว่า **“แม่สีของดอกไม้ทุกๆสี, ทรวดทรงสัณฐานของดอกไม้ทุกๆชนิด, ล้วนแต่มีความหมายอันแสดงเจตนา และคำอธิบายอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ.”** ซึ่งถ้าเราสามารถอ่านออก เราก็จะทราบได้ทันทีว่า ทำไมดอกกุหลาบจึงมีสีแดง ดอกมะลิสีขาว ดอกจำปาสีเหลือง, และมีรูปร่างอย่างนั้นๆ. และ

ยิ่งกว่านั้น เราอาจได้ยินคติธรรมในข้อที่ว่า ดอกไม้ที่ไม่มีกลิ่น ต้องมีสีล่อตา, ที่มีกลิ่นและคุณสมบัติอย่างอื่นอยู่ในตัว ก็ไม่ต้องมีสีล่อตาเป็นต้น, ซึ่งเราอาจมองเห็นสภาพอันนี้ว่า แม้แต่ในมนุษย์เรา ก็เป็นไปทำนองนั้นเหมือนกัน. มีบทธรรมจรรยาเป็นอันมาก ที่ท่านผู้เป็นศาสดาฟังออกมาได้จากธรรมชาติ และกล่าวเปรียบด้วยธรรมชาติ. ทั้งหมดนี้เราจะเห็นได้ว่า ในสิ่งทุกสิ่งนั้น ถ้าเราพิจารณาให้สุขุมจริงๆ แล้ว เราจะพบสิ่งที่ตามธรรมดาเรามองไม่เห็น จะได้ยินเสียงของธรรมชาติที่เร้นลับ แต่ดังก้องอยู่ทั่วไป, และจะทำให้ดังนี้ ก็ด้วย “ฟังด้วยดี” นั่นเอง.

อีกประการหนึ่ง เราจะต้องหมั่นฟังเสมอๆ เป็นการสะสมความรู้ ความสามารถในการฟังให้มีมากยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะสมบูรณ์. เพราะว่า แม้จะเป็นการฟังด้วยดี แต่ถ้าน้อยเกินไป อาจไม่ถึงที่สุด. การฟังคราว ละเล็กน้อย และฟังอย่างคั่นๆ อาจนำมาซึ่งความรอบรู้ หรือตรัสรู้. เรา อาจอ่านพบจากโคลกในหิโตประเทศว่า

ชลวินทุนิปาเตน

กฺรุมสะ ปฺรยเต ฆญฺเฐ

ส เหตุะ สรววิฑฺยานํ

ชรฺมสฺย จ ธนสฺย จ.

“น้ำหยดทีละหยด ยังเต็มหม้อได้ นั่นเป็นอุปมาแห่งการเรียนรู้ วิทยา, เรียนธรรม, และการสะสมทรัพย์.”

และในโลกนี้ถือว่า :—

อปฺปํ กํ นาติมณฺเญยฺย

จิตฺเต สุตํ นิธายเย

วมฺมิโกทกพิณฺฑวะ

จิเรน ปรีปฺรติ.

อย่าดูแคลนว่า ได้ฟังเรื่องนิดเดียว ก็ก็จะจำ, แต่จงฟังสิ่งที่ได้ ฟังแล้วนั้นไว้ในใจเถิด เพราะหยาดน้ำทีละหยาด ครั้นนานหน่อย ก็ทำจอมปลวกใหญ่ให้เปียกชุ่ม (และพังทะลายลง) ได้.

อันการฟังธรรม ก็เพื่อขจัดความโง่ที่มีอยู่ให้หมดไป แต่ไม่ใช่ว่าฟังมากๆ แล้วความโง่จะหมดไปเอง, หรือว่าเมื่อรู้อะไรมากๆ แล้ว จะเป็นสุข จำต้องอาศัยการปฏิบัติตามด้วย จึงจะได้ผล. เนื้อแท้ของการฟังธรรม นั้น คือฟังแล้วเข้าใจ และนำสิ่งที่เข้าใจนั้นมาปฏิบัติให้เหมาะกับสภาพ และความสามารถของตน, ไม่ใช่เอาบุญสูงกว่าตรงที่ได้ฟัง, หรือฟังแล้วไม่เข้าใจ วันหลังเขามีกันอีกก็ไปฟังใหม่. การฟังเช่นนี้ แม้จะร้อยครั้ง พันครั้ง ก็มีแต่จะซ้ำร้าย หลงไหลหลอกตัวเองและคนอื่นว่า “ฉันได้บุญมาก ขอแบ่งให้ท่านบ้าง.”

เมื่อเราได้ฟังมา และเห็นว่าการปฏิบัติตามนั้นย่อมให้ผลแก่เราจริง ก็พยายามปฏิบัติด้วยความเลียบขาด จนได้รับความสุขใจเย็นใจ กล่อมเกลาคดวงใจที่ขุ่นมัวให้ผ่องใส. ความสุขเป็นรสของพระธรรม. ชีวิตที่นำอยู่ด้วยรสของพระธรรม ย่อมเพียบพร้อมด้วยความสงบเย็น. แต่ถ้าชีวิตใดปราศจากธรรม ย่อมมีอาการตรงกันข้าม รุ่มร้อนเศร้าหมองไปตามอำนาจเพลิงกิเลส หากความสุขชะนิดที่เกิดจากความสงบได้ยาก. เพราะฉะนั้นการฟังด้วยดี ต้องเป็นการฟังจนได้รับประโยชน์ดังกล่าวมา. เมื่อฟังเข้าใจ และนำมาปฏิบัติจนได้รับผล ก็แปลว่าเราได้ทำชีวิตของเราให้เป็นเนืองนิตย์ในตัวเอง อันจะเป็นบันไดก้าวไปสู่ยอดสุขได้โดยลำดับ. ในที่สุดขอสรุปใจความสั้นๆว่า :—

- ก. ฟังให้เข้าใจ ให้ได้ความรู้แจ่มแจ้ง ลึกซึ้ง
- ข. ฟังให้มาก จนเพียงพอที่จะสำเร็จประโยชน์
- ค. เลือกปฏิบัติให้เหมาะสม จริงๆ
- ง. ได้ปัญญา คือความรอบรู้ รู้ลึกในผลที่ได้จากการปฏิบัติ เป็นปัญญาแท้.

ฟังเทศน์อย่างไร ได้บุญ ?

๒๗๙

มีจะนั้นการฟังทั้งหมด จะไม่อาจช่วยให้เราเป็นคนฉลาดขึ้นกว่าเก่า.
ก่อนอย่างไร เดียวนี้ก็อย่างนั้น และจะยังคงเป็นอย่างนั้นเรื่อยๆไป ถ้าหาก
เรายังไม่ได้ปรับการฟังของเราให้ดีขึ้น.

. . . .

ผู้	ตั้งตนชอบแล้ว	ปากเพียร
ฟัง	คิดและถามเขียน	ไปข้อ
ด้วย	หวังหลุดพ้น, เวียน	สดับอยู่ เสมอมา
ดี	เหตุ, ผลก็ต้อง	แน่แท้ ดีตาม.

ย่อม	ซุ่มซ่อนคิดทั้ง	ย่อมรัก ธรรมแล
ได้	สุข, ดับทุกข์พัก	ผ่อนอ้าว
ปัญ	– ญาเกิดแจ้งประจักษ์	แก้จิตต์
ญา	– ฌเกิด ก็ได้ก้าว	ล่วงพ้นทุกข์ผอง.

โลกกับชีวิต

โลกเรา นี้ มีมาแต่คราไหน
ไปข้างหน้า นานเนา อีกเท่าไร ไม่มีใคร ล่วงรู้ สักผู้เดียว,
เราอาศัย โลกนี้ ครอบชีวิต เหมือนสถิต พักอยู่ ครอบประเดี้ยว
เปรียบฟองน้ำ กับชีวิต ไม่ผิดเจียว เชิญผู้เชียว ขาญคิด พินิจตรอง.

จาก “มนุสส์เรามีดีที่ไหน”

ภาคทั่วไป

ตอบปัญหาบาทหลวง

คณะกรรมการได้รับคำถามของบาทหลวง ยอห์น อุลลิอานา แห่งสำนักคริสตังบางนกแขวก สมุทรสงคราม ถามด้วยเรื่องพระเปนเจ้าและมนุษย์เมื่อต้นปีนี้. บรรธิการได้ตอบไปครั้งหนึ่งแล้วแต่ย่อๆ ปรากฏว่าไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้ถามเข้าใจได้ทั่วถึง จึงมีการตอบใหม่อีกครั้งหนึ่ง และเป็นการตอบที่กว้างขวางทั่วไปสำหรับทุกๆ คนหรือทุกๆ ลัทธิศาสนา, ไม่เฉพาะแต่สำหรับท่านผู้ถามหรือคณะของท่าน เพราะว่าปัญหาในรูปที่ถามมานั้นเป็นปัญหากลางๆ ที่ผู้มีความสนใจในศาสนาต่างๆ ย่อมตั้งขึ้นถามอยู่เสมอ. ในการตอบครั้งนี้ข้าพเจ้าได้รับอนุมัติให้ตอบในนามของคณะบรรณาธิการ ในฐานะเป็นผู้มีหน้าที่ให้แนวคิดของตนแก่ผู้อื่นอย่างมีอิสระ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่มีความคิดอย่างอิสระ ไม่ติดตั้งอยู่ในลัทธิหรือศาสนาใดศาสนาหนึ่งอย่างคิดฝืน แต่เป็นผู้ที่จะสามารถรับเอาแนวคิดเข้ามาถือและปฏิบัติได้ตามเหตุผล และประกอบด้วยแสงสว่างอันรุ่งเรือง อย่างนักศึกษาที่มีเสรีภาพในการศึกษา เพื่อปลูกยอดดวงวิญญาณของตนให้มีความสุขจริงๆ โดยปราศจากความยึดมั่นใดๆ ประการ. หวังว่าการตอบของข้าพเจ้าคงจะสำเร็จประโยชน์ตามนี้ ไม่น่าก่น้อย. และพร้อมกันนี้ ข้าพเจ้าได้ขอให้บรรณาธิการพิมพ์สำเนาปัญหา กับสำเนาตอบอย่างสั้นๆ ครั้งแรกไว้ด้วย เพื่อประกอบการศึกษาอย่างชัดเจนเต็มที่ - - พุทธทาสภิกขุ.

สำเนาปัญหาที่ถาม :

สำนักงาน

“เยาวชน และอุดมพันธ์”

บางนกแขวก จ.ว. สมุทรสงคราม

๒๓ เมษายน ๑๙๓๕

เรียนท่านที่นับถือ

อาตมาภาพใคร่จะทราบความจริงในคำสอนของพุทธศาสนาว่า พระโคตมซึ่งแนวคิดไว้อย่างไร ถึงข้อสำคัญดังต่อไปนี้

๑. พระผู้เป็นเจ้า
๒. โลก มีผู้สร้างมา หรือเกิดมาได้อย่างไร มีหลักปรัชญาอะไรเป็นบทพิสูจน์บ้าง ?
๓. ความทุกข์ในโลก มีกำเนิดมาแต่ไหน ?
๔. มนุษย์เจริญชีวิตอยู่ในโลกเพื่ออะไร ? และจุดปลายของมนุษย์มีอยู่อย่างไร ?

หวังในความกรุณาว่า ท่านจะให้คำตอบอันแจ่มแจ้งพร้อมด้วยบทพิสูจน์อุทาหรณ์ แสดงความจริงในข้อต่างๆเหล่านี้ด้วยจะตอบมาทีละข้อๆ ก็ได้.

ขอแสดงความนับถือ

F. John Ulliana

(บาทหลวง ยอห์น อุลลิอานา)

ต่อไปนี้เป็นสำเนาคำตอบครั้งแรก ที่ได้รับคำตอบกลับมาว่ายังสั้น
ไม่เพียงพอแก่ความเข้าใจ :—

คณะธรรมทาน ริมทางรถไฟ ไซยา

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๒

นมัสการใต้เท้าที่เคารพ

ผมได้รับจดหมายของใต้เท้าลงวันที่ ๒๗ เมษายน ขอทราบความจริงในพุทธศาสนาบางข้อ มีความยินดี, รู้สึกทราบซึ่งในมิตรภาพ และในไมตรีจิตต์ของใต้เท้าเป็นอย่างยิ่ง, ขอถวายคำตอบดังต่อไปนี้

๑. เรื่องพระผู้เป็นเจ้า ในพุทธศาสนาไม่มีพระผู้เป็นเจ้าหรือพระเจ้าสร้าง God ที่มีเรื่องราวกล่าวถึงเทวดา Gods ก็เป็นการกล่าวตามข้อความที่มีอยู่เดิมในอินเดีย

๒. เรื่องโลกมีผู้สร้างมา หรือเกิดมาได้อย่างไร พระพุทธมิได้ทรงสอนไว้ และเมื่อมีผู้ถามก็ไม่ทรงอธิบาย เพราะเห็นว่าไม่เป็นเรื่องของความหลุดพ้น (liberation)

๓. ความทุกข์มีกำเนิดมาแต่ต้นหา (ความเร่าร้อนที่จะได้จะมีจะเป็น) ซึ่งเกิดมาจากอวิชชา ความไม่รู้ (รวมทั้งรู้ผิดด้วย) อีกต่อหนึ่ง.

๔. มนุษย์เจริญชีวิตอยู่ในโลกเพื่อ ความสุข(ของตนเองและของผู้อื่นด้วย) และจุดปลายของมนุษย์มีอยู่ที่ยอดแห่งความสุข คือความหลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งมวลได้. เมื่อมนุษย์สามารถยังชีพอยู่โดยสงบ ปราศจากโรคจิตต์ ในใจอัมพออยู่ได้เสมอตามธรรมชาติ เขาเป็นผู้มีความสุขที่สุดผู้หนึ่ง หรือเรียกว่า “พระอรหันต์ perfected one” เป็นคนชนิดที่โผล่ขึ้นพ้นจากน้ำ แห้งสนิทจากความทุกข์ใจ, หรือเรียกว่าเป็น “พระเจ้า” (human god) เป็นตัวอย่างผู้อยู่เป็นสุขแก่มนุษย์อื่นๆได้เป็นอย่างดี.

ศาสดาทุกองค์ เป็นแพทย์รักษาโรคจิตต์ของมนุษย์ แต่ใช้วิธีต่างกัน วิธีของพระพุทธเจ้าเป็นวิธีตัดต้นเหตุโดยตรง เมื่อผู้ใดมีปัญญาสามารถเข้าใจสิ่งทั้งหลายได้ตามที่เป็นจริง จิตต์ใจก็ไม่หลงเพลิดเพลิน หรือทุกข์ทรมานสามารถเป็นสุข เป็นปัจจุบันอยู่ได้เสมอไป พระพุทธทรงสอนแต่เรื่อง “ความพ้นทุกข์” เป็นข้อสำคัญ เรื่องอื่นๆที่ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น พระองค์มิได้นับเป็นเรื่องสำคัญ.

ด้วยความเคารพ

นายธรรมทาส พานิช

....

ต่อไปนี้เป็นคำตอบที่ตอบใหม่ เพื่อตรงตามที่มุ่งหมายยิ่งขึ้น.

ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนั้นมีใจความเนื่องถึงกัน เพราะตามลัทธิของผู้ถือในพระเป็นเจ้าทุกๆ ลัทธิถือว่า พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลก, ความทุกข์เกิดจาก

การที่มนุษย์ทำผิดพระประสงค์ของพระпенเจ้า และมนุษย์เจริญชีวิตอยู่ในโลก เพื่อให้ถูกพระทัยของพระпенเจ้า แล้วมีการเข้าร่วมกับพระпенเจ้าเป็นจุดปลายทาง. แต่ถ้าฟังเสียงด้วยสายตาแห่งพุทธบริษัท หรือตามพระพุทธรูปแล้ว ปัญหาทั้งหมดนี้ไม่อาจเนื่องกันไปหมด เพราะว่า ไม่มีพระпенเจ้า โลกไม่เกี่ยวกับพระпенเจ้าผู้สร้างชะนิตที่เป็นบุคคลในนิยายของฝ่ายที่เชื่อเช่นนั้น, ความทุกข์ของโลก มาจากความโง่เขลาของโลกเอง และจากธรรมชาติล้วนๆ ก็มี, ไม่เกี่ยวกับพระпенเจ้า, และตามอุดมคติแห่งพุทธศาสนานั้น มนุษย์มีชีวิตอยู่ในโลก เพื่อความรอดพ้นจากความทุกข์ที่กำลังได้รับอยู่ เช่นความเกิดแก่เจ็บตาย และความจำเป็นที่ต้องเกิดมาเพื่อเกิดแก่เจ็บตาย, จุดปลายทางของมนุษย์คือ ความหลุดพ้นจากปวงทุกข์นั้นเอง.

แต่ถ้าฝ่ายที่ถือพระпенเจ้า จะยอมแปลเสียอีกชั้นหนึ่งว่าการสอนว่ามีพระпенเจ้าดังเช่นในนิยายนั้น เป็นเรื่องสำหรับสอนคนในสมัยที่ยังเป็นป่าเถื่อน หรือสอนเด็กๆ แต่ความจริงพระпенเจ้าเป็นเพียงกฎธรรมชาติที่บังคับตัวธรรมชาติอยู่แล้ว ความก็จะลงกันได้ เพราะตัวพระпенเจ้า ก็คือตัวสภาพแห่งความไม่รู้ (อวิชชา) ในฐานะเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งในโลกขึ้น, และคือตัวกฎแห่งกรรม และความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตัว (กัมมัสสกตา) ในฐานะเป็นผู้ลงโทษและให้รางวัลแก่ผู้ที่ทำดีทำชั่ว. พระпенเจ้าคือตัวอวิชชาและกฎแห่งกรรมรวมกันนั่นเอง. มติแห่งคริสตัง สอนให้บูชาและหวังพึ่งพระпенเจ้า แต่มติแห่งพุทธศาสนาสอนให้ทำลายล้าง และเอาชนะพระпенเจ้าดังกล่าวนั้นเสีย. พุทธบริษัทไม่ยอมตัวเป็นนักโทษหรือทาสของพระпенเจ้าทั้งมีอิสระเสรีภาพในการต่อสู้กับพระпенเจ้านั้นๆ ตามสามารถของตน จนกว่าจะหลุดพ้น ตรงกันข้ามกับหมู่ชนที่ถือพระпенเจ้า ที่มีอุดมคติว่าต้องยอมให้พระпенเจ้าดำเนินการไป เราได้แต่จะขอความกรุณาจากพระองค์เท่านั้น ซึ่งลัทธิศาสนานี้ไม่เหมาะกับคนไทย ที่มีความหมายว่า “ผู้เป็นอิสระ.” แต่

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างอย่างตรงกันข้ามนี้ จะกลับกลายเป็นลงรอยเดียวกันได้ ถ้าหากว่าฝ่ายที่ถือพระเป็นเจ้า จะยอมรับว่าเรื่องพระผู้เป็นเจ้าเป็นตัวตนนั้น เป็นเพียงการสมมติให้เป็นบุคคลาธิฐาน (Personification) สำหรับสอนคนในสมัยที่ยังเป็นป่าเถื่อน และเด็กๆดั่งกล่าวแล้ว.

การที่ข้าพเจ้ายกข้อความนี้ขึ้นกล่าวก่อน มิใช่จะเป็นความมุ่งหมายอย่างอื่น นอกไปจากว่า ท่านผู้ถามเป็นคริสตัง และถามเพื่อเข้าใจพุทธศาสนาว่า จะมีทางลงรอยเป็นอันเดียวกันกับคริสตศาสนาได้อย่างไรบ้าง หรือแตกต่างกันอย่างไรจนไม่อาจลงรอยกันได้เลย. เพราะฉะนั้นเมื่อจะรวบรัดให้สั้น พุ่งตรงไปยังใจความสำคัญแล้ว ก็จำเป็นต้องวินิจฉัยกันในส่วนนี้ก่อน เพราะเป็นใจความของเรื่องทั้งหมด. ใจความก็คือว่า ต้องแปรบุคคลสมมติ ให้เป็นตัวจริง เช่นแปลคำว่าพระเป็นเจ้า เป็นกฎแห่งกรรมและอวิชา เป็นต้น. ถ้าไม่ยอมแปล ก็ไม่มีทางที่จะเข้ากันได้เลย แต่ถ้ายอมแปล จะเข้ากันได้ทุกศาสนา คือทั้งคริสต์, อิสลาม, ฮินดูและอื่นๆ ที่มีพระเป็นเจ้าผู้สร้างด้วยกัน. ส่วนข้อความนอกนั้นที่เป็นธรรมจรรยา และปรัชญา ย่อมลงกันได้หมด หรือไปแนวเดียวกัน แม้จะไปได้ไกลไกลกว่ากัน ก็มีได้มีแนวอันแตกต่างกัน. เพราะเหตุนั้น คำตอบในเรื่องพระเป็นเจ้าตามพุทธมตินั้น ต้องอาศัยการแปรบุคคลสมมตินี้เป็นส่วนใหญ่. พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า มิได้ทรงชี้แนวแห่งพระเป็นเจ้าที่เป็นตัวตนสมมติไว้เลย แต่ได้ทรงชี้แนวแห่งธรรมที่ตรงกับเรื่องหรือตัวของพระเป็นเจ้าไว้อย่างแจ่มชัด คืออวิชา และกรรมสภาพ ดังกล่าวแล้ว, ซึ่งเป็นอันกล่าวได้ว่าพระองค์ได้ตรัสเรื่องพระเป็นเจ้าไว้เหมือนกัน ในฐานะเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้ควบคุมโลก, แต่ว่ามิใช่พระเป็นเจ้าที่เป็นตัวตนดังเรื่องนิยายนั้นๆ. จึงเป็นอันว่าผู้ถามกับผู้ตอบจะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อนว่า คำว่าพระเป็นเจ้านั้น มีความหมายเป็นสองชั้น คือชั้นบุคคลาธิฐานหรือบุคคลสมมติชั้นหนึ่ง และธรรมาธิฐานอันมิใช่สมมติชั้นนั้น อีก

ชั้นหนึ่ง, ถ้าหมายถึงพระเปนเจ้าตามนัยบุคคลสมมติโดยตรง และไม่ยอมรับว่าเป็นเพียงบุคคลสมมติ ซึ่งจะต้องแปลเป็นความจริงชั้นปรัชญาอีกต่อหนึ่ง แล้วคำตอบในเรื่องนี้ของข้าพเจ้าจะมีแต่เพียงสั้นๆว่า “เปล่า, พระองค์มิได้ทรงชี้แนวไว้เลย ในเรื่องพระเปนเจ้า” เท่านั้น. แต่ถ้ายอมให้มีความหมายอันกว้างทำนองที่กล่าวแล้ว ขอตอบว่าพระองค์ได้ทรงชี้ไว้มากมายทีเดียว ซึ่งเราจะได้สนทนาสาธกย้ายไปเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้.

(๑) พระผู้เป็นเจ้า

ทุกๆ ลัทธิของหมู่ชนที่มีความเชื่อในพระเปนเจ้า ย่อมมีความเชื่อและอุดมคติตรงเป็นอันเดียวกันหมด คือพระเปนเจ้าสร้างเรามา ควบคุมเราอยู่ทุกเมื่อ. เราจะสุขและทุกข์ ก็เพราะทำถูกหรือทำผิด ต่อพระประสงค์ของพระองค์, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เพราะเราอ่อนวอนขอจากพระองค์หรือไม่เท่านั้น, ซึ่งการอ่อนวอนนั้นๆ ก็ต้องมีการประพฤติดีงามถูกต้องใส่ถาดไป เป็นเครื่องถวายพระองค์ อีกเหมือนกัน จะอ่อนวอนเพียงแต่ปากอย่างเดียวใช้ไม่ได้. โดยนัยนี้ เราจึงจับใจความแห่งคำว่าพระเปนเจ้าได้ว่า หมายถึง “ผู้” หรือ “สิ่ง” หรือ “สภาพ” ที่เป็นผู้ก่อให้เกิดสิ่งทั้งหลายขึ้น และควบคุมสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นไว้ภายใต้กฎ หรืออำนาจของผู้กอนั้นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชี้แนวแห่งเรื่องนี้ไว้อย่างไร ?

ตอบว่า อวิชชา หรือสภาพแห่งความโง่เขลา ได้สร้างสิ่งทั้งปวงขึ้น. และทุกๆ สิ่งที่มีสิ่งอื่นก่อขึ้นสร้างขึ้นนั้นๆ ย่อมมีกฎความจริงประจำอยู่ในตัวมันเองอย่างเด็ดขาดว่า ถ้ามันเคลื่อนไหว, ปฏิกริยา (reaction) จักต้องเกิด

มีขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ โดยสมควรแก่การเคลื่อนไหวนั้นๆ. กิริยา และปฏิกิริยาพวกหนึ่งหรือประเภทหนึ่ง แสดงอาการสับสนเร่าร้อน เราเรียกนามมันว่าฝ่ายชั่วหรือบาปหรือทุกข์, อีกฝ่ายหนึ่งตรงกันข้ามเราเรียกนามมันว่าดี หรือบุญ หรือสุข. และกฎความจริงอันเด็ดขาดอันประจำอยู่ในสิ่งที่มีสิ่งอื่นก่อกำเนิด สร้างขึ้นนี้ เราเรียกว่า กรรม หรือกฎแห่งกรรม, นั่นคือสิ่งที่ควบคุมสัตว์ หรือเมื่อกล่าวโดยละเอียด ก็คือควบคุมสิ่งที่มันสิ่งประจำอยู่ในทุกๆสิ่ง ซึ่งทำให้เราเห็นได้ว่า ในสิ่งทั้งปวง และตลอดเวลาทั้งปวงด้วย เพราะเหตุที่ว่ามันเป็นกฎประจำตัวของสิ่งนั้นอยู่เสมอเองแล้ว ทั้งสิ่งที่มีชีวิต วิญญาณ. และไม่มีชีวิตวิญญาณ. สภาพอันนี้เอง เรียกว่าพระเปนเจ้า. ก่อวิชาเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลายขึ้น. และในสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นนั้นมันใส่กฎแห่งกรรมประจำมาด้วยเสร็จ สำหรับที่จะบันดาลผลให้เกิดขึ้นว่า มันเคลื่อนไหวไปอย่างไร ผลแห่งการเคลื่อนไหวจะเกิดขึ้นตอบ โดยเหมาะสมในตัวมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอกช่วยบันดาล หรือโยกย้ายเปลี่ยนแปลง ได้เลย. โดยทำนองนี้จะเห็นได้ว่า กรรม ขึ้นอยู่ในวิชาอยู่แล้ว. เพราะฉะนั้น เมื่อจะกล่าวให้สรุปความอย่างกะทัดรัดที่สุด ก็เป็นอันกล่าวได้สั้นๆและคำเดียวว่า พระเปนเจ้าผู้สร้างคือ วิชา หรือสภาพแห่งความโง่เขลา ปราศจากความรู้แจ้งในตัวเอง.

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ?

เราอาจตอบได้ด้วยเหตุผลอย่างธรรมดาที่สุดว่า ถ้าไม่เขลาแล้วจะสร้างสิ่งทั้งหลายขึ้นมาให้ยุ่งยากทำไม. สร้างหนูมาแล้ว สร้างแมวมาให้กินหนู, สร้างคนขึ้นมาแล้ว สร้างโรคอันร้ายกาจขึ้นใส่คนด้วย แล้วสร้างหมอแพทย์ขึ้นมาให้ทำงาน เพื่อคัดค้านการกระทำของผู้สร้างเอง, สร้างให้เกิดมา แก่ เจ็บ ตาย และดิ้นรนต่างๆนาๆ ถ้าฉลาดทำไมไม่สร้าง ให้มีลักษณะตรงกันข้าม โลกเขาจะได้บูชา. แต่ความจริงมีอยู่ว่า ถ้าฉลาดหรือเป็นวิชา

แล้ว จะไม่สร้างอะไรขึ้นมาเลย ดังเช่นอุดมคติของพุทธศาสนาที่มีอยู่ว่า เราแสวงหาวิชา หรือการตรัสรู้ เพื่อมาอวิชาให้หมดไป และเราจะไม่ถูกมันสร้างขึ้นมายุ่งยากอีก มีแต่ความดับสนิทได้เยือกเย็นจริงๆ.

หลักฐานตามพระพุทธานุสณฺณ ได้แก่พระพุทธานุสณฺณว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท คือกฎแห่งการที่ธรรมชาติหรือสภาพธรรมชาติปรุงแต่งส่งต่อกันมาเป็นลำดับๆ (Law of Dependent Origination of all Phenomena of Existence). ตามกฎนี้ มีอวิชาเป็นต้นเงื่อน ดังพระบาลีที่เราทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว* มีคำแปลว่า “เพราะมีอวิชาเป็นมูลเหตุ จึงมีสภาพผู้จัดปรุง (สังขาร), เพราะมีสภาพผู้จัดปรุง จึงมีวิญญาณสำหรับปฏิบัติ, เพราะมีวิญญาณสำหรับปฏิบัติ จึงมีกายกับใจ, เพราะมีกายกับใจ จึงมีเครื่องสำหรับสัมผัสอารมณ์ต่างๆ, เพราะมีเครื่องสัมผัสอารมณ์ต่างๆ จึงมีการสัมผัส, เพราะมีการสัมผัส จึงมีความรู้สึก, เพราะมีความรู้สึก จึงมีความอยาก อย่างใดอย่างหนึ่ง, เพราะมีความอยาก จึงมีการยึดถือสิ่งต่างๆ และตัวเอง, เพราะมีความยึดถือ จึงมีความมีความเป็นนั่นนี่ขึ้นมา, เพราะมีความมีความเป็น จึงมีสิ่งๆที่รวมเรียกว่า ชาติ คือเรียกได้ว่าความเกิดขึ้นพร้อมแล้ว, เพราะมีชาติ จึงมีชรา พยาธิ มรณะ และทุกข์อื่นๆ.” นี่เป็นหลักพระพุทธานุสณฺณที่แสดงว่า ผู้สร้างต้นเงื่อนที่สุด คือความไม่มีความรู้อะไร หรือความโง่เขลา, เพราะความรู้ไม่มีในสภาพนั้น. ถ้ามีวิชาหรือสภาพแห่งความรู้ (คือรู้ว่าจะอะไรเป็นทุกข์

๑. ยกมาไว้สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยทราบดังต่อไปนี้ :- อวิชาปจฺจยา สงฺขาร, สงฺขารปจฺจยา วิญญฺณ, วิญญฺณ, วิญญฺณปจฺจยา นามรูป, นามรูปปจฺจยา สฬายตน, สฬายตนปจฺจยา ผสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ ฯลฯ.

และเหตุให้เกิดทุกข์. อะไรเป็นตัวความดับทุกข์และเหตุให้ถึงความดับทุกข์) แล้ว มันจะไม่ตั้งเงื่อนไขแห่งความทุกข์ขึ้นมาเลย คือไม่สร้างคนขึ้นมาเพื่อทุกข์ โดยไม่มีเจตนาเช่นนั้น.

มติแห่งพุทธศาสนามีว่า สังขารธรรม หรือสิ่งทั้งหลายที่ก่อรูปและสลาย หายกันขึ้นมา หรือที่เรียกตามภาษาวิทยาศาสตร์ว่า ธรรมชาติฝ่ายที่มีปรากฏการณ์ (Phenomena) ทุกๆ สิ่ง ย่อมวนเวียนไปตามเรื่องตามอำนาจแห่งสิ่งที่เป้นต้นเหตุปรุงแต่งมันอยู่ กิริยาอันนี้เรียกว่าความไม่เที่ยง หรือ อนิจจัง, ความไม่เที่ยงหรือเปลี่ยนอยู่เสมอเช่นนั้น นำเกลียดและทรมาณ เรียกว่า ความทุกข์ หรือทุกข์, และสิ่งนั้นเป็นเพียงธรรมชาติเท่านั้นเอง หาใช่เป็นตัวเราตัวใครไม่ (มันมีจิตต์สำคัญคิดว่า เป้นตัวคนนั้นคนนี้ ตัวเราตัวเขา ไปเองต่างหาก). ความมิใช่ตัวเรานี้ เรียกว่าความไม่ใช่ตัวตนหรืออนัตตา. สิ่งทุกสิ่งทีพระเป็นเจ้าคืออวิชชาสร้างขึ้นมา นั้น ไม่อาจหลีกพ้นไปจากกฎ ๓ อย่างคือ อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา นี้ได้ เพราะมันมิได้เป็นอื่น นอกจากเป็นเพียงธรรมชาติล้วนๆ ทีหมุนกลิ้งไปตามกฎในตัวมันเอง คือเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น. แม้ตัวอวิชชา ซึ่งเป็นต้นเงื่อนไขของสิ่งทั้งปวง ก็เป็นตัวธรรมชาติเหมือนกัน แต่เป็นธรรมชาติแห่งความมืดบอด ไม่มีสภาพแห่งความรู้ผู้นั้น. สภาพแห่งความมืดบอดอันนี้ จุดตัวเองให้กลอดเป็นสิ่งที่ต่างๆ ขึ้นมาได้อย่างไร ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้แล้วในเรื่อง “ชีวิตกับนิพพาน” โดยละเอียดแล้ว จะอ่านทราบได้จากที่นั่น.* ส่วนตัวอวิชชาเองที่เป็นต้นเงื่อนไขนั้น เกิดสืบมาจากอวิชชาชนิดเดียวกัน ซึ่งเมื่อจะสาวเข้าไปหาต้นเงื่อนไขอีกสักเท่าไร ก็ไม่มีทีสิ้นสุด เพราะเหตุว่า สภาพแห่งความไม่รู้ (Existence of Ignorance) คือตัวธรรมชาติยืนโรงของสากลจักรวาลนั่นเอง. มันคลอคมมนุษย์และสัตว์ออกมาเป็นธรรมดาของมัน. วิวัฒน์หรือ Evolution ของสรรพสิ่งต่างๆ

๑. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปีที่ ๖ เล่ม ๔ หน้า ๒๗๕.

ในโลก ที่เราเรียกกันว่าเป็นความจริง หรือถึงขีดอารยธรรมในตอนหลังนั้น ถ้ามิใช่เป็นไปเพื่อความรู้จักทุกข์และความดับทุกข์แล้ว ยังจัดเป็นอวิชชาสิ้น. แม้จะเกิดมาสวยงามหรูหราเพียงใด แทนที่จะเป็น “พระของพระเป็นเจ้า” กลับเป็นอวิชชาอยู่อย่างเดิมนั่นเอง. ต่อเมื่อใดเป็นไปเพื่อความรู้จักตัวเอง ว่ามิได้มีตัวตน สิ่งทั้งหลายที่เรียกว่ากายใจ หรือตัวเรานี้ เป็นเพียงธรรมชาติที่หมุนกลิ้งประเภทหนึ่ง เท่านั้น แล้วเห็นกิริยาที่เรียกกันว่า ความเกิด แก่ ตาย ความสุข ทุกข์ ทั้งหมด มิใช่เป็นของแปลก หรือน่าสนใจ เพราะเป็นเพียงกิริยาอาการธรรมดา ของธรรมชาติเท่านั้นแล้ว ก็ชื่อว่าเอาชนะอวิชชาหรือพระเป็นเจ้าได้, ไม่มีตัวเรา สำหรับเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป มีแต่ความหมุนกลิ้งส่งต่อกันของธรรมชาติล้วนๆ; เรียกว่า สภาพแห่งอมตธรรม. ตัววิชาที่เกิดขึ้นในภายหลังนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการของสิ่งนั้นๆนั้นเอง ออกมาจากสิ่งนั้นๆ แล้วกลับทำลายสิ่งนั้นๆ. มันเป็นสิ่งที่มีได้, เช่นเดียวกับที่สนิมเหล็ก แม้จะเกิดมาจากเหล็ก มันก็กลับกัดเหล็กอันนั้น ทำลายเหล็กนั้นจนหมดไป. เมื่อจิตต์ของคนๆใด ประกอบด้วยวิชาหรือความรู้แจ้งอันนี้แล้ว คนผู้นั้นหรือตัวผู้นั้นก็ไม่มี พระเป็นเจ้าผู้สร้างมาก็ไม่มี, มีแต่ธรรมชาติล้วนๆ ; และกฎธรรมชาติต่างๆ ซึ่งสิ่งประจำอยู่กับธรรมชาตินั้นๆ อันเรียกว่ากฎแห่งกรรม ที่จะได้พิจารณากันต่อไป.

กฎแห่งธรรมชาติดีเยี่ยมมีมาก. แต่จะเพาะที่เกี่ยวกับสุขและทุกข์เท่านั้น เป็นกฎที่สำคัญ และได้แก่กฎแห่งกรรม และกฎแห่งความต้องการหมุนกลิ้งไปตามอำนาจแห่งสิ่งที่เป้นเหตุ ที่เนื่องอยู่กับมัน. กฎแห่งกรรมนี้ เป็นเพียงกฎแห่งการเคลื่อนไหว และผลอันเกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวนั้นๆเท่านั้น. แต่เพื่อให้จำกัดความยิ่งขึ้นในขั้นตอนนี้, เราจะเรียกการเคลื่อนไหวของสิ่งที่ไม่มีการจิตต์ใจหรือเจตนา ว่ากิริยา, และเรียกผลของมันว่า ปฏิกิริยา, เรียกการเคลื่อนไหวของสิ่งที่มีจิตต์เจตนาว่า กรรม, และเรียกผลของมันว่า วิบาก. ได้เป็นสองคู่คือ

สิ่งที่ไร้จิตต์เจตนา มี กิริยา และปฏิบัติกิริยา

สิ่งที่มีจิตต์เจตนา มี กรรม และวิบาก.

การเคลื่อนไหว ที่เรียกในที่นี้ว่า กิริยาที่ดี กรรมที่ดี ย่อมมีผลสะท้อนที่เรียกว่าปฏิบัติกิริยา และวิบาก เกิดขึ้น โดยสมควรหรือยุติธรรมต่อการเคลื่อนไหวนั้นๆเสมอไป. และที่จริงมันก็เป็นแต่เพียงธรรมชาติเสมอกัน เรามายังเรียกเอาเองว่า ฝ่ายชั่วและฝ่ายดี, คือเรียกชะนิตที่ชอบใจเราว่าฝ่ายดีหรือบุญ, เรียกฝ่ายที่ไม่ถูกใจเราว่า บาปหรือชั่ว แล้วก็เลือกต้องการเอาฝ่ายที่เราชอบพยายามสร้าง หรืออ่อนน้อมขอจากพระเป็นเจ้า แล้วแต่ว่าตนมีความเชื่อถือในลัทธิอะไรอยู่. แต่เมื่อกล่าวให้ถูกต้องแล้ว ทั้งดีและชั่ว ทั้งบุญและบาปยังเป็นอวิชชาด้วยกันทั้งนั้น. เช่นคำที่เรียกว่าบุญ หมายถึงการอยู่ในสวรัคของพระเป็นเจ้านั้น ก็ยังเป็นความงมงายนั่นเอง ถ้าปรากฏว่ายังมีตัณหาณะทิฎฐิมัวเมาในความบันเทิงนั้นๆ. ต่อเมื่อออกไปพ้นจากบุญและบาป เหนือดี เหนือชั่ว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่มีอะไรบังคับควบคุมไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่มีการยึดถือตัวว่าตัวของฉันมีอยู่ดังนี้เป็นต้น เป็นสภาพที่ดับสนิทของความรู้สึกทั้งปวง แม้ที่สุดแต่รู้สึกว่าตัวเราเป็นสุข จึงจะเรียกว่าเป็นฝ่ายวิชา เป็นฝ่ายปิดสิ่งที่อวิชชาสร้างขึ้นมาทิ้งเสีย. เมื่อละวางหรือหมดอวิชชา ซึ่งเป็นตัวพระเจ้าผู้สร้างมาชั้นหนึ่งแล้ว ไม่มาถือเอาฝ่ายวิชชานี้ว่าเป็นพระเป็นเจ้าขึ้นอีก เพราะรู้ตามความจริงเสียแล้ว, ไม่มีเจตนาอันเป็นเหตุทำกรรม เพราะไม่ถือตัวตนของตน, ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อตัว, จึงอยู่นอกเหนือกฎแห่งกรรม อันเป็นตัวพระเจ้าที่ควบคุมสัตว์โลกได้ เพราะเพิกถอนอวิชชาเสียได้นั่นเอง. โวหารมีอยู่สำหรับเรียกกิริยาอาการเช่นนี้ว่า “ฆ่าบิดามารดาเสีย,” หมายความว่า อวิชชาเป็นบิดามารดาที่คลอเคลียตัวออกมา ให้ฆ่ามันเสีย แล้วจะนิพพานคือ ไม่อยู่ใต้อำนาจอวิชชา และต้องถูกบังคับให้ท่องเที่ยวคืนรนอีกต่อไป. พุทธบริษัท

ไม่ถือพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลก และผู้ควบคุมโลก ด้วยอาการอย่างนี้. และยิ่งกว่านั้น ยังมีอิสระเสรีภาพในการที่จะทำลายพระเป็นเจ้า คืออวิชชานี้ เสียตามความสามารถของตนๆ. เห็นตัวของตัว, กรรม, และผลกรรม เป็นเพียงธรรมชาติอยู่เสมอ.

อาจจะมีผู้สงสัยว่า กฎแห่งกรรมนั้นมีอยู่จริง และคงจะมีผู้เป็นเจ้าของกฎนั้นๆ, และนั่นคือพระผู้เป็นเจ้า เพราะฉะนั้น กรรมหาใช่พระเป็นเจ้าไม่, ผู้ออกกฎแห่งกรรมต่างหาก เป็นตัวพระเป็นเจ้า. พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้ควบคุมกฎนั้นๆอีกต่อหนึ่ง, และเป็นสภาพที่อยู่เหนือความหยั่งถึงในที่นี้.

ข้อนี้ขอตอบว่า พุทธบริษัทไม่ต้องการจะสร้าง หรือไม่จำเป็นจะต้องสร้างพระเป็นเจ้าแห่งความนึกเดาขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง. คือว่า กิริยา ย่อมมีปฏิกิริยาเกิดขึ้นตามสมควร เป็นกฎธรรมชาติตรงกันทั้งหลักที่วิทยาศาสตร์ค้นพบ และหลักพุทธศาสนา. เช่นแก้วน้ำตกจากโต๊ะเป็นกิริยาอันหนึ่ง การแตกกระจาย หรือไม่แตกกระจาย เป็นปฏิกิริยาของมัน และต้องสมควรแก่กิริยาของมันเสมอ, มันจะไม่แตก หรือแตกด้วยลักษณะอย่างไร ไม่เกี่ยวกับการกระทำของพระเป็นเจ้า. มันจะตกหรือไม่ตกก็อยู่ที่กิริยาของสิ่งหรือผู้ที่มากระทำต่อมันอีกชั้นหนึ่ง ไม่เกี่ยวกับพระเป็นเจ้าอีกเหมือนกัน, และสิ่งหรือผู้เหล่านั้นจะมาทำมันตก หรือไม่มาทำ ก็อยู่ที่กิริยาของสิ่งอื่นที่เนื่องอยู่กับสิ่งนั้นๆ หรือความรู้สึกในใจของผู้ที่จะทำมัน ซึ่งนั่นก็มีได้มาจากพระเป็นเจ้าอีก. จะยิ่งสาวขึ้นไปเพียงใด ก็จะพบเพียงเรื่องของธรรมชาติล้วนๆ มีอวิชชาเป็นต้นเงื่อน ในฐานะที่เป็นผู้สร้างสิ่งเหล่านี้มา.

สำหรับสิ่งที่มีจิตใจเช่นมนุษย์นั้น กิริยาย่อมเจือด้วยเจตนาหรือความรู้สึกของจิต เหตุนี้ปฏิกิริยาของมันจึงต้องมีนัยอันต่างจากปฏิกิริยาของถ้วยแก้ว เป็นต้น, เราจึงยังเรียกเพื่อสะดวกแก่การเข้าใจว่า กรรมและ

วิบากหรือผลกรรม. เมื่อคนจับป็นขึ้นยืนงก เรารู้หรือไม่ว่า อะไรได้ทำ
 กิริยาเคลื่อนไหวบ้าง. มีแต่นิ้วมือที่กระดิกไกวไปเท่านั้นดอกหรือ. ใน
 ข้อนี้เราจะต้องแบ่งสิ่งทั้งปวงเป็นสองประเภทเสียก่อน คือฝ่ายจิตต์ และฝ่าย
 วัตถุคือร่างกาย. ในเรื่องนี้สำหรับฝ่ายกายนั้น เราได้กิริยาชื่อ จับป็นขึ้น
 ยืนไป นกตกลงมา และเอามากิน. ส่วนฝ่ายจิตต์เล่ามีกิริยาอะไรบ้าง ?
 มีมากมายเหลือเกิน. กิริยาของจิตต์นั้นก็คือความรู้สึกนึกคิดต่างๆ รุนแรง
 และรวดเร็ว ถ้าวินเราไม่อาจนับได้ว่าก่ขณะจิตต์ ในช่วงนาทีหนึ่ง. ถ้า
 พูดยด้วยภาษาอภิธรรมของหลักปรมัตถ์ เรียกว่าจิตต์ที่ขึ้นจากภวังค์ เป็น
 ชวณะจิตต์ แล่นไปตามอำนาจตัณหา หรือโลภะ, หรือโทษะ หรือโมหะ
 อันมีมาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีขณะเป็นจำนวนมากมาย เหลือที่จะกำหนด
 นับได้ในนาทีหนึ่งๆ. และมันเป็นเวลาหลายๆ นาที นับตั้งแต่ที่จับป็น
 ขึ้นยืน จนกว่าจะได้ขึ้นมากิน, และมันจะเป็นเวลาหลายชั่วโมง ถ้าจะนับ
 ตั้งแต่รู้สึกอยากยืนงก และฉวยป็นออกจากบ้านไป จนกว่าจะกลับมาถึง
 บ้านอีก. แน่นอน ใครก็ต้องรับว่า กิริยาของจิตต์ในขณะเช่นนี้ ย่อมแตกต่าง
 จากกิริยาของจิตต์ในขณะอื่น เพราะฉะนั้น ปฏิกิริยาของมันจะต้องแตกต่าง
 กันด้วย. และเมื่อกิริยาทางฝ่ายจิตต์หรือนามธรรม มีมากในรูปนี้ ปฏิ-
 กิริยาก็ต้องมีมากด้วย, และปฏิบัติกิริยาในทางจิตต์เช่นนี้ ใครก็คนที่รู้บ้างว่า
 มันมีลักษณะอย่างไร มันจะกลับย้อนติดอยู่ที่ไหน จะกระพือส่งผลอันใหม่
 สืบไปอย่างไร เมื่อไร และที่ไหน, และถ้าหากว่าในช่วงชีวิตหนึ่งๆ คนเรา
 กระทำการเคลื่อนไหวทางจิตต์นับจำนวนไม่ถูก และต่างๆ ะนิดกัน ผลกระพือ
 อันไหนจะแสดงปรากฏออกก่อนอันไหน ในจำนวนหลายร้อยหลายพันอัน ที่
 สะสมกันอยู่ในสันดานของเรา.

สำหรับปฏิกิริยาทางกาย เราเห็นง่าย เช่นนกตกลงมา เขาจับเอาไปใช้เป็น
 ประโยชน์ตามต้องการ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า แม้แต่เด็กที่ยืนดูอยู่

ข้างๆก็บอกถูกว่า ปฏิภิกิริยาได้เกิดขึ้นตอบสนองในการยิงปืนนั้นอย่างไร. แต่ส่วนปฏิภิกิริยาภายในจิตต์นั้น แม้ตัวผู้ยิงเอง ก็ยากที่จะรู้ หรือไม่รู้เสียเลย รู้สึกแต่เพียงตัณหาหรือความละโมภของตน ในการที่จะยิงและกินเท่านั้น จึงทำให้เกิดมีลัทธิที่ว่า ฆ่าสัตว์ไม่บาปขึ้นในหมู่ชนพวกนั้น. ก็ปฏิภิกิริยาในชั้นจิตต์นั้น เราอาจวิเคราะห์ดูได้อย่างหยาบๆว่า เมื่อเราว่างจากความคิดอันใดอันหนึ่ง จิตต์ของเราสงบเงียบ หรือเรียกว่าอยู่ในภวังค์ เป็นภวังจิตต์ เกิดดับทยอยกันอยู่เนื่องๆตามธรรมชาติ, แต่มันถูกปลุกให้ตื่นตัว และตื่นเต้นด้วยเจตสิกประเภทต่างๆ ที่เป็นตัวความรู้สึกอีกประเภทหนึ่ง. ถ้าเจตสิกนั้นรุนแรง มันก็ตื่นจากภวังค์แรง ตื่นเต้นแรง หรือถึงกับสั่นระรัวไป จุกเครื่องยนตร์ที่ถูกเร่งจนสะเทือน หรือถึงกับระเบิด. เมื่อจิตต์ของท่านปกติอยู่, เมื่อท่านมีเพื่อนมาคุยด้วยเรื่องยิงนก และชวนไปยิง, เมื่อท่านพอใจที่จะไปด้วย และนึกสนุกขึ้นมาปนกำลัง, เดินไป, สอดสายหาเป้า, พบ, ค้อม, พยายามระวังไม่ให้มีกะโตกกะตาก, เข้าไปใกล้และพอใจมาก, ยกปืนขึ้นเล็ง, เล็งเต็มที, ลั่นปืนด้วยความกระหายเลือด, รุกรนที่จะทราบ ว่าถูกหรือผิด, คอยซ้า, ลูกตากลูโปนด้วยความกระวนกระวายจนกว่าจะแน่ใจว่ามันถูกแน่, เข้าไปดูหรือให้คนไปเก็บ, เอามาตรวแพร่เพื่อชมฝีมือยิงปืนของตัวเอง และอื่นๆ อีกมากจนกว่าจะได้กินเหยื่ออันนั้นอย่างสมอยาก. ในระยะเหล่านี้ ซึ่งมีตั้ง ๒๐—๓๐ ระยะ, ในระยะหนึ่งๆย่อมมีภิกิริยา และปฏิภิกิริยาในทางจิตต์ในภายใน เป็นไปอย่างรุนแรง และมีจำนวนมาก เหลือที่จะกำหนดว่ากี่ล้านครั้ง ตามจำนวนแห่งขณะจิตต์ซึ่งถี่รวจนดูเป็นขณะเดียวกันหมด ซึ่งยากที่จะกำหนดได้ไหว. ท่านอาจเข้าใจว่า เป็นเพียงภิกิริยาของมันสมอง หรือหัวใจที่สูบฉีดโลหิตเท่านั้น ก็เป็นไปได้, แต่ขอให้เข้าใจว่า ที่เรียกว่าจิตต์ และปฏิภิกิริยาของมันนั้น เป็นอีกสิ่งหนึ่งต่างหาก เป็นแต่อาศัยสมองเป็นที่พำนัก และแสดงอาการกระเทือนปรากฏออกมาข้างทางนั้นเท่านั้น ในเมื่อ

อาการถึงขีดรุนแรง. เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านควรจะคิดว่า ปฏิบัติเหล่านั้นคืออะไร, และมันพร้อมที่จะแฝงอยู่ในตัวท่าน และแสดงอาการกระทำอนอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา โดยไม่ต้องอาศัย “มือของพระเปนเจ้า” เช่นเดียวกับแก้วตก แล้วแตกเอง นั้นได้หรือไม่. กิริยาของแก้วตก ย่อมให้เกิดปฏิบัติที่ได้ตามสมควรได้ฉันใด กิริยาของจิตต์ที่ไหวด้วยอำนาจเจตสิก ก็ย่อมให้เกิดปฏิบัติได้ตามควร และได้เองฉันนั้น. ปฏิบัติของแก้วแตก ย่อมมีแก่แก้วนั้นเองฉันใด ปฏิบัติแห่งจิตต์ย่อมได้ และจารึก (Impress) ติดอยู่ที่จิตต์นั่นเอง ฉันนั้น. แต่ข้อที่จะมองเห็นหรือคิดเห็นได้หรือไม่นั้น ไม่เป็นประมาณ. นี่คือกฎแห่งกรรมของธรรมชาติ โดยไม่ต้องอาศัยมือพระเปนเจ้าองค์ไหนอีก นอกจากกรรมนั่นเอง, จึงว่ากรรมคือพระเปนเจ้า, ซึ่งหมายถึงกฎแห่งกรรมของธรรมชาติดังกล่าวแล้ว. การคาบเกี่ยวกันระหว่างชาตินี้กับชาติหน้านั้น เป็นเพราะเราไปแบ่งระยะเวลาเป็นชาติๆเอาเอง แต่ที่จริงมันเนื่องอยู่สายเดียวกัน. อนึ่ง, การกระทำหรือการเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนา อาจเนื่องอยู่กับสิ่งที่มีจิตต์ใจก็ได้ เช่นคนที่เข้าไปใกล้ หรืออยู่ร่วมกับคนเป็นโรคติดต่อ เขาอาจติดโรคได้ แล้วแต่การกระทำนั้นมันถึงขีดที่จะติดหรือไม่, ถ้าหากไม่เป็นเพราะผลกรรมอย่างใดดลให้เขาต้องอยู่ร่วมกับคนเป็นโรคแล้ว ก็หาว่าเป็นกรรมไม่ เป็นเพียงกิริยาเช่นเดียวกับแก้วตกแตก. ด้วยเหตุนี้ คนเราอาจได้รับทั้งปฏิบัติที่ไร้เจตนา และปฏิบัติที่มีเจตนา อันเราเรียกว่า วิบากหรือผลกรรม ทั้งสองอย่าง, นอกไปจากสองอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีอะไรอีกที่เราจะต้องได้รับ, มือของพระเปนเจ้าจึงไม่มีเนื้อที่ที่จะยื่นเข้ามาได้ในลัทธิแห่งกรรมนี้. เราจึงไม่เห็นว่ามีพระเปนเจ้าอื่น นอกจากกฎแห่งกรรมเท่านั้น. และนอกเหนือขึ้นไป ก็ไม่มีอะไรอีก. ถ้าใครว่ามี ก็เพราะเขาไม่รู้จักตัว และฤทธิ์เดชของปฏิบัติทั้งหลายที่ซ่อนตัวอยู่ คอยกระทำอนมายังผู้นั้นตามโอกาส. หรือตามคราว;

เพราะเหตุว่า ในคนๆหนึ่ง มีการทำกรรม และกิริยาที่พาดพิงถึงเขาได้ มากมายเหลือเกิน. เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่เขาอย่างหนึ่งๆ ย่อมเป็นผลที่เกิดมาจากเหตุอันใดอันหนึ่งเสมอ เหตุนั้นๆ คอยรอแสดงตัวซับซ้อนกันอยู่, ให้ผลสลับกันทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ตัดรอนหักล้างในการชิงโอกาสให้ผลต่อกัน, แม้เราจะยังค้นเหตุไม่พบ ก็หาทำให้สิ่งนั้นกลายเป็นสิ่งที่ปราศจากเหตุไปได้ไม่ มันย่อมมีเหตุของมันอยู่ดี. มันจึงเป็นไปได้โดยไม่ต้องอาศัยมือของพระเป็นเจ้าอื่น นอกไปจากการกระทำและผลแห่งการกระทำของมันเอง. พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล คือว่าสิ่งทั้งหลายมีเหตุในตัวเอง และเหตุนั้นๆ มาจากเงื่อนไขต้นที่สุด คืออวิชชาดังกล่าวแล้ว, แม้เราจะมองเห็นเหตุไม่พบโดยประจักษ์ทุกคราวไป เราก็ยังเห็นอยู่ว่า สิ่งหรือธรรมทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ เป็นไปตามเหตุเท่านั้น.

แต่สำหรับผู้ที่ยึดลัทธิอันปราศจากเหตุภายใน คืออวิชชาและกรรมเช่นนี้ เมื่อไม่รู้ว่าผลนั้นๆมาจากไหน ก็มีพระเป็นเจ้าขึ้นมาเป็นผู้อำนวย และอุปโลกน์ให้พระเป็นเจ้าเป็นสิ่งที่ใครๆไม่อาจเข้าใจได้ และผิดธรรมดาไปทุกอย่าง, ขอแต่ให้มีความเชื่ออย่างปิดหูปิดตา เป็นพอแล้ว สำหรับการที่จะได้รับผลจากพระเป็นเจ้า. และในที่สุด เมื่อไม่ยอมให้ใครวินิจฉัยพระเป็นเจ้า ก็เลยยกขึ้นว่าพระเป็นเจ้าอยู่นอกวิสัยที่ใครๆจะหยั่งทราบได้ ว่าคืออะไรหรือเป็นอะไร นอกจากเป็นบุคคลผู้สร้างหรือควบคุมโลกเท่านั้น.

แต่ในขั้นนี้ อาจมีข้อสงสัยเกิดแย้งขึ้นอีกว่า การที่ว่าพระเป็นเจ้าคือตัวอวิชชา นั้น ยอมให้แล้ว, แต่อวิชชามิได้แปลว่าหรือได้แก่ความโง่เขลา. อวิชชาควรจะแปลหรือหมายถึง “สภาพที่ยังไม่มีใครรู้ว่าอะไร” ต่างหาก. เพราะฉะนั้น อวิชชาหรือพระเป็นเจ้าก็คือสภาพที่ยังไม่มีใครทราบ, และเมื่อเป็นดังนี้ มติของพุทธศาสนิกกับของผู้ถือพระเป็นเจ้า ย่อมลงเป็นอันเดียวกันได้มิใช่หรือ ?

ขอตอบว่า จะแปลเช่นนั้นก็ได้เหมือนกัน, แต่ผลที่ได้จะไม่มีอะไรอื่นนอกไปจากการเลื่อนเนื้อที่ให้พระเป็นเจ้าที่มนุษย์นึกเคาะขึ้นบ้าง เท่านั้นเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบดีว่าอวิชชาคืออะไร และตรัสไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า ได้แก่สภาพที่ปราศจากความรู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ และความดับของความทุกข์. สภาพใดปราศจากความรู้ชนิดนี้ ก็เรียกว่าอวิชชาแล้ว แม้เราจะทราบไม่ได้ง่ายๆว่า มันมีภาวะอย่างไร. ทั้งนี้เพราะจุดสำคัญของมันอยู่ที่ว่า ไม่มีตัวความรู้อยู่ในสภาพนั้น เท่านั้น. ถ้าไม่เช่นนั้นก็มีใช่อวิชชาดังที่หมายถึงในพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่ว่า เพราะไม่รู้ จึงได้ก่อรูปแห่งความทุกข์ขึ้น และเป็นอย่างนี้ตลอดสาย.

ความเกิดขึ้น, วิวัฒน, ความผันแปร, ความคืนรน, และความเกิดมา แล้วต้องตกอยู่ใต้กฎของพระเป็นเจ้าคือกรรม เช่นนี้ เป็นการถูกบังคับและวนเวียน ที่เรียกตามภาษาพุทธศาสนาว่าวัฏฏสงสาร, การสร้างวัฏฏสงสาร จึงเป็นผลของสภาพที่ปราศจากความรู้เสมอไป มันผู้สร้าง จะเป็นสิ่งที่มีเจตนาหรือไม่, เป็นบุคคล หรือเป็นอะไร, นั้นไม่เป็นปัญหาสำคัญ ปัญหาสำคัญจึงมีอยู่แต่เพียงว่า จิตต์ใจที่ได้ช้บทราบ (Experience) ต่อรสแห่งการเกิดแก่เจ็บตายมาแล้วนี้ จะมีทางเอาชนะมันได้อย่างไรเท่านั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสอนสั้นๆที่สุดว่า จงทำลายอวิชชา ซึ่งเป็นเค้ามูลแห่งความทุกข์หรือสิ่งทั้งปวงเสีย. สิ่งทั้งปวง คือทุกข์, เพราะมันผันแปรไปตามกฎธรรมชาติที่มีอวิชชาเป็นมูลเท่านั้น. เมื่อเรารู้ตัวความดับทุกข์ หรือสามารถตัดรากเง่าผู้ก่อทุกข์นี้เสียแล้ว ก็ไม่มีสิ่งใดที่จะต้องรู้จัก. โลกหรือทั้งสากลจักรวาล เป็นตัวทุกข์ เพราะต้องหมุนเวียนวนไปตามอำนาจแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นตัวแต่งปรุงมันขึ้นมา, เกื้อหนุนมันอยู่ และควบคุมมันไว้. ถ้าหากว่าโลกนี้เป็นฝีมือของพระเป็นเจ้าผู้ทรงมหากุณาจริง มันจะไม่ดูร้ายและสกปรกดังเช่นที่ปรากฏอยู่แก่ตาเราท่านทุกคนในบัดนี้. แต่เพราะเหตุที่โลกนี้

เกิดมาจากพระเป็นเจ้าแห่งอวิชา หรือความโง่เขลา จึงเป็นทุกข์และไม่บริสุทธิ์ จึงสรุปความได้ว่า พระเป็นเจ้าผู้สร้างโลก ก็คืออวิชานั้นเอง แหกสิ่งที่จะควบคุมโลกคือกฎแห่งกรรมมาด้วยเสร็จ. และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชี้แนวแห่งสภาพที่เป็นผู้ก่อให้เกิดโลก และควบคุมโลกไว้ด้วยประการฉะนี้. แต่มิได้ตรัสว่าเป็นบุคคล หรือลักษณะคล้ายบุคคลดังเรื่องนิยายว่าด้วยพระเป็นเจ้าสร้างโลก ซึ่งชวนให้ขบขันมากกว่าที่จะเห็นตาม.

๒ โลกเกิดขึ้นมาอย่างไร มีปรัชญาอะไร เป็นบทพิสูจน์บ้าง

คำตอบแห่งข้อนี้ได้เกี่ยวเนื่องอยู่ในคำตอบแห่งข้อ ๑ เป็นส่วนมากแล้ว แต่จะตอบรวบรัดอีกครั้งหนึ่ง พร้อมด้วยบทพิสูจน์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้ตรัสถึงบุคคลผู้สร้างโลก แต่ได้ตรัสถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโลกดังกล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ได้แก่อวิชชา นั่นเอง. ในบาลีโรหิตสสูตรค จตุก. อ. ได้ตรัสโลกกับทุกข์โดยความเป็นของสิ่งเดียวกัน. และในที่ทุกแห่ง ตรัสว่าต้นหาคือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่สุดแต่ต้องการจะไม่ให้ตัวเองมี อันเป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ให้เป็นไปอย่างโน้น ก็ตาม ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, และต้นหานี้ มาจากอวิชา คือความไม่มีความรู้อันเป็นธรรมชาติลึกลับมืดบอดชนิดหนึ่ง, อีกต่อหนึ่ง.

บทพิสูจน์อันนี้ ก็คือตัวโลกที่ปรากฏอยู่นี่เอง. โลกนี้งดงามหรือ ? บริสุทธิ์หรือ ? เป็นสุขหรือ ? หยุดหรือ ? สงบหรือ ? ตรงกันข้าม

ทั้งนั้น. ไก่พันธุ์เลวย่อมมาจากพ่อแม่ไก่ที่เป็นพันธุ์เลว เช่นเดียวกับที่โลกอันสกปรก ก็ต้องมาจากแดนเกิดที่สกปรกคู่กัน. พระпенเจ้าที่บริสุทธิจะสร้างโลกที่สกปรกขึ้นไม่ได้ ถ้าหากพระпенเจ้ามีจริง.

การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบใหม่นั้น เกิดขึ้นเพราะความต้องการของมนุษย์นั่นเอง เช่นความจำเป็นในการต่อสู้ การสงคราม หรือการป้องกันตัว และความอยากสะดวกสบายเป็นต้น ได้ทำให้มนุษย์ค้นคว้าและประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆแปลกๆขึ้น. สิ่งใหม่เหล่านี้ เกิดขึ้นมาจากตัณหา หรือความต้องการของมนุษย์ ปรากฏชัดจะพาดำเนินในปัจจุบันแล้ว ยิ่งค้นถอยหลังลงไปเพียงใด ก็จะพบโดยทำนองเดียวกัน. วิวัฒนาการแห่งสัตว์ นับตั้งแต่สัตว์เซลล์เดียว(amoeba)สูงเป็นลำดับขึ้นมาจนเป็นสัตว์เลี้ยงลูกเป็นลิง และเป็นมนุษย์ได้ในที่สุดนั้น เป็นผลแห่งตัณหาหรือความต้องการของสัตว์นั้นๆเป็นลำดับมา ทั้งนั้น. ความต้องการในสิ่งนั้นๆนั่นเอง ทำให้มันวิวัฒนาการขึ้นมาได้เรื่อยๆจนเป็นสัตว์ชั้นพิเศษ โดยไม่ต้องอาศัยหรือเชื่อฟังพระпенเจ้า. แต่ตัณหาหรือความต้องการของมันนั้น มาจากอะไรอีกต่อหนึ่งเล่า ? มาจากอวิชชาของมันนั่นเอง ! เพราะมันไม่รู้ว่าวิวัฒนาการนั้นแหละคือตัวทุกข์. ความเกิดขึ้น หรือความมีขึ้นเป็นขึ้น

แล้วหมุนเวียนไปไม่รู้หยุดนั้นแหละ เป็นตัวทุกข์. ถ้ามันมีความรู้ มันจะไม่มีความต้องการ, และเมื่อเป็นดังนั้น วิวัฒนาการ หรือ Evolution ของสัตว์ทั้งหลายก็จะไม่มี และโลกก็จะไม่มีมนุษย์เช่นทุกวันนี้ และจะไม่มีความนึกเคาในเรื่องพระпенเจ้าเกิดขึ้นในโลก. ตลอดเวลาที่ยังมีความยึดถือหรือสำคัญถือว่าตัวตนหรือโลกอยู่, อวิชชาก็ยังคงมีอยู่สำหรับคลบ้นดาลให้โลกเป็นไปอยู่เพียงนั้น ยังมีคบบออยู่เพียงนั้น ยังจะสร้างลัทธิหรือความเชื่อที่ผิดๆขึ้นเสมอไป โลกก็ยังคงอุดมด้วยความทุกข์ยาก ความเศร้าหมอง สงคราม และอื่นๆอยู่เพียงนั้น ทั้งที่คนเหล่านั้นพากันอ่อนน้อมพระпенเจ้า ผู้

สร้างโลกมา อยู่ทุกเมื่อ. เราลองมานึกดูทีหรือว่า ถ้าพระเปนเจ้า (คือ อวิชา) สร้างโลกมา เรายิ่งอ่อนวอนเข้าจะได้ผลเป็นอย่างไร. เราควรทำลายพระเปนเจ้าเสีย หรือจะยอมหมอบราบต่อพระเปนเจ้าดี. ก็นับตั้งแต่ มนุษย์ได้รู้จักเชื่อว่าพระเปนเจ้าได้สร้างโลกมาแล้ว มียุคไหนหรือตอนไหน บ้าง ที่โลกนี้ผาสุก สงบ บริสุทธิ เยือกเย็น สมตามที่เราต้องการจะได้จาก พระเปนเจ้า แม้แต่เพียงวันหนึ่งเท่านั้น. เราหาไม่พบในประวัติศาสตร์!

ความที่มนุษย์อยากได้อะไรสักอย่างหนึ่ง นั่นเอง ที่ทำให้เกิดความ ขวนขวายเพื่อจะได้. เมื่อมนุษย์ในโลก ต้องการจะให้โลกเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ หรือต้องการเป็นส่วนตัวของตัว ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ หรือมีความกลัว อย่างใดอย่างหนึ่งรบกวนประสาทของตัว มองไม่เห็นทางอื่น ก็จำเป็นที่จะต้องปลอบตัวเองให้ทำใจขึ้นไว้ก่อน เพื่อหวังอนาคตของสิ่งที่มีใช้ธรรมดา ก็ยอมอ่อนใจไปได้, และยึดเอาความอ่อนใจ อันเกิดจากความหลอกตัวเองนั้น ว่าเป้นผลที่พระเปนเจ้าประทานลงมา ความเชื่อในพระเปนเจ้าที่ไม่มีตัวตน ก็ ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้นในดวงใจของมนุษย์ประเภทนี้. แต่ใครบ้างที่สามารถชี้ให้เห็นว่า เขาได้สมประสงค์ในการเอาชนะความทุกข์ทั้งปวงได้. เมื่อไม่ได้ ก็ต้องผัดตัวเองว่าตายแล้วจึงจะได้ เป้นข้ออ่อนใจได้อีกครั้งหนึ่ง. แต่ลอง นึกดูทีหรือว่า แม้แต่ในขณะที่ยังเป็นๆอยู่ยังไม่ได้แล้ว จะได้เมื่อตายอย่าง ไรกัน. เพราะไม่มีใครนำสืบ หรืออาจนำสืบได้ในเรื่องนี้ การเชื่อว่าจะได้ ผลต่อตายแล้ว จึงกลายเป็นหัวใจของลัทธิที่ถือพระเปนเจ้าเอาเสียทีเดียว. ปัญหาที่ว่า ทำไมโลกจึงยังคงสกปรกอยู่พร้อมๆกันกับการอ่อนวอนพระ เปนเจ้านั่นเอง จึงยังไม่มีใครสะสางได้, และความเชื่อในพระเปนเจ้าก็ค่อย แน่นแฟ้นขึ้น เพราะอย่างน้อย ก็ยังได้ความอ่อนใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือน คนดูหมอตำนายชตาหรือลงทุนทำอะไรไว้ เช่นมีสลากกินแบ่งไว้เป้นต้น.

หลักแห่งพุทธศาสนา ย่อมตั้งต้นเข้าไปจากปัจจุบันนี้ และต้องการผลในปัจจุบันนี้เป็นส่วนสำคัญ. ต้องการจะเอาชนะความทุกข์ทั้งมวล กวาดล้างความทุกข์ให้หมดสิ้นไปจากดวงใจได้เด็ดขาดทันในชาตินี้. ในที่สุดสรุปได้เป็นหลักว่า ทุกข์มาจากความโลภ โกรธ หลง, ความไม่มีทุกข์มาจากไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง โดยไม่ต้องมีใครสร้างให้หรืออำนวยความสะดวกให้. เมื่อมีเหตุให้เกิดทุกข์ ก็มีทุกข์ เมื่อหมดเหตุ ก็หมดทุกข์ และเป็นไปเอง โดยไม่ต้องอาศัยมือของพระเป็นเจ้า. มนุษย์อาจพบวิธีตัดเหตุแห่งทุกข์ได้เอง เช่นเดียวกับเด็กที่เคยจับไฟมือพองมาคราวหนึ่งแล้ว ก็มีความรู้ในการที่จะไม่จับไฟอีกต่อไปเอง โดยไม่ต้องขอจากพระเป็นเจ้า. ไม่มีอะไรที่ลึกลับจนต้องยกให้เป็นเรื่องของพระเป็นเจ้า เว้นแต่จะยกให้เสียเอง. โลกนี้คือสิ่งต่างๆ สิ่งรวมกัน. สิ่งเหล่านั้น อาศัยเหตุต่างๆ เช่นอาศัยสิ่งที่เป็นอาหาร, ที่อยู่, เครื่องใช้, ศัตรู; และสิ่งเหล่านั้น ก็อาศัยเหตุของมันเองอีกต่อหนึ่ง เราจึงได้เห็นสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นบ้าง หนีหายไปบ้าง เจริญขึ้นบ้าง เสื่อมลงบ้าง ตรงหน้าพระเป็นเจ้านั่นเอง. **เรายังค้นย้อนหลังลึกลงไปเท่าใด ก็ยังพบแต่ความที่สิ่งทั้งหลายเป็นเหตุผลของกันและกัน สืบต่อกันไปเป็นชั้นๆ.** การที่เกิดมีเรื่องลึกลับ จนต้องยกให้เป็นเรื่องของพระเป็นเจ้านั้น เกิดขึ้นได้แต่ในหมู่ชนที่มีได้ยึดหลักแห่งเหตุผล หรือไม่มีปัญญาที่จะมองหาเหตุผล. ครั้นคนชั้นครูอาจารย์ถูกถามเข้า จะไม่ตอบก็เสียภูมิครู จะตอบอย่างอื่นก็ไม่รู้ว่าจะตอบว่าอย่างไร จึงสมมติพระเป็นเจ้าขึ้น เพื่อเป็นเจ้าของเรื่องลึกลับเหล่านั้น. ในที่สุดเราจะเห็นความแตกต่างกันได้อย่างชัดเจนว่า ในระหว่างชนผู้ถือพระเป็นเจ้า กับพวกที่ถือกฎแห่งเหตุผลนั้น พวกแรกบูชาพระเป็นเจ้าหรือสิ่งที่สร้างตัวเองมา, พวกหลังไม่บูชา เพราะสิ่งนั้นเป็นเพียงกฎแห่งเหตุผล เช่นเดียวกับเมื่อเมฆมีมากเข้า และลอยลงต่ำตกเป็นฝน เราไม่ต้องขอขอบใจฝนหรือเข้าใจว่าฝนนั้นเป็นเทพเจ้าที่เอ็นดูเรา, และทั้ง

มิใช่ฝนนั้นเป็นสิ่งที่พระเป็นเจ้าประทานให้แก่เราด้วย. มันตกตามกฎธรรมชาติหรือฤดูกาลของมันเอง ซึ่งบางครั้งหรือบางแห่ง ก็ตรงกับความต้องการของมนุษย์ บางครั้งก็ไม่ตรง. ความโง่ของคนในสมัยอนารยะที่ถือว่า ไฟ ฝน แม่น้ำ ภูเขา ฯลฯ ล้วนแต่มีผีหรือเทพประจำ เกิดขึ้นจากไม่ได้เรียนรู้ภูมิศาสตร์หรืออุตุนิยมวิทยา ฉะนั้น, ความเชื่อในเรื่องพระเป็นเจ้า ไม่ว่าสมัยไหน ย่อมเกิดขึ้นเพราะความไร้ความรู้ในกฎแห่งเหตุผลนั้น. เมื่อยังตกเป็นทาสของความไม่รู้เช่นนี้ อยู่, ทางที่จะพ้นทุกข์ก็ยังหวังไม่ได้.

แต่เมื่อใดมารู้ตามที่เป้นจริง หายหลงหายกลัวในสิ่งอันลึกลับนี้แล้ว ใจก็เป้นอิสระ ไม่ยึดถือธรรมชาตินั้นๆว่าเป็นตัวใคร, ใครสร้างใคร, ใครถูกสร้าง; มีแต่ความหมุ่นกลิ้งของธรรมชาติ เช่นความประชุมกันเข้าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ที่เราเรียกว่าการเกิด, และแยกออกจากกัน ที่เราเรียกว่าการตายหรือการสลาย ซ้ำซากอยู่ไม่รู้หยุด. โลกเรานี้เมื่อนำไปเปรียบกับดวงอาทิตย์ ดวงดาวนพเคราะห์อื่น ซึ่งมีอยู่อีกมากมายแล้ว โลกก็จะเท่ากับหยิบมือหนึ่งก็ไม่ได้. ก้อนน้อยๆคือโลก ทั้งโลกนี้ ถึงสมัยวิวัฒน์ก็วิวัฒน์ นับตั้งแต่หลุดออกจากดวงอาทิตย์ตามมติวิทยาศาสตร์ หรือนับตั้งแต่ที่มันจับกลุ่มรวมตัวของมันขึ้นเอง โดยอาศัยความดึงดูดหรือหล่อเลี้ยงของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในสากลจักรวาล เช่นดวงอาทิตย์และดวงดาวเป็นต้น, ครั้นถึงยุคหรือสมัยพิบัติ มันก็ต้องพินาศไป เช่นมันจะกลับรวมหรือโค่นกันเข้ากับดวงอาทิตย์ หรือแม้แต่ถ้าดวงอาทิตย์ไม่มีอย่างเดียวนั้น โลกก็จะพลอยถึงกาลอวสานไปด้วย. แม้อ่านาจอพระเป็นเจ้ารวมกันล้านองค์ ก็หาอาจห้ามวิปริตผันแปรของโลก และของดวงอาทิตย์พร้อมทั้งดวงดาวอื่นได้ไม่. ในสมัยหนึ่งสิ่งเหล่านี้ก็จักไม่มี และอีกสมัยหนึ่งจักกลับมีอีก และผดแปลกกันไปตามแต่เหตุปัจจัยอันใหญ่ยิ่ง ที่ผสมอยู่กับตัวมันเอง ไม่มีอะไรแน่นอนตายตัว

แน่นอนอยู่ก็แต่ความเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุ. มีการเกิดขึ้น การแปรไป และการดับลงเพื่อกลับเกิดขึ้นใหม่สามอย่างนี้ เป็นลักษณะส่อให้เห็น เท่านั้น.

บางคนสอนว่า ความเป็นระเบียบแห่งการโคจรของดาวพระเคราะห์ทั้งหมด หรือของสากลจักรวาลซึ่งมีพระอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง (Solar System) ที่มีอยู่อย่างเป็นระเบียบ นั้นเป็นฝีมือของพระเป็นเจ้า. การสอนเช่นนี้เป็นทารกเหลือเกิน เพราะเหตุว่าเขามองดูจักรวาลนั้นแต่เพียงวงอันจำกัด และในระยะกาลอันน้อย. ถ้าสมมติว่าสากลจักรวาลนี้มีอายุแห่งการหมุนเวียนและตั้งอยู่เป็นเวลาสักพันล้านปี, เรารู้เรื่องสากลจักรวาลนี้ เท่าที่เรามีในบันทึกทางประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์อย่างมากที่สุดก็ชั่วหมื่นๆปี แล้วจะมาตั้งกฎว่าสากลจักรวาลเป็นของมีระเบียบ สม่าเสมอ เพราะเป็นงานของพระเป็นเจ้าอย่างไรได้. สมมติว่า ยุงตัวหนึ่งมีอายุ ๒ สัปดาห์, มันเกิดขึ้นมาแล้วเห็นมนุษย์ชั่วเวลา ๑๔ วันนั้นแล้วตายไป มันคงรู้สึกว่ามันมนุษย์นี้ เห็นจะไม่รู้จักแก่และตายแน่นอน เพราะตั้งแต่มันเกิดขึ้นและตายไป มนุษย์คนไหนเป็นอยู่อย่างไรรู้ก็ยังคงเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง. ทั้งนี้เพราะว่ายุงตัวนี้ ไม่รู้ถึงวันอื่นๆนอกไปจาก ๑๔ วันชั่วอายุของมันเท่านั้น. เรื่องคล้ายๆกันนี้ มีในพระบาลีพรหมชาลสูตร ที. สิล. ตรัสว่า ในสมัยที่โลกนี้พิณาศไป แล้วกลับตั้งต้นขึ้นมาใหม่ มีสัตว์ที่เป็นพวกอภิสสรพรหมเกิดขึ้นก่อน ครั้นนานมาเขานึกเสียไปเองว่า อยู่คนเดียวไม่เหมาะขอให้มีคนอื่นเกิดเป็นเช่นนี้บ้าง. ครั้นนานมาอีก มีสัตว์ที่คล้ายกันเกิดขึ้นจริงๆ. ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์เกิดก่อนมีความสำคัญว่า “เราเป็นพรหม, เป็นมหาพรหม, เป็นใหญ่ไม่มีใครยิ่งกว่า, รู้เห็นเหตุการณ์ทั่วถึง มีอำนาจเหนือผู้อื่น, เป็นพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ผู้นิรมิต, เป็นผู้จัดโลก, มีอำนาจและเป็นบิดาของสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว และจักเกิดต่อไปภายหน้า, และสัตว์เหล่านี้เราเองนิรมิตขึ้น, เพราะเหตุว่าพอเราปรารถนา สัตว์เหล่านี้ก็เกิดมา” ดังนี้. ข้างฝ่าย

สัตว์บรรดาที่เพิ่งเกิดทีหลังนั้น ก็คิดว่า “ท่านผู้นั้นแหละ เป็นพรหม, เป็นมหาพรหม, ท่านผู้นั้นแหละเป็นใหญ่ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์ทั้งปวง มีอำนาจเหนือผู้อื่นเป็นพระเป็นเจ้าผู้สร้างผู้นิรมิต ผู้จัดโลกนี้ มีอำนาจ และเป็นบิดาของบรรดาสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว และจักเกิดต่อไปข้างหน้า, เพราะเหตุว่า พอพวกเราเกิดมาในที่นี้ ก็ได้เห็นท่านมหาพรหมผู้นี้อยู่ที่นี่ ก่อนแล้ว ส่วนพวกเราเกิดขึ้นทีหลัง” ดังนี้. ครั้นกาลล่วงมานานนัก จนกระทั่งสัตว์ที่เกิดในปูนหลัง เกิดมาเป็นสัตว์ที่ทราบกว่า มีอายุน้อยกว่า (คือเป็นมนุษย์) บังเอินสัตว์ตนหนึ่งในพวกนี้ หลีกออกมาบำเพ็ญความเพียร ษะนิตที่เมื่อจิตตั้งสงบแล้ว สามารถระลึกชาติหนหลังได้ แต่อำนาจญาณ ของเขาน้อยไป ระลึกได้แต่เพียงชาติที่ตนเกิดเป็นพรหมตนหนึ่ง ในบรรดา พรหมที่เกิดภายหลังผู้ที่พวกตนพากันสมมติว่า เป็นมหาพรหมผู้สร้างและ อยู่ร่วมกัน, ที่เลยไปจากนั้นระลึกไม่ได้เลย. เขาเชื่อการระลึกชาติของเขา จึงกล่าวว่า “ก่อนนี้ไม่มีอะไรเลย ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นผู้สร้างสัตว์ ทั้งหลายขึ้น ท่านเป็นผู้นิรมิตพวกเรา ท่านเป็นผู้เที่ยงยั่งยืนคงทน มีความไม่แปรผันเลย จักตั้งอยู่ชั่วদিনฟ้า. ฝ่ายพวกเรา อันท่าน มหาพรหมนั้นนิรมิตขึ้น จึงเป็นผู้ที่ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืนคงทน มีการจุติ เป็นธรรมดา เกิดมาเป็นอย่างนี้” ดังนี้.

ความข้อนี้ ย่อมชี้ให้เห็นได้ว่า การที่สัตว์พวกที่เกิดในตอนหลังในระยะ อันสั้น อาจเข้าใจผิดอย่างร้ายแรง ในความจริงของสิ่งทั้งหมดที่มีระยะกาล อันยาว. ฉะนั้น การที่จะถือหลักว่าเพราะสากลจักรวาลมีระเบียบเรียบร้อย จึงต้องมีคนคุม และคนคุมหรือสร้าง คือพระเป็นเจ้าดังนี้ ย่อมเป็นความ หลงผิด และทำให้เห็นว่า พระเป็นเจ้าในความเชื่อของผู้สอนนั้น มีอายุสั้นๆ แค่วเวลาของสากลจักรวาลยุคหนึ่งๆ เท่านั้นเอง ทั้งนี้ เพราะโทษที่ตนมีตาอันสั้น และสำคัญผิด. แต่การสำคัญผิดแล้วสอนเขาให้เชื่อตาม ย่อมมีขึ้นได้อย่าง

แบบเนียนน่าเชื่อถือ ดังเช่นพระพุทธภาสิตในพรหมชาลสูตรที่ยกมากล่าวเป็นอุทาหรณ์นั้นแล้ว. ในพระพุทธภาสิตนั้น เราจะเห็นได้ว่า ตัวพระเป็นเจ้าผู้สร้างนั้น กู้กันขึ้นเพราะสำคัญผิดเท่านั้นเอง, พรหมที่เกิดก่อน กู้ตัวเองว่าเป็นคนสร้างโลก เพราะพอเขานึก ไม่ช้าก็มีสัตว์อื่นเกิดขึ้น, ส่วนสัตว์ในปูนหลัง กู้ให้ท่านองค์แรกเป็นพระผู้สร้าง ก็เพราะเห็นว่าท่านผู้นั้นมีอยู่เองก่อนใครๆ และอายุยืนไม่มีที่สิ้นสุด, ครั้นตกลมาถึงสัตว์ในสมัยหลัง ที่เป็นมนุษย์ธรรมดา ก็ยิ่งเข้าใจผิดใหญ่ดังกล่าแล้ว. ลัทธิที่ถือพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ก็ประดิษฐานขึ้นในโลกได้อย่างงดงามดังนี้. ครั้นพิจารณาให้ลึกลงไป จะพบว่าขณะที่ตนแรกปฏิสนธิขึ้นนั้น เป็นเพียงสมัยหนึ่งในหลายสมัย ที่โลกอุบัติแล้วกลับทำลายไป อุบัติแล้วกลับทำลายไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง ซึ่งผู้มีตาอันยาวมองเห็นได้ทุกๆ สมัยแล้ว จะไม่หลงไปเช่นนั้น แต่จะกลับพบว่า โลกก็คือตัวความหมุนเวียนตอนหนึ่งขณะหนึ่งของธรรมชาติ ที่หมุนเวียนเท่านั้น. ไม่มีอะไรที่แน่นอนและคงที่ ทั้งส่วนใหญ่และส่วนย่อย คงที่อยู่ก็แต่ความหมุนเวียนไม่มีหยุด. หยุดหมุนเวียนเมื่อใด สิ่งทั้งหลายจะดับสนิทในทันที.

ทีนี้ ถ้าจะย้อนไปถึงรอบต้นๆ ของโลก ที่อุบัติหรือทำลายในยุคหนึ่งๆ นั้น เราก็ยังคงพบหลักเช่นเดียวกันอีกว่า ไม่มีอะไรแน่นอนหรือเป็นระเบียบ. อาจเป็นอย่างนี้ อย่างนั้น อย่างโน้น หรืออย่างไหน ก็ย่อมแล้วแต่เหตุปัจจัยที่ปรุงโลกขึ้น และผลักดันโลกไป. โลกแผ่นดินอุบัติขึ้นครั้งหนึ่งๆ โลกมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนนั้น อาจเกิดขึ้น เจริญขึ้น แล้วกลับทำลายไป แล้วกลับเกิดขึ้นหลายๆ ครั้ง หรือหลายร้อยหลายพันครั้งก็ได้. ในยุคเจริญยุคหนึ่งๆ ของมนุษย์โลก ย่อมมี เบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย มีความคิดนึกในทางปรัชญาผิดๆ กัน เช่นเชื่อในพระเป็นเจ้าบ้าง ผีศาจบ้าง กรรมหรือกฎธรรมชาติบ้าง หรือกฎธรรมชาติทางฝ่ายวัตถุหรือที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์บ้าง,

เพราะเหตุฉะนั้น ผลอันกระทัอนออกมาจากความเชื่อนั้น ที่โลกได้รับ จึงต่างกััน. เพียงเท่านี้ ก็พอแล้ว ที่จะสามารถทำโลกให้หมุนไปด้วยการอันแปลกกว่าเดิม. เมื่อกล่าวถึงโลกแผ่นดินโดยตรง ซึ่งยุคหนึ่งหรือรอบหนึ่งๆ ของโลกแผ่นดิน ย่อมยืดยาวกว่ารอบของโลกมนุษย์แล้ว เราจะยังพบแต่ความสับสนยิ่งขึ้น และพบกฎเกณฑ์อันกระจ่างได้ง่ายขึ้นว่า การเกิดขึ้น การแปร และการดับของโลยุคหนึ่งๆนั้น มันอาศัยตัวมันเองล้วน.

โลกมนุษย์ลูกเปนไฟ ตายกันหมด เนื่องจากสงครามหรืออะไรก็ตาม ก็เนื่องมาจากความคิดของมนุษย์ พระเปนเจ้าจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม แต่ถ้ามมนุษย์คิดและทำถูกระเบิดขึ้นแล้ว การระเบิดจักต้องมีเปนแน่ และเมื่อเปลออกไป คนอาจตายหมดได้. ผู้สอนเรื่องพระเปนเจ้าอาจแย้งว่า นั่นเพราะเปนการทำผิดต่อพระเปนเจ้า ไม่เอาใจใส่ต่อพระเปนเจ้า มัวแต่ไปเอาใจใส่ในเรื่องทำอาวุธ จึงได้ตายหมด. ผู้ไม่เชื่อในเรื่องพระเปนเจ้าอาจแย้งว่า ในยุโรบนั่นเอง ที่เชื่อถือในพระเปนเจ้า กลับได้ความคิดอันนี้. ในวงพุทศาสนาที่ไม่เชื่อพระเปนเจ้า หรืออินเดียในสมัยอุปนิษั รุ่เดียวกับพุทกาล ไม่เชื่อพระเปนเจ้าก็มีหลายนิกาย ไม่มีความคิดชะนิตที่จะทำถูกระเบิด. การจะกล่าวหาว่าถ้ามั้พระเปนเจ้าแล้ว จะไปคิดเรื่องทำถูกระเบิดนั้น จึงเปนสิ่งที่เปนไปไม่ได้, เพราะพวกพุทบริษัไม่ได้คิดถึงพระเปนเจ้าเลย แต่หาทำถูกระเบิดไม่. แต่กลับไปคิดเรื่องที่เลยไป หรือสูงพ้นเรื่องพระเปนเจ้า. ความจริงในที่นี้จึงมีอยู่ว่า ทุกสิ่งมันหมุนไปตามอำนาจแห่งเหตุปัจจัยที่แวดล้อม (causative - environment) เปนส่วนสำคัญ : แวดล้อมในด้านลึก คือก่อมันขึ้น, แวดล้อมทั่วๆไป ก็คือผลักดันอยู่ข้างๆ ซึ่งอาจจำแนกได้ถึง ๒๔ ชะนิตตามนัยแห่งเรื่องปัญฐานะของอภิธรรมปิฎก. โลกจึงหมุนไปเพราะเหตุปัจจัยของมันเอง. ปัญหาเรื่องสันติภาพของโลกจึงอยู่ที่การให้โลกเห็นความจริง หรือตัวจริงที่แวดล้อมอยู่รอบๆนี้เอง หาใช่ให้เชื่อในพระเปนเจ้า ที่

สูงขึ้นนั้นไม่. เพราะเขาไม่อาจเชื่อได้เลย ในเมื่อมันสมองอุดมไปด้วยหลักแห่งเหตุผล ควรได้ฟังเรื่องที่สูงกว่าเรื่องพระпенเจ้า.

ในสมัยที่ยังไม่มีความรู้สูงๆในโลก เช่นวิทยาศาสตร์ ถ้าเราจะสอนโลกถึงเรื่องเหตุผลเช่นนี้ โลกก็ฟังไม่ถูกอยู่ดี เราจึงต้องสอนเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นพระпенเจ้า มันก็พอประท้วงสันติภาพของโลกให้เป็นไปได้. ครั้นโลกมีมันสมองเคื่องอยู่ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือหลักเหตุผลเป็นสำคัญ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นพระпенเจ้า จึงกลายเป็นเรื่องสอนเด็ก หรือคนที่ยังป่าเถื่อนในดงลึกๆ. พระпенเจ้าถูกสับนี้๊ขาดหมด ไม่มีอะไรจะยื่นเข้ามาจัดการกับสันติภาพของโลก ยังเหลืออยู่แต่ความฉลาดของมนุษย์เอง ถ้ามีพอกก็คุมโลกได้จากการพินาศ. ลัทธิที่ถือหลักแห่งเหตุผล จึงเป็นที่ต้องการยิ่งนัก ซึ่งถ้าเมื่อโลกได้ไตร่ตรองเห็นว่า โลกอุบัติและฉิบหายมาแล้วไม่รู้กี่ร้อยครั้ง เพราะอำนาจความบ้าคลั่งของมนุษย์ในโลกนั่นเอง ก็อาจจะระอาที่จะเล่นละครฉากนี้ซ้ำๆกันอีก เพราะนึกดูแล้วไม่น่าสนุกตรงไหน ในการที่จะคงยึดถืออวิชาเป็นสรณะอยู่ต่อไป. เมื่อเป็นเช่นนี้โลกก็จะพบสันติสุข โดยไม่ต้องยืมพระпенเจ้าในสมมติมาช่วยให้คนในสมัยนี้หัวเราะเยาะเล่น ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดๆทีเดียวว่า โลกนี้มีได้เกี่ยวกับพระпенเจ้าเลย. เรื่องพระпенเจ้าเกิดขึ้นด้วยความจำเอน ในสมัยที่โลกยังไร้วิชาความรู้เท่านั้น ครั้นหมดความจำเอนอันนี้แล้ว โลกก็ปัดพระпенเจ้าทิ้งเสียเอง และไม่อาจยกขึ้นมาได้อีก จนกว่าโลกจะได้แตกทำลายไปเสียคราวหนึ่ง แล้วกลับวิวัฒน์ขึ้นมาใหม่ จนถึงขนาดปุ่นๆที่มีมันสมองพอเหมาะที่จะถือพระпенเจ้า. ในรอบหนึ่งแห่งความเกิดและความทำลายของโลกนั้น แบ่งได้เป็นหลายยุค เช่นยุคที่ยังทำลายอยู่ด้วยไฟหรืออะไรก็ตาม, ยุคที่เริ่มมีสัตว์, ยุคมีมนุษย์ที่ยังโง่เกินกว่าที่จะเชื่อเรื่องพระпенเจ้า, ยุคที่ดีขึ้นพอเหมาะที่จะเชื่อเรื่องพระпенเจ้า, ยุคที่เห็นความถูกของเรื่องนี้ไม่อาจเชื่อต่อไป จะเชื่อแต่เรื่องเหตุผล, ยุคที่

มนุษย์ละเลยต่อเรื่องทางวิญญาณ มัวหนักไปแต่เรื่องทางวัตถุ และด้วยหลักเหตุผลเหมือนกัน, และยุคที่ลืมหืมความต้องการทางวัตถุ ก่อให้เกิดการทำลายล้างกันเอง จนกว่าจะพินาศกันไปหมด. ในยุคทั้งหลายนี้ เราจะเห็นได้ว่า มีเนื้อที่ให้พระเป็นเจ้าแต่เพียงยุคเดียว, แม้ในยุคที่สัตว์เดรัจฉานเป็นเจ้าของโลก ยังไม่มีมนุษย์ มันก็ยังมีวิวัฒนาการได้ โดยที่สัตว์นั้น ไม่มีความรู้ในเรื่องพระเป็นเจ้าเลย อย่าว่าแต่จะรู้จักอ่อนน้อมพระเป็นเจ้า.

ที่กล่าวมาทั้งนี้ มีเจตนาแต่เพียงจะชี้ให้เห็นว่า โลกเป็นมาได้และเป็นต่อไปได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวกับพระเป็นเจ้าอย่างอื่น นอกจากค้นหา หรือความต้องการของโลกเอง, และต้นหานั้น เกิดมาจากอวิชชาหรือความโง่ของโลกอีกต่อหนึ่ง โลกจึงยังคงพบกับความยุ่งยากอยู่เสมอไป. โลกถูกสร้างขึ้นโดยสิ่งนี้เอง หาใช่พระเป็นเจ้าดังที่กล่าวไว้ในนิยายเรื่องสร้างโลกไม่ เว้นไว้แต่นิยายนั้นๆจะได้มีความหมาย หรือคำแปลจากบุคคลาธิษฐานมาเป็นธรรมมาธิษฐานดังกล่าวนี้อีกต่อหนึ่ง ความก็ลังกัน. โลกมีผู้สร้างหรือไม่ พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า มติแห่งพุทธศาสนิกชนมีอยู่อย่างไร.

พุทธบริษัทเชื่อได้แต่ตามกฎแห่งเหตุผลว่า เมื่อกล่าวอย่างสมมติ คนเรามาจากธาตุผสมหลายชนิด, ธาตุผสมนั้นๆมาจากธาตุแท้ (element), ธาตุแท้มาจากอนุ (molecule) ของมันประกอบกันเข้า, อนุมาจากปรมาณู (atom) ที่ประกอบกันเข้าเป็นอนุอีกต่อหนึ่ง, ปรมาณูหนึ่งๆ วิทยาศาสตร์บอกเราว่าประกอบด้วย อิเล็กตรอน กับโปรตอน (electron & proton) ที่หมุนเวียนอยู่ในที่ว่างอันจำกัด. ถ้าจะมีเนื้อที่เหลือไว้ให้พระเป็นเจ้าสร้างได้บ้าง ก็คือสร้างอิเล็กตรอน หรือ โปรตอน นี้เอง เพราะเหลือจากนั้น มันสร้างตัวมันเองได้แล้ว ด้วยอาศัยกฎธรรมชาติอย่างเดียว. แต่ตามทางธรรม เรายังไปได้ไกลไปอีกว่า สิ่งสุดท้ายนี้ มาจากสภาพผู้จัดปรุง (คือสังขารหรือ

อภิสังขาร) และสภาพผู้จัดปฐมนั้น มาจากวิชาอีกต่อหนึ่ง ตามนัยแห่ง ปฏิจสุมุปบาทที่ได้กล่าวไว้ในข้อ ๑ ข้างต้น. และมันมีความเป็นมาโดยละเอียด จนเกิดมีชีวิตได้อย่างไร ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วอย่างยืดยาวในเรื่อง “ชีวิตกับนิพพาน” ดังที่ได้บอกให้ผู้อยากทราบพลิกอ่านดูใหม่แล้ว. พระผู้สร้างโลกขึ้นมา จึงได้แก่วิชา ซึ่งเราจะเรียกว่าพระเป็นเจ้าของหรืออะไรก็ตาม มันก็ยังเป็นวิชาอยู่นั่นเอง. ตามมติของพุทธศาสนาจึงมีว่า โลกเกิดมาจากวิชา, จะว่าตัวพระผู้สร้าง หรือเป็นเพียงตัวธรรมชาติก็ได้ทั้งนั้น แต่โลกนี้เกิดเองลอยๆ ไม่ได้, จะนิรมิตขึ้นมาคราวเดียวอย่างอำนาจของพระเป็นเจ้าของ ก็ไม่ได้, มันได้แต่ค่อยๆ หมุนมาทีละน้อยๆ ตามกฎแห่งเหตุและปัจจัยที่ส่งทอดกัน อันเราเรียกว่าวิวัฒน์ หรือ evolution เท่านั้น. จึงในขั้นสมมตินี้ เรากล่าวได้ว่า โลกมีผู้สร้างเหมือนกัน กล่าวคือกฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งอาศัย สภาพแห่งความไม่รู้ของตัวเอง ที่เรียกว่าวิชา เป็นมูลฐานป็นี่.

แต่ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ยังเป็นขั้นสมมติหรือโวหารโลก. พุทธปรัชญายังไปได้ไกลกว่านั้น โดยเพิกสมมติทิ้งเสียอีกชั้นหนึ่ง ให้วิชาหมดไปอย่างเด็ดขาด. คือว่า โลกก็ดี สัตว์ก็ดี คนก็ดี หามีไม่. นามต่างๆ เป็นเพียงสมมติ หรือคำที่บัญญัติขึ้นสำหรับการพูดจาเท่านั้น. ธรรมชาติสิ่งหนึ่ง แม้ที่เป็นเพียงธาตุๆใดธาตุหนึ่งล้วนๆ เราก็ต้องตั้งชื่อเรียกเพื่อให้พูดกันได้. คน เป็นแต่เพียงธาตุหลายๆธาตุประชุมกันอยู่ ด้วยอำนาจความหมุนเวียนของธรรมชาติ. กายก็ตาม ใจก็ตาม เป็นเพียงธรรมชาติชนิดหนึ่งๆ ซึ่งเมื่อเราเรียนรู้และเข้าใจทั่วถึงมันดีแล้ว เราจะเห็นว่าเป็นอย่างอื่นนอกไปจากธรรมชาติที่ส่งทอดๆกัน และอาศัยกันอยู่ ไปไม่ได้เลย แม้แต่ใจหรือจิตต์ของคนเรา ที่เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่สุด. เมื่อเราพบความจริงอันนี้แล้ว เราก็จะรู้สึกได้ว่าตัวเราไม่มี ตัวเราเป็นแต่เพียงคำสมมติ ซึ่งตามทางไวยากรณ์

เป็นเพียงสรรพนามสำหรับแทนชื่อผู้พูดเท่านั้น. เพราะว่ากลุ่มธรรมชาติ (ที่เราสมมติว่าตัวเรา) นี้ มันพูดได้และทำอะไรได้ ด้วยอำนาจที่มันเป็น ธรรมชาติชั้นประณีตกว่าสิ่งอื่น, เมื่อมันพูดได้ มันก็ต้องบัญญัติความหมาย ให้แก่คำทุกๆคำที่จะใช้พูดกัน. แม้แต่สัตว์ เช่นนก หรือตัวแมลง มันก็ยังมีเสียงของมันแสดงความหมายให้เพื่อนของมันรู้ ถึงจะง่ายๆและไม่กี่คำ ก็ยังมี ความหมาย. เมื่อให้หมายถึงตัวธรรมชาติกลุ่มที่เป็นตัวผู้พูด มันได้ บัญญัติเสียงว่าเราขึ้นโดยไม่รู้สีกตัว และพูดกันสืบมา. เพราะเหตุอย่าง เดียวเท่านั้น คือเหตุที่ธรรมชาติพวกนี้ วิวัฒนาการขึ้นมาได้สูงจนถึงขนาดที่เรา เรียกกันว่ามนุษย์ มันจึงพูดได้และมีความหมายต่างๆ. คำว่าคนก็ดี คำว่า โลกก็ดี คำอะไรก็ดี เป็นเพียงเสียงที่บ่งถึงธรรมชาติอันหนึ่งๆ หรือกลุ่ม หนึ่งๆ หมายตัวเราหรือโลกหรืออะไร นอกไปจากธรรมชาตินั้นที่ได้รับขนาน นามขึ้นจากพวกกันเองไม่. ด้วยเหตุนี้ เป็นอันว่าคนเราไม่มี โลกไม่มี อะไรๆก็ไม่มี สำหรับเป็นตัวของตัวเอง มีแต่ธรรมชาติสำหรับกฎธรรมชาติและ การหมุนเวียนอันไม่รู้หยุดของมันเท่านั้น. การปรากฏขึ้นของโลกก็ตาม การดับหายของโลกก็ตาม เป็นเพียงตอนหนึ่ง แห่งความหมุนเวียนของ ธรรมชาติ อันมีสายยาวยืดยาวไม่รู้จักสิ้นสุดเท่านั้น. แล้วจะมีใครเป็นผู้ถูก สร้าง หรือมีใครเป็นผู้สร้างด้วยเล่า.

ถ้าหากไม่ขึ้นมาถึงขั้นที่เป็นตัววิชา หรือการตรัสรู้เช่นนี้ ก็แปลว่ายัง เป็นอวิชชาอยู่นั่นเอง, ยังหลงเรียกและยึดถือให้เป็นตามที่หลงเรียกว่าเรา ว่าโลก ว่านั่นว่านี่อยู่ ก็ไม่อาจเอาชนะนะทุกข์หรือโลกได้ จึงเมื่อขึ้นมาถึง ขั้นวิชา ตรงกันข้ามกับอวิชชา ก็ย่อมไม่มีสัตว์ ไม่มีคน ไม่มีโลก หรือ อะไรๆ และผู้สร้างสิ่งนั้น ก็พลอยไม่มีไปตามด้วยกัน, คงมีปรากฏอยู่ใน แสงสว่างแห่งปัญญา ก็แต่หมู่ธรรมชาติ (Phenomena) ที่หมุนเวียนอยู่อย่าง ไม่ขาดสาย ด้วยประการฉะนี้.

๓ ความทุกข์ของโลกมีมาแต่ไหน

ความทุกข์ของโลก มีมาแต่พระпенเจ้า คืออวิชา ในฐานเป็นผู้สร้าง ขึ้น และจงให้ทำสิ่งที่ทำให้สัตว์นั้นๆติดจมอยู่ในกองทุกข์. อวิชาทำให้ สัตว์โลกไม่รู้ตามที่เปนจริงว่าอะไรเปนตัวทุกข์ และอะไรเปนความดับสนิท ของทุกข์นั้น. และความไม่รู้นั้น บังคับหรือจงให้สัตว์ทำกรรมตามแต่ความ โง่นั้นมีอยู่อย่างไร เช่นเกิดความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็ทำตามที่ยาก. ความอยากเรียกว่าตัณหา. ความอยากถึงสัตว์นั้นๆไปรอบๆ เหมือนพราน เบ็ดดึงปลาที่ติดเบ็ดแล้วเล่นไปตามสบาย. เราอยากอยู่ในสวรรค์ ก็ต้อง พยายามประกอบกรรมชนิดที่จะนำไปสู่สวรรค์ ทั้งที่สวรรค์นั้นคือรังทุกข์ แต่เป็นชนิดที่ซ่อนพิษไว้ภายใน. ความอยากอยู่ในสวรรค์จึงจัดเปนอวิชา ด้วย แต่เป็นขั้นที่เรียกกันว่าบุญ. ความโง่เขลาของสัตว์ ทำให้สัตว์เห็น ว่า ลาภ ยศ ทรัพย์ กามคุณ สวรรค์ เหล่านั้นเปนสิ่งที่จะดับทุกข์ได้ หรือเปน ของดีมีเกียรติ จึงอยากได้เช่นเดียวกับปลาที่อยากกินเหยื่อที่เบ็ด ก็เพราะไม่ รู้ว่าสิ่งนั้นเปนเพียงเหยื่อ. กามคุณทั้งหลายเปนเหยื่อของมาร ใครกิน เหยื่อติดเบ็ดแล้ว จะติดเจอบุญในวงแห่งการเวียนวนที่เรียกว่า วัฏสงสาร หมายถึงเวียนอยู่ในความทุกข์ เช่นจะต้องเกิดขึ้นมา แก่ เจ็บ ตาย และ บากบั่นต่อสู้เพื่อความเป็นอยู่ของตนเอง กับสภาพแห่งความไม่เที่ยง เปน ทุกข์ เปนอนันตตา อันเปนของมีอยู่ประจำโลก. ความอยากกินเหยื่อนั้นๆ เรียกว่า กามตัณหา. หมายถึงการอยากได้สิ่งนั้นๆ ด้วย.

อีกอย่างหนึ่ง ความโง่เขลาหรืออวิชา ยังทำให้อยากเปนเช่นนั้นเช่นนั้นนี้ อยากมีสถานะเช่นนั้นเช่นนั้นนี้ โดยไม่รู้ตัว “ความมีความเปน” นั้นเอง เปน เรื่อง ของความทุกข์ เพราะความมีความเปน ต้องอาศัยความเกิดขึ้น. ความเกิดขึ้น ย่อมมีความผันแปร เพราะเหตุว่าตัวความเกิดเอง ก็เปนตัว

ความผันแปรชนิดหนึ่ง อยู่แล้ว. คำว่าความมี หมายถึงมีตัวของตัว, และคำว่าความเป็น หมายถึงความที่ตัวของตัว ได้เป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ตามที่ตนใคร่. ความอยากมีอยากเป็นนี้ เกิดมาจากอวิชา, ครั้นเกิดมาแล้ว ใช่ว่าจะได้มีได้เป็นไปตามความอยาก ตามลำพังตัวเองล้วนๆก็หาไม่ ความอยากนั้นต้องเป็นเหตุให้เกิดความขวนขวาย หรือการกระทำการใดๆต่อไปอีก ทั้งต้องอาศัยสิ่งภายนอกนาๆประการ และสิ่งภายนอกนั้นๆ ก็ต้องอาศัยสิ่งอื่นเป็นเครื่องค้ำจุนความเป็นอยู่ของตัวเองอีกเหมือนกัน. ต่างสิ่งต่างตกอยู่ใต้อำนาจแห่งเหตุและปัจจัย ถูกกฎแห่งความผันแปรคุมแจอยู่ทั้งนั้น ความอยากและสิ่งที่ตนอยาก จึงไม่สามารถอำนวยให้แก่กันและกันตามประสงค์ จึงไม่อาจเกิดความอิ่มความพองขึ้นได้, หรือไม่สามารถสมประสงค์ได้แต่อย่างใดเลย, แล้วแต่เหตุ. แต่อย่างไรก็ดี ความมีความเป็นนั้นๆ ก็ยังคงเพียงเงาหรือมายาอยู่นั่นเอง เพราะมันต้องอาศัยความโง่หลง ที่หลงอยู่ในความมีความเป็นนั้นๆ, เช่นหลงอยู่ว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นต้น, ความมีความเป็นนั้นจึงจะให้เกิดความพอใจแก่ตัวเองได้เป็นพักๆ. เราอยากมีตัวเราที่อยู่กับพระเป็นเจ้า ที่เราสร้างหรือคะเนเอาตามความหลงของเรา, ถ้าความหลงยังมีอยู่ มันก็ยังคงทำความอึดใจให้เราตลอดเวลานั้นๆ ทั้งที่เรายังไม่ได้อยู่กับพระเป็นเจ้าเลย. เมื่อเราแปลคำว่าพระเป็นเจ้าให้มีความหมายว่า ความดี คือเราต้องการเป็นคนดี เราพยายามทำความดี เพื่อเข้าอยู่กับความดี หรือเป็นคนดี ซึ่งประจักษ์ได้กับปัญญาของเราเองโดยไม่ต้องคาดคะเน. ครั้นได้เป็นคนดีแล้ว เราคิดว่าความมีความเป็นอันนี้เป็นความดับทุกข์ หรือพ้นทุกข์แล้วดังนั้นหรือ ? ห้ามได้. ถ้าเราคิดดังนั้น เราก็ยังโง่อยู่นั่นเอง. เพราะว่าความดีก็ตาม ยังเป็นบ่วงที่กดทับ หรือห่วงที่ผูกคล้อง เป็นเปือกตมที่ใจของเราจะตกจมติดหล่มอยู่นั่นเอง. ความดีเป็นเพียง “ของสมมติ” และอยู่ในวงของอวิชาเช่นเดียวกับความชั่ว. ความดียังเป็นของฝ่าย

โลกมนุษย์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโลกียธรรม. ความดี ยังเป็นสภาพที่ต้องอาศัยสิ่งอื่นเป็นเหตุปัจจัยปรุงขึ้น และคำจูนอยู่ ซึ่งจะค่อยเลื่อมกลายไปได้ตามกาล. อุดมคติของพุทธศาสนาจึงต้องการจะไปสูงขึ้นไปอีก จนพ้นดีและชั่ว พ้นบุญและบาป, ที่เรียกว่า โลกุตตระ, อยู่นอกเหนือความมีความเป็นอย่างใดหมด เห็นความเป็นดี หรือความเป็นชั่ว ว่าเป็นเพียงมายาชนิดหนึ่งเท่านั้น เพราะว่าความมีความเป็นทุกชนิด เป็นเช่นนั้นด้วยกันหมด. ด้วยเหตุนี้ พุทธปรัชญาจึงมีหลักว่า **ความมีความเป็นก็เป็นตัวทุกข์เหมือนกัน** แต่ละเอียดขึ้นไป. ละเอียดจนยากที่คนในลัทธิอื่นจะเข้าใจได้ง่ายๆ แต่ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะเข้าใจ ถ้าหากจะพยายามคิดดูอย่างสุขุม. ลัทธิไหนในโลกนี้ ถ้าไม่มีโลกุตตระ ก็ขึ้นเหนือดีเหนือชั่วไปไม่ได้. ถึงจะข้ามข้ามมาได้แล้ว ก็มาติดอยู่ที่ดินนั่นเอง. และการติดอยู่ที่ดินนี้ เป็นสัญชาตญาณ (in stinct) อันร้ายกาจชนิดหนึ่ง ที่จะทำให้คนเราหลุดพ้นจากโลกหรืออวิชชาไปไม่ได้. ใครเคยได้ฟังมาก่อนบ้างด้วยเรื่องโลกุตตระ ซึ่งขึ้นไปพ้นดีอีกชั้นหนึ่ง นอกจากพุทธศาสนา ? เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่ฟังยากสำหรับคนที่ยังติดดี. คำว่าความมีความเป็น เป็นตัวทุกข์อยู่ในตัว จึงพลอยฟังยากไปด้วย. แต่ถ้าได้ศึกษาจนรู้จักธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่าความดี จนรู้ตามที่เป็นจริงอย่างไรแล้ว จะรู้ว่าความดี ก็เป็นความมืดบอดหรืออวิชชาเหมือนกัน แต่เป็นความมืดที่คนละชนิดกับความชั่ว. ความสว่างจะมีได้ต่อเมื่อขึ้นไปพ้นความดีและความชั่วได้แล้ว คือไม่จมอยู่ในโลก. ความดีความชั่ว เป็นตัวโลกหรือของโลก ยังอยู่ในขอบเขตของพระเป็นเจ้า ยังไม่ข้ามขึ้นพ้นพระเป็นเจ้า ยังติดตัวอยู่กับพระเป็นเจ้า ซึ่งจะได้แก่อวิชชาหรืออะไรก็ตาม หาใช่ความหลุดพ้น (independence) ไม่. ต้องพ้นจากความดีความชั่วขึ้นไป จึงจะเป็นความหลุดพ้น ไม่ถูกใครสร้างและไม่สร้างใครด้วย. ความดีในที่นี้ อาจมีผู้เข้าใจว่าหมายถึงละพละทางวัตถุ เช่นได้

กามคุณ แต่ที่ถูกหมายเลยขึ้นไปอีก เช่นความเป็นพรหม ไม่เกี่ยวกับกามคุณเลย เป็นความมีความเป็น ที่สะอาดบริสุทธิ์ที่สุด ก็ยังเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้วิสัยของเหตุปัจจัย แม้จะอยู่ได้นานตั้งแต่กับปีตั้งแต่กับปี ก็ยังโยกโคลงเปลี่ยนแปลงได้ในตอนหลัง. โดยเหตุนี้ เราจะเห็นได้ว่าความมีหรือความเป็น (existence) ะชนิดใดชนิดหนึ่งนั้น ยังเป็นชั่วคราว. ความอยากมีอยากเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ และเราเรียกว่า ภาวตัณหา. มันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้เช่นเดียวกับ กามตัณหา คือความอยากกินเหยื่อของโลก ที่กล่าวมาแล้วเป็นข้อต้น. และภาวตัณหา นี้ เป็นข้อที่สอง.

ข้อสุดท้ายคือข้อที่สามนั้น เป็นความอยากอีกชนิดหนึ่งเหมือนกัน ได้แก่ความอยากไม่ให้มี ไม่ให้เป็น แต่ให้คงตัวของตัวไว้, ได้แก่ความต้องการจะมีตัวของตัว โดยไม่ต้องมีความมีความเป็นนั่นเอง, เรียกว่า วิภวตัณหา. ความอยากข้อนี้ เนื่องจากมีความรู้ว่าคุณมีความเป็น เป็นชั่วคราว หรือเป็นที่ตั้งแห่งความผันแปร เช่นเกิดแก่ตายเป็นต้น แต่ความหลงในการยึดถือตัวหรืออยากมีตัวของตัวยังละไม่ขาด ยังไม่อาจจะดับความคิดในอตฺตา จึงเกิดความอยากให้มีตัว โดยไม่ต้องมีความมีความเป็น ซึ่งเรียกว่าอยากไม่ให้มีไม่ให้เป็นในที่นี้. เป็นความอยากของผู้ที่ได้บำเพ็ญเพียรในทางใจมาแล้วเป็นบางขั้น แต่ยังไม่ถึงที่สุดหรือถูกทางตลอดไป. ถ้าปลดความยึดถือตัวหรืออตฺตาเสีย ความอยากชนิดนี้ก็จะไม่มี, เป็นความอยากชนิดที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้ยากสักหน่อย, แต่ถ้าพยายามสาธกด้วยอุทาหรณ์แล้วคิดให้ดี บางทีจะเข้าใจได้. เช่นลูกไก่ตัวหนึ่ง คิดว่าถ้าเรามีตัวเรา อีเหยี่ยว ก็ยังคงจับเรากินได้เสมอไป. แต่ถ้าไม่มีตัวเรา เราก็ไม่ชอบ เราเสียตัวเรานัก ขอให้เรามีอยู่โดยไม่ต้องมีตัวเราเกิด แล้วมันก็อยากและพยายามที่จะเป็นเช่นนั้น. ผลที่ได้จากนั้นคือทำให้มันเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ที่คงมีความรู้สึกว่าตัวมัน แต่ไม่มีตัวชนิดที่มันไม่ยอมมี คงมี

แต่ตัวอิกษะชนิดหนึ่งที่มันเองคิดว่า นั่นหาใช่ตัวไม้มือก็อียะวกินไม่ได้ก็แล้วกัน. แต่ในที่สุดมันก็หาพ้นอำนาจความหลงไปได้ไม้มือความรู้สึกว่ามันมีโดยไม่ต้องมีตัวนั่นเอง กลับเป็นอียะวขึ้นมามาก และกินมัน ซึ่งหมายความว่าถึงแม้ว่ามัน มันก็ยังต้องผันแปร และดับสลายไปในที่สุดวันหนึ่งอยู่ดี. พวกพรหมที่มีรูปกาย เคยพอใจในรูป, ภายหลังคิดว่าเพราะมีรูปนั่นเอง ความเกิดแก่เจ็บตายจึงตั้งขึ้นบนรูปได้ เรื่อยามมีรูปเสียก็แล้วกัน, จึงเกิดเป็นพรหมพวกที่ไม่มีรูปด้วยอำนาจดะที่บำเพ็ญ. ครั้นไม่มีรูปแล้ว ความชราและความเจ็บในทางกายไม่มีจริง แต่ในไม่ช้าก็ยังต้องจุติ คือตายทางวิญญาณอยู่ดี. เพราะความมีความเป็นชนิดที่ไม่มีรูปกายนี้ ยังเป็นความมีความเป็น และยังคงอาศัยสิ่งอื่นปรุงแต่งคำจุน จึงมีอยู่ได้ จึงต้องเปลี่ยนแปลง เพราะมันไม่มีอิสระในตัวเอง. ความอยากชนิดนี้ จึงยังมีใช้ความอยากในทางที่จะหนีทุกข์ได้พ้น หรือเอาชนะความทุกข์ได้. ยังคงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์อยู่นั่นเอง, แม้ว่าจะเป็นชั้นประณีตเป็นอย่างยิ่งแล้ว.

ถ้าเราอยากจะเป็นพระเป็นเจ้า ดังที่เราทราบกันมาว่า เป็นอยู่ได้เองโดยไม่ต้องเกิดและแก่หรือตาย ก็ได้แก่ความอยากชนิดที่อยากให้มีอยู่โดยไม่ต้องมีความมีความเป็น หรือไม่อยากมีอยากเป็น แต่ก็ไม่ได้ดับหายไป. ทั้งที่รู้ว่าความมีความเป็นนั้น มันต้องอาศัยสิ่งอื่นเป็นเหตุปัจจัย และต้องหมุนเวียนด้วย จึงจะทรงตัวอยู่ได้ มิฉะนั้นจะไม่ทรงตัวอยู่ได้; ถึงกระนั้นก็ยังอยากที่จะมีตัว หรือคงตัวของตัวไว้นั่นเอง อันนั้นท่านเรียกว่าอุปาทาน. ถ้าอุปาทานอันนี้ยังไม่ละขาดอยู่เพียงใด ตามมติแห่งพุทธศาสนา ผู้นั้นยังไม่ถึงที่ดับสนิทของความทุกข์ได้เลย จะต้องไปมีอยู่เป็นอยู่ในสถานะอันหนึ่งซึ่งตัวรู้สึกว่าเป็นสุข, แต่ที่แท้หาใช่ความสุขอันถึงที่สุดไม่ ยังเป็นสภาพมายาอยู่, แต่เป็นชนิดประณีต ยากที่จะเข้าใจว่า นี่ยังไม่ใช่ความชนะอันเด็ดขาดหรือที่เรียกว่านิพพาน. เพราะฉะนั้น ความอยากเช่นนี้ จึงยังจัดว่าเป็น

เหตุแห่งทุกข์โดยตรง แต่ว่าสูงเกินกว่าที่ผู้เคยคิดแต่จะมีตัวของตัว จะเข้าใจได้ว่ามันเป็นสิ่งที่สูงสุดได้จริงอย่างไร.

ความอยากมีอยากเป็น ก็เพราะเราต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากความเป็นตัวเอง. เช่นเราต้องการจะอยู่กับพระเป็นเจ้า เป็นอันหนึ่งอันเดียวหรือมีสภาพอันเดียวกับพระเป็นเจ้า หรือเป็นตัวพระเป็นเจ้าเสียเองก็ตาม, ความต้องการอันนี้ เกิดจากเราๆต้องการอีกอันหนึ่ง คือต้องการจะได้มีได้เป็นตามแต่ที่เราชอบ ไม่ต้องมีต้องเป็นในสิ่งเราไม่ชอบ. ความรู้สึกอันนี้ แม้จะขัดกับหลักวิทยาศาสตร์อย่างรุนแรง คือเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่มันก็ห้ามไม่ให้เรานึกเช่นนั้นไม่ได้. พุทธศาสนาไม่สอนให้มนุษย์เอาชนะความทุกข์ด้วยการแสวงหาเช่นนั้น ทั้งยังกล่าวว่า ยังคงเป็นค้นหาที่เป็นแดนเกิดของทุกข์อยู่นั่นเอง คือเป็นฝ่ายอวิชาหรือความโง่เขลา. แต่พุทธศาสนาสอนให้รู้สึกได้ว่า ความเป็นทุกสิ่งหลาย รวมทั้งที่เราต้องการด้วยนั้น เป็นมายา ไม่มีตัวจริง “ตัวเรา” มีขึ้นได้เพราะความคิดของเราที่เชื่อว่ามีตัวเรา. “พระเป็นเจ้า” มีขึ้นได้ก็เพียงแต่เพราะความคิดของเราที่เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้า หรือได้แก่ความมีความเป็นชนิดพิเศษที่เราต้องการนั้นๆ. วัตถุก็ตาม ใจก็ตาม ความคิดก็ตาม เป็นเพียงมายา. สิ่งที่เราคิดขึ้นยึดถือไว้ด้วยอุปาทาน เช่นตัวเราหรืออัตตาก็ดี ผู้สร้างตัวเราหรืออัตตาก็ดี จึงพลอยเป็นมายาไปด้วย และเป็นมายาสองชั้น จึงเป็นการยากที่จะเข้าใจหรือถอนออกมาเสียได้ ยิ่งกว่าที่เป็นมายาชั้นเดียว. เช่นแม้เราจะปิด กาย ใจ และความคิด ซึ่งเป็นมายาชั้นแรกออกไปเสียได้ว่าไม่ใช่ตัวเราแล้ว เราก็ยังสงวนความว่ายังมีตัวเรา หรือสภาพอีกอย่างหนึ่งที่เป็นตัวเราอยู่นั่นเอง คนที่ถือลัทธินี้จัดที่สุด จึงย้อนกลับมาถือเอาว่า เมื่อปิด กาย ใจ และความคิดทั้งหมดแล้ว อะไรที่เหลืออยู่ นั่นแหละคือตัวเราไปดังนี้ก็มี. เราจึงเห็นได้ว่า มายาสองชั้นนี้จะได้ยากยิ่งนัก และได้แก่ความมี

ความเปนที่เรายึดไว้ สำหรับเปนตัวเราที่ไม่ต้อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นเอง พวกที่ถือพระเปนเจ้า ก็สมมติสภาพอันนี้ว่าพระเปนเจ้า. พวกที่ถืออัตตา ก็ยึดเอาว่าสภาพอันนี้คืออัตตา, มีหน่าบางคนมาต่อสู้เอาว่า อัตตานั้นแหละเปนนิพพานไปด้วย โดยเหตุที่ตนติดอัตตา และหลงในมายาสองซ้อนอันนี้.

ฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่า ความอยากในสภาพะณินี้ เปนสิ่งที่สุขุมเข้าใจได้ยากเพียงไร เปนของให้โทษหรือซ่อนพิษไว้อย่างลึกซึ้งที่สุดเพียงไร ซึ่งเมื่อเราเข้าใจผิดแล้ว อาจหลงเข้าไปรับเอามาเป็นสภาระของเราไป ก็ได้. ลัทธิอื่นจะพอใจเพียงเท่านั้นหรืออย่างไรก็ตาม แต่พุทธศาสนาต้องการจะไปให้พ้นไปจากนั้น จนไม่ยึดถือความมีความเปนชะนิตใดหมด. ไม่มีตัวเรา ไม่มีอัตตา ไม่มีบุคคล ไม่มีบุคคลผู้สร้างบุคคล สิ่งทั้งหมดนั้น เรานานนามกันขึ้นเอง มันเปนแต่ธรรมชาติที่กำลังวิวัฒน์ หรือหมุนเวียนอยู่ตอนหนึ่งๆเท่านั้น. ใจที่กำลังวิวัฒน์เช่นนี้ อาจสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นเปนมายาสองซ้อนเมื่อไร หรืออย่างใดอีกก็ได้. เมื่อมันเปนมายา ก็เปนแต่เพียงธรรมชาติหรือความหมุนเวียนของธรรมชาติ ตามกฎแห่งสิ่งที่ต้องหมุนเวียน มีแต่ความหมุนเวียน หาตัวตนอันแท้จริงมิได้ตรงไหน แม้แต่หน้อยเดียวแล้วอะไรจะมาเปนตัวยืนโรง ของปัญหาที่ว่า ใครสร้างสิ่งนั้นๆมาเล่า. ก็สิ่งนั้นมีได้มีตัวจริงแม้แต่ขณะจิตต์เดียว เราไปบัญญัติตัวหมุนเวียน ให้เปนตัวสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมาเอง. ตามหลักวิทยาศาสตร์ก็ดี ตามหลักพุทธศาสนาก็ดี ไม่มีอะไรที่เปนตัวคงที่ หรือเปนตัวเดิม แม้แต่ขณะจิตต์หนึ่ง. ทุกๆสิ่ง เมื่อกระจายออกแล้ว มีแต่ส่วนประกอบของปรมาณู ซึ่งเกิดดับและหมุนเวียนทำนองเดียวกับจิตต์ ไม่มีตัวยืนโรงรับสมมติหรือการชี้ของเรา เราจึงชี้ส่งไปที่ตัวความหมุนเวียน ซึ่งตาของคนธรรมดาเห็นว่าเปนตัวจริง เช่นนั้นดินนี้ น้ำ เหล็ก ทองเหลือง ช้าง ม้า เปนต้น. เพราะฉะนั้น ในฝ่ายวัตถุ ก็ย่อมเห็นได้ว่าเราหลงมกกันเสียอย่างพอแรงแล้ว. ส่วนฝ่ายใจ หรือวิญญาณ

นั่นเล่า ก็ทำนองเดียวกัน และยังซ้ำร้าย ที่สภาพแห่งนามธรรมเช่นนี้ ยิ่งเป็นของคล่องแคล่ว (active) ต่อการหมุนเวียนยิ่งนัก จนหลอกให้สำคัญเป็นตัวคนไปได้อย่างประณีต ยากที่จะจับได้.

เมื่อไม่มีตัวเรา มีแต่มายาดังนี้แล้ว ใครเป็นตัวบุคคล ใครเป็นตัวถูกสร้าง. เมื่อไม่มีตัวถูกสร้าง ผู้สร้างจะมีได้อย่างไร. แต่ที่นี้เอาเป็นว่าสร้างตัวความหมุนเวียนนั่นเอง เราก็ยังไม่อาจเห็นได้เลยว่าเป็นผู้สร้าง, เพราะเหตุว่าตัวความหมุนเวียนนั่นเองเป็นตัวสิ่งต่างๆ หาใช้สิ่งต่างๆทำการหมุนเวียนไม่. เราไปชี้เอาตัวหมุนเวียนส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาเอง. ตัวความหมุนเวียนนั่นแหละคือชีวิต ถ้าไม่มีตัวความหมุนเวียนแล้ว เราจะไม่ได้เห็นสิ่งใดเลยแม้แต่สิ่งเดียวในโลก ที่จะเป็นตัวถูกสร้างของผู้สร้าง. ด้วยเหตุนี้ เราจะเห็นได้ว่า ไม่มีอะไร มีแต่ความหมุนเวียน และตัวความหมุนเวียนนั่นแหละคือตัวทุกข์. ตัวความหมุนเวียนส่วนหนึ่ง เป็นเหตุปัจจัยของอีกส่วนหนึ่งหรือตอนหนึ่ง ส่งทอดกันไปเหมือนลูกโซ่ที่คล้องกันเป็นสาย แล้วมาบั่นจบกันไม่มีต้นมีปลาย. ตัวอวิชชาผู้เป็นต้นกำเนิดก็ดี ตัณหากี่ดี เป็นส่วนหนึ่งแห่งความหมุนเวียนนี้ด้วย โดยเหตุที่มันเข้าเจืออยู่เกือบจะทุกตอนไป, เช่นเดียวกับที่บางลัทธิเชื่อว่ามีอิตตาหรือพระเป็นเจ้า แหกสิ่งอยู่ในสิ่งทุกๆสิ่ง.

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปได้ว่า ความทุกข์คืออาการตอนหนึ่งของความหมุนเวียนเท่านั้น สาวย้อนเข้าไปจะพบตัว ความมีความเป็นในความยึดถือด้วยอำนาจอวิชชา และความอยากใคร่ ด้วยอำนาจตัณหาทั้งสามชนิดดังกล่าวมาแล้ว. เมื่อจะกล่าวให้จำกัดความเป็นตอนๆ เพื่อการศึกษา เพื่อทำลายอาการที่เรียกว่าทุกข์ เราจับเงื่อนไขที่ทุกข์ มุ่งไปยังตัณหา และลึกลงไปอีกขั้นหนึ่งคืออวิชชา ทำลายเสียได้ ก็เป็นอันว่าทำลายตัณหา และทำลายทุกข์ด้วย. ลูกโซ่ขาดตอน ไม่อาจหมุนเวียนต่อไป ทุกข์ดับสนิทเหมือนไฟ

ที่หมดเชื้อเพลิง. ไม่มีผู้ทุกข์ไม่มีผู้สร้างทุกข์ ไม่มีผู้ช่วยดับทุกข์ มีแต่ความเกิดดับของธรรมชาติของตัวมันเอง. แม้แต่ตอนที่ดับเย็น เราก็ยังถือว่าเป็นธรรมชาติที่หมุนเวียน ตอนหนึ่งยังอยู่ในวงเกิดดับ เป็นโลกเหมือนกัน. ครั้นดับแล้วก็หนีออกไปจากโลก และเป็นโลกุตตระซึ่งอยู่เหนือเกิด เหนือดับ เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาปโดยประการทั้งปวง.

สรุปความในข้อนี้ว่า ทุกข์คือตัวหมุนเวียนเกิดมาจากตัณหาหรือความอยาก ๓ ประการ, อยากกินเหยื่อ อยากมีอยากเป็นในความเป็น, อยากในความไม่มีไม่เป็นแต่จะให้คงตัวของตัวไว้, เรียกตามลำดับว่า กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ซึ่งจะมีได้แก่บุคคลที่สูงต่ำด้วยอำนาจความรู้หรือการศึกษาในด้านปรัชญาทางใจต่าง ๆ กันตามลำดับ. และตัณหาขึ้นมาจากอวิชชาอีกต่อหนึ่ง. อวิชชาสร้างโลก โลกคือตัวความทุกข์.

๔ มนุษย์อยู่ในโลกเพื่ออะไร ?

จุดปลายของมนุษย์มีอยู่อย่างไร ?

ตามมติแห่งพุทธศาสนา มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อการต่อสู้ เอาความหลุดรอดจากปวงทุกข์มาเป็นของตัว โดยการทำลายพระเป็นเจ้าผู้สร้างตนมา (อวิชชา) เสีย. และจุดปลายทางของมนุษย์นั้น คือความได้หลุดรอดไปจากมือพระเป็นเจ้า หรือกองทุกข์อันเป็นผลของอวิชชา. ความหลุดรอดอันนี้เรียกว่า วิมุตติ. เป็นการหลุดรอดจากเครื่องผูกมัดของจำ ไปสู่สถานะที่ปราศจากเครื่องจองจำ ไม่มีการจองจำ.

หมู่ชนที่เชื่อถือในพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ย่อมขอบใจและเคารพพระเป็นเจ้า, แต่พุทธบริษัทมิได้ขอบใจ มิได้เคารพ เพราะการสร้างขึ้นมาเป็นเป็นการจงใจโดยตรง. อวิชาเป็นผู้สร้างเรา มา เรากลับต้องการที่จะฆ่าท่านผู้สร้างนั้นๆเสีย และการฆ่าสำเร็จเป็นจุดที่หมายปลายทางของเรา. มีพระพุทธรูปในปณณกวรรค ๕. ขุ. ว่า ฆ่าบิดามารดาเสีย ฆ่าพระราชาเสีย ฆ่าคนเก็บส่วยเสีย แล้วเขาจะเป็นผู้ประเสริฐหมดความทุกข์ไปเท่านั้น. คำว่าบิดามารดาในที่นี้ หมายถึงกิเลสที่เป็นเหตุให้โง่เขลา และมีความอยากเกิดมาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งในที่สุดก็ได้เกิดมาจริงๆ, คำว่าพระราชา หมายถึงกิเลสที่มีอยู่เหนือใจของมนุษย์ กดขี่มนุษย์ไว้ มิให้เป็นอิสระโปร่งใจ, และคนเก็บส่วย หมายถึงกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำการสิ่งที่จะต้องมีการทดแทนด้วยความทนทุกข์. กิเลสเหล่านี้ มีมูลหรือสรุปรวมลงได้ในอวิชาอย่างเดียว และให้พยายามทำลายเสียให้เด็ดขาด. ใครหรืออะไรที่สร้างเรา มา บังคับเราอยู่ ย่อมเป็นผู้หรือสิ่งที่จงใจให้ติดอยู่ด้วยความมีความเป็น หรือเรียกว่าภพ. เช่นสร้างให้เกิดมา ก็หมายถึงให้ถูกมัดติดอยู่กับการดิ้นรน เพื่อความเป็นอยู่ ต้องพยายามสร้างเหตุปัจจัย ขวยขวายเพื่อความอยู่ของตัว เช่นพยายามหาทางแสวงหาอาหาร การป้องกันตัว การบำรุงตัว และการต่อสู้กับความเกิดแก่เจ็บตาย เป็นต้น. ฉะนั้น จึงมีทางเดียวเท่านั้น คือฆ่าตัวผู้สร้างเสีย ฆ่าตัวผู้กักเสีย, แล้วใจซึ่งเป็นธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกลุ่มที่เราเรียกกันว่า “คนเรา” ก็จะพบกับความหลุดพ้น และเป็นอิสระอย่างเด็ดขาด. หน้าที่ของเราจึงคือ “การฆ่า” อันนี้, และจุดปลายทางของเรา คือ “ความมีอิสระ” ไม่มีใครกดขี่อีกต่อไป.

๑. มาตริ ปิตริ หนตุวา
รณัฐ์ ซานุจรี หนตุวา

ราชาโน เทว จ ขตุติเย
อนิโม อาติ พราหมโณ.

เมื่อสิ่งที่ถูกฆ่า คือผู้สร้างเรามา หรือเรียกว่าบิดามารดาตั้งนี้แล้ว จึงพูดได้โดยโวหาร อันมีความหมายทำนองนี้สืบไปว่า ฆ่าพระเป็นเจ้าผู้สร้างเสีย.

พระเป็นเจ้ามีเชื้อหรือตรวนที่จงจำเราคือ ความดีความชั่ว. ความดีความชั่วสองอย่างนี้ ทำให้เราเสียใจบ้าง ดีใจบ้าง หดหู่บ้าง หลงละเลิงบ้าง เป็นตัวสร้อยของคนในโลกตามแต่เขาจะเป็นคนดีหรือคนชั่ว คนพาลหรือเป็นบัณฑิต. คนเรามีชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะเหตุสิ่งเดียว คือหวังในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ อันเป็นสิ่งที่ตนเข้าใจว่าดี หรือชอบใจของตน แม้ว่าสิ่งนี้จะต่างกันอย่างตรงข้ามในระหว่างคนพาลกับบัณฑิตก็ตาม แต่ก็เหมือนกัน โดยที่เป็นสิ่งที่เขาหวัง และเขาจะต้องเข้าใจว่าดีเสมอ. แม้ในฝ่ายบัณฑิตนี้แหละ ย่อมหวังสิ่งที่จะถือกันตามประสาโลกว่าดี เช่นความมีชื่อเสียงตามทางธรรม และมีชีวิตอยู่เพื่อสร้างสิ่งนี้ เช่นเดียวกับคนพาลที่อยากมีชีวิตอยู่ เพื่อความประพฤติพาลสืบไป หรือคนที่รักกัน ย่อมหวังที่จะอยู่เพื่อคนที่ตนรักเป็นต้น. เมื่อเราละชั่วได้แล้ว เราพอใจมาก และความพอใจนั้นก็คือความพอใจในความดี หรือเรียกอย่างตรงๆก็คือติดติดนั่นเอง. เราละความมีความเป็นอันเก่าเสียได้ แล้วมาสร้างมีความมีความเป็นอันใหม่ขึ้น และนี่กว่าปลอดภัยและเป็นอิสระแล้วดังนั้นหรือ. หามิได้เลย มันเป็นความผูกมัดอย่างเดียวกัน. ต่างกันอยู่สักหน่อยก็ตรงที่ความชั่วนั้น ผูกมัดแล้วยังทำทรมานด้วยเอาไฟลงเป็นต้นด้วย. ส่วนความดีที่ผูกมัดนั้น มันพรางตา ไม่แสดงให้เห็นว่าเป็นการผูกมัด แล้วมิหนำยังซ้ำเลี้ยงดูให้ผาสุกสนุกเป็นอันมากด้วย. คนหนุ่มสาวที่ถูกผูกมัดด้วยบ่วงรักนั้น ไม่ยินดีที่จะให้ถูกปล่อยฉันใด คนที่ถูกผูกมัดด้วยเครื่องผูกในด้านดี คือบุญกุศลก็ฉันนั้นเหมือนกัน. นักปราชญ์ติดเจอยู่แต่จะเรียนจะรู้ ทายกติดเจอยู่แต่การที่จะทำบุญไปสวรรค์, และนักการเมืองกับชื่อเสียง, เช่นเดียวกับที่โยคีติดเจอยู่แต่กับความสุข อันเกิดจากวิเวกในฌาน. พวกเทพในสวรรค์เพลินอยู่กับกามคุณ, พวกพรหม เพลินอยู่

ในรสอันจีดสนิทไม่มีกามคุณเจือด้วยอำนาจสมาบัติอันบริสุทธิ์จากกาม. แต่
ว่าสิ่งทั้งหมดนี้ไม่ผูกมัดหรือ ? หามิได้. เหตุนั้น เราจึงเห็นว่าแม้ความดี
ก็เป่นบ่วงที่ผูกมัดเหมือนกัน ต่อเมื่อเอาชนะบ่วงได้ทั้งสองประเภท คือทั้ง
ชั่วและทั้งดีแล้วนั้นแหละ จึงจะเชื่อว่าหลุดพ้น ตามอุดมคติของพุทธศาสนา.
พระพุทธภาสิตในเรื่องนี้มีว่า “ผู้ใดก้าวล่วงเครื่องผูกมัดเสียได้ทั้งสองอย่าง
คือทั้งบุญและทั้งบาปได้แล้ว ตถาคตเรียกผู้นั้นว่าผู้ประเสริฐ ไม่มีโสก ไม่มี
ธุลี บริสุทธฺ”^๑ คำว่าผู้ประเสริฐ ไม่มีโสก ไม่มีธุลี บริสุทธฺ ในที่นี้
หมายถึงพระอรหันต์ คือผู้ที่จบกิจพรหมจรรย์เพราะลุดถึงจุดปลายทาง ของ
ชีวิตหรือความเป็นมนุษย์แล้ว.

ในตอนต้นได้กล่าวมาแล้วว่า ดีกับชั่ว เป่นวิสัยของโลก หรืออยู่ใน
กรอบวงของโลก. ในที่นี้จะชี้ให้เห็นโดยละเอียดสืบไปอีกว่า คำว่าดีนั้น
เคียงคู่กันอยู่กับชั่ว ยังมีใช้ความหลุดพ้นจากโลกีย้อย่างไร. ตามหลัก
ข้างบนซึ่งเป็นพระพุทธภาสิตก็ย่อมแสดงอยู่แล้วว่า พระอรหันต์หรือผู้ “ถึง
จุดปลายทางแล้ว” นั้น จะต้องผ่านขึ้นไปเหนือบุญและบาป คือทั้งดีและชั่ว
เสียก่อน. ความข้อนี้หมายถึงว่าจะต้องมองให้เห็นสถานะการณ์อันเกี่ยว
กับมนุษย์ในเรื่องนี้ทั้งหมดเสียก่อนจึงจะเข้าใจได้. ตามหลักแห่งพุทธศาสนา
แบ่งเรื่องอันเกี่ยวกับมนุษย์ไว้เป่น ๒ ประเภทคือ โลกียภูมิ กับ โลกุตตระภูมิ.

ภูมิหรือ ชั้นที่เป็น โลกียะนั้น คือชั้นที่ยังเกี่ยว กับความมีความเป่น
(existence), คือมีความถือว่าตัวเรามี และเป็นอยู่อย่างนั้นอย่างนี้. โลกีย-
ภูมินี้ ยังแบ่งเป่นประเภทย่อยออกไปอีก ๓ พวกคือ ชั้นที่ยังเกี่ยวเนื่องกับกาม
มีกามเป่นที่ยินดีพัวพัน เรียกว่าชั้นกามาวจร, ได้แก่สัตว์ทุกชนิดที่ยัง
ปรารถนากาม ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ หรือเทวดา หรือสัตว์

๑ โยธ ปลูกบุญจ ปาปญจ
อโสภ วิรัช สุทฺธ

อุโก สงคฺ อปจจกา
คมหํ พุริ พุราหมณฺ
พราหมณวคฺ ฐ. ชุ.

ในอบายภูมิอื่นๆ ถ้าใจยังดำจนถึงกับมีกามคุณเป็นจุดที่ปรารถนาแล้ว พวกนี้เรียกกามาวจรภูมิสิ้น. สูงขึ้นไปคือสัตว์ที่มีใจสูงขึ้นไปอีก จนถึงกับไม่มีความยินดีในกาม. (แต่คำว่ากามในที่นี้นั้น ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงเครื่องชวนใจทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส หรือสัมผัสชนิดใด ถ้าชวนต่อความอยากได้แล้ว จัดเป็นกามทั้งนั้น). พวกที่ไม่ยินดีในกามนี้, ยินดีในความเปนอยู่อันบริสุทธิ์ จิตสนิทปราศจากกาม. ถ้าพอใจในความเปนอยู่ขณะที่มีรูปกาย หรือเนื่องด้วยวัตถุที่มีรูป เรียกว่ารูปาวจรภูมิ. ถ้าพอใจในความเปนอยู่ขณะที่ไม่ต้องมียุขกาย หรือไม่เนื่องด้วยวัตถุที่มีรูป เรียกว่าอรูปาวจรภูมิ. กามาวจรภูมิ ก็ดี รูปาวจรภูมิก็ดี อรูปาวจรภูมิก็ดี ทั้ง ๓ อย่างนี้ รวมเรียกว่า โลกียภูมิ, เป็นส่วนที่เนื่องอยู่กับโลก เนื่องอยู่กับความมีความเปน ยังมีคิมีชั่วอันสมมติ หรือบัญญัติขึ้นเช่นนั้นเช่นนั้น ยังติด หรือนิยมในความเปนอยู่ เพื่อทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเปนไปเพื่อความอยากอันมาจากอวิชชา แม้อย่างชั้นละเอียดหรืออย่างบางที่สุด เช่นชั้นรูปพรหมก็ตาม.

ส่วนอีกประเภทหนึ่ง อันเรียกว่าโลกุตตรภูมินั้น เป็นชั้นที่ถอนหรือข้ามออกไปจากโลก เพราะเริ่มมองเห็นตามที่เปนจริงว่า โลกหรือความมีความเปนอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เปนเพียงมายา, ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีสิ่งใด นอกจากความหมุนเวียนของสังขารธรรมอย่างเดียว. ชั้นนี้ได้ถอนความคิดเห็นอันผิดๆมาแต่เดิมออกได้บางส่วน และกระทั่งหมดจด จัดเป็นชั้นๆเรียกว่า มรรคผล มีอยู่ ๔ ชั้น. ชั้นสุดท้ายคือชั้นที่ลุดถึงจุดปลายทาง มาพระเปนเจ้า หรืออวิชชาได้เด็ดขาด. พวกที่อยู่ในชั้นนี้ แม้ว่าจะยังเป็นมนุษย์ มีชีวิตอยู่ ก็ไม่มีความสำคัญหรือรู้สึกว่ามีตัวตน หรือความมีความเปนของตน. มีแต่เพียงธรรมชาติหรือสังขารธรรมล้วนๆเท่านั้น หมุนไปกลิ้งไป. เมื่อปัดธรรมชาติพวกนี้ไปเสีย ก็มีแต่ธรรมชาติชนิดที่ไม่กลิ้งไม่หมุนเวียน เป็นที่ดับของธรรมชาติชนิดที่หมุนเวียน. และธรรมชาติอันหลังนี้ เรียกว่า

นิพพาน. ทุกข์คือตัวความหมุนเวียนอันหนึ่ง ไม่มีความหมุนเวียน ย่อมหมายถึงหมดทุกข์ด้วย. ในตัวความไม่หมุนเวียน หรือนิพพานนั้น จึงไม่มีทุกข์.

ข้อที่ควรกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือคำว่า สุข. คำว่าสุขนี้ เป็นเพียงความรู้สึกชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวความหมุนเวียนเหมือนกัน ซึ่งเมื่อกกล่าวตามนัยแห่งปรมาตม์แล้ว ก็เป็นอันเดียวกับทุกข์. ภาษารรรคมาของชาวโลก สุขคู่กับทุกข์ เช่นเดียวกับดีคู่กับชั่ว. แต่ดีกับชั่วเป็นความผูกมัดเสมอกัน ฉะนั้น ทุกข์ กับสุขก็เป็นตัวความหมุนเวียน และเป็นความทุกข์เสมอกัน ฉะนั้น. ทั้งนี้ ทำให้ฉงนพิงยาก ต้องการอธิบาย. คือว่าสิ่งที่มนุษย์เราเรียกกันว่า สุขนั้น เป็นเพียงความรู้สึกที่เราารู้สึกได้ด้วยใจ. ใจก็ดี ความรู้สึกก็ดี ทั้งสองอย่างนี้ไม่เที่ยงแท้ มีสิ่งอื่นปรุ่งขึ้นและคำจุนไว้ ในไม่ช้าก็จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น หรือดับไปกับใจในเมื่อใจดับเป็นครั้งสุดท้าย. ความรู้สึกว่าสุข หรือความสุข จึงเป็นเพียงสมบัติหรือของมีอยู่ (Prosperity) ชนิดหนึ่งของใจเท่านั้น. ใจก็เป็นธรรมชาติที่หมุนเวียนดังกล่าวแล้ว. สภาพที่เรียกว่า อัตตา หรือ (Soul) ล้วนๆนั้น ถ้ายังมีความรู้สึก ก็ยังเป็นใจอยู่นั่นเอง และแท้ที่จริง เราหลงเอาความรู้สึกชนิดหนึ่งขึ้นเป็นอัตตา, ความสุขจึงเป็นสิ่งที่เกิดจากการผสมของๆ มากกว่า ๑ สิ่ง จึงเปลี่ยนแปลง และสิ่งที่เปลี่ยนแปลงย่อมเป็นทุกข์. รวมความว่าความรู้สึกว่า ทุกข์ หรือ สุข นี้ เป็นความรู้สึกชนิดหนึ่งเท่านั้น และเป็นตัวความหมุนเวียนด้วย จึงต้องตกเป็นทุกข์ หรืออยู่ในสภาวะแห่งทุกข์อีกชั้นหนึ่ง. สภาพแห่งความหยุดหมุนเวียน หรือนิพพานนั้น จึงต้องอยู่เหนือสุขและทุกข์ เหนือดีเหนือชั่ว ซึ่งเป็นความมีความเป็น. นิพพานจึงอยู่เหนือความมีความเป็น และเป็นสิ่งที่ลึก หรือเข้าใจยากยิ่งกว่าพระเป็นเจ้าผู้สร้าง.

นิพพานไม่มีรส เช่นรสหวานของน้ำตาล หรือรสสนุกของการเล่นหรือเที่ยว. แต่ที่ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น เป็นสำนวนที่ต้องแปล. เช่นเดียวกับคำว่า กรุงเทพฯ สนุกอย่างยิ่ง เรารู้ว่าใจของคนที่ชอบกรุงเทพฯ นั้นต่างหากสนุก, มิใช่ตัวกรุงเทพฯ เองสนุก. กรุงเทพฯ อาจสกปรก ทุกข์ หรือเป็นอย่างอื่นได้ทั้งนั้น. แต่ก็พูดว่า กรุงเทพฯ สนุก คล้ายกับว่ากรุงเทพฯ เป็นผู้สนุกเอง. คำว่านิพพานเป็นสุขก็ฉนั้นนั่น หมายถึงใจของผู้เห็นผู้รู้สึกในนิพพานนั้นต่างหาก เป็นสุขอย่างยิ่ง. ความสุขอันนั้น จึงมิใช่ตัวนิพพาน. นิพพานไม่สุขไม่ทุกข์ และไม่กล่าวว่าจะอะไรได้เลย เพราะพ้นวิสัยแห่งการกล่าวสมมติ ซึ่งอยู่ในกรอบวงของโลก. แต่ถึงกระนั้น เมื่อเรามีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวอย่างสมมติกับนิพพาน ก็ต้องมีการกล่าวบ้างเหมือนกัน. การที่นำมาวินิจฉัยในที่นี้ ก็เพื่อให้ผู้ที่เคยฟังมาก่อนว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น จะได้เข้าใจตรงตามที่เป็นจริงว่าหมายถึงอะไร และจะได้มองเห็นความที่นิพพานหรือโลกุตตรภูมิ เป็นภูมิที่อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ได้ง่ายขึ้น. และในที่สุดจะเข้าใจในภูมิๆนี้ได้ว่า เป็นภูมิที่ไม่เกี่ยวกับโลก หรือความมีความเป็นแต่อย่างใด. และข้อสำคัญที่สุดก็คือว่า นิพพานนี้เอง เป็นจุดที่หมายปลายทางของมนุษย์เรา. ตามนัยที่กล่าวมานี้ เป็นอันแสดงให้เห็นได้ว่า มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่อศึกษาให้รู้จักเว้นชั่ว แล้วทำดี ครั้นในที่สุดศึกษารู้ว่าทั้งชั่วและดีนั้น เราไม่ควรจะติดอยู่ ควรถอนใจขึ้นมาเสียให้พ้นจากความยึดถือหรือหลงติด เพราะว่าทุกๆสิ่ง ทั้งดีและชั่ว เป็นเพียงมายา. ที่เราเรียกกันว่าจริง ก็ยังเป็นมายาที่ประณีตจนยากที่จะจับ. สมมติว่าการได้เป็นอย่างพระเป็นเจ้าคือมีแต่สุขอย่างเดียว และตนยังมีความรู้สึกว่าคุณมีตนเป็นเช่นนั้นสำหรับแบกหรือยึดถือไว้แล้ว ในไม่ช้าก็ต้องเบื่อ อยากตายขึ้นมาอีก เพราะเหตุว่าการทรงไว้ซึ่งความมีความเป็นเช่นนั้น ต้องอาศัยความหลง และการยึดถือที่เรียกว่าอุปาทาน จึงจะมีได้ว่าตนมีสุขตลอดอนันตกาล. ถ้าไม่มี

ความยึดถือ ตนก็ไม่มี และความสูงนั้นก็มิได้. และการที่มีไมได้นั้น ก็เป็นการข้ามขึ้นจากความสุขอีกชั้นหนึ่ง หรือละความสุขเสีย คงมีอยู่แต่สภาพของธรรมชาติล้วน ซึ่งสุขหรือทุกข์กับใครไม่เปน. และเมื่อเรามาเห็นตามที่เป็นจริงว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา หรือสุขทุกข์ เป็นแต่เพียงมายาดังนี้แล้ว ก็แปลว่าเราเอาชนะความหลงกล่าวคืออวิชา หรือพระเป็นเจ้าของผู้สร้างเรามาได้แล้ว. โดยเหตุนี้ ดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์ จึงเป็นมายา คือเป็นความมีความเป็นชนิดที่มีอยู่ ก็เพราะความสำคัญผิดของผู้นั่นเอง.

ทุกๆสิ่งในโลก หรือที่เรารวมเรียกว่าโลกๆนั้น ยังคงมีอยู่ชั่วเวลาที่เรายังหลงว่านั่นคือโลก คือยังติดอุปาทาน หลงเห็นไปว่า นั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ เป็นสัตว์ เป็นคนเป็นสิ่งของ รวมเรียกกันว่าโลก. ครั้นเราหายหลง ไม่มีอุปาทาน สิ่งนั้นๆทั้งหมดจะหายไปในพริบตา ไม่มีโลกหรืออะไร มีแต่เกลียวแห่งความหมุนเวียนของธรรมชาติ อันหาตัวจริงมิได้สักขณะหนึ่ง. เรามองไม่เห็นความจริงอันนี้ หรือมองเห็นยาก ก็เพราะว่า ใจของเราที่ถูกห่อหุ้มอยู่ด้วยอวิชา คอยแต่จะวิ่งเข้าเกลียวติดตามความหมุนเวียนนั้นๆไปเสียด้วย เลยเราดูไม่เห็นความหมุนเวียน เหมือนคนสองคนที่นั่งมองดูกันอยู่ในรถไฟสองคัน ที่แล่นไปด้วยความเร็วเท่ากัน ไม่อาจรู้ว่าใครเป็นผู้วิ่งหรือเปลี่ยนแปลง ฉะนั้น. แต่ว่าอุปาทานหรืออวิชาที่หลงติดในโลก เป็นสิ่งที่ซ่อนเร้นยิ่งกว่านั้นมากมายนัก.

สิ่งที่ดีก็เป็นโลก สิ่งที่ชั่วก็เป็นโลก. กฎความจริงอันว่าด้วยโลกและเหตุเกิดของโลก ความดับสนิทของโลก และวิธีที่จะเข้าถึงความดับสนิทของโลก รวมทั้งสัญลักษณ์นี้ เราเรียกว่าพระธรรม สำหรับเรา เรียน ปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติ เป็นที่สุด. กฎความจริงอันนี้ จะค้นพบได้จากกายอันยาวประมาณวาหนึ่งนี้ พร้อมทั้งใจด้วย. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้. การเรียนและการทำทั้งนี้ สามารถทำได้ทันตาเห็นในชาตินี้ และรับผล

ทันทีที่ทำตามมากและน้อย ทั้งให้ทำต่อเมื่อมองเห็นชัดด้วยตนเองว่า ทำแล้วจะได้ผลเช่นนั้นจริง มีเหตุอันแสดงให้เห็นด้วยตนเองเรื่อยไปตามลำดับ ในขณะที่เราเพ่งหรือทำไปด้วยปัญญาของเรา ไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น แม้ที่เป็นครู. พระศาสดาทุกองค์ เป็นแต่บอกวิธีทำ เราทำเองและได้รับผลเองโดยประจักษ์ สืบไปตามลำดับทุกๆตอน โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อชะนิตที่ขอให้เชื่อไปก่อน หรือค่อยเอาผลหลังจากตายไปแล้ว.

ขั้นแรก เราพิจารณาเรื่องความชั่ว หรือสิ่งชั่ว มองเห็นชัดว่าไม่ควรทำ เราเคยเข้าใจผิดมามากแล้ว จึงทำชั่ว บัดนี้จะละเสียอย่างเด็ดขาด. ต่อมาละชั่วแล้วทำดี หรือความดีเกิดขึ้นเพราะการไม่ทำชั่วนั้นเอง เช่นไม่ไปทำผิดบัญญัติต่างๆในทางธรรม ก็แปลว่าทำดีหรือมีความดี แล้วพยายามอบรมปัญญาพิจารณาความดีหรือผลของความดีสืบไป จนพบว่าความดีก็ยังเป็นมายา หรือสมมติ ทำคนผู้ยึดถือหรือหลงคิดให้หนัก หรือถูกมัดติดอยู่ในสิ่งนั้นๆได้ ต้องเวียนวนอยู่กับสิ่งนั้นๆนั่นเอง ก็เกิดความสังเวชในความหลงของตัวเอง หน่ายเอง วางเฉยเอง และรู้ว่าตนวางได้แล้วเอง โดยไม่ต้องอาศัยใครช่วยบอกให้ หรือต้องอาศัยมือของพระเจ้าที่ไหนดมาช่วยจัดการให้ ไม่ต้องอ่อนน้อม และไม่รู้เรื่องการอ่อนน้อม ก็สามารถถอนตนขึ้นมาได้จากโลก หรือจากความมีความเป็นอันมีประการต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นเพียงมายา เกิดมาจากการยึดถือสำคัญผิดของเราทั้งนั้น.

เราสำคัญผิด จับเอากลุ่มธรรมชาติที่หมุนเวียนหรือวิวัฒน์ อันใดอันหนึ่งมาเป็น ตัวเรา ตัวท่าน ก็ยังทำได้เพราะความโง่หลงของเราเอง. แล้วเรายังอาจสร้างความสำคัญผิด หรือเชื่อผิดได้อย่างอื่นสืบไปอีก เช่นว่ามีคนที่สร้างเรา คือพระเป็นเจ้า. เราทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของเราเอง มีผลกระทบอันออกมาอย่างน่าประหลาด เพราะเราไม่เข้าใจมองไม่เห็น เราเชื่อเอาว่าเป็นพระท่านผู้สร้างลงโทษเรา หรือให้รางวัลเรา เพราะเหตุว่า

เราต้องการคำตอบที่จะสนองความสงสัยของเราเสมอไป. เราหลงหรือถูกชักให้หลงไปอย่างไร โดยเหตุปัจจัยที่แวดล้อมอยู่รอบๆตัวเรา เราก็ต้องหลงไปตามนั้น หรือตามลัทธิอื่นๆที่ฝังใจเราอยู่. ความหลงชนิดนี้ ไม่ให้ความคิดอย่างอิสระแก่เราเลย ทั้งเราจะต้องพึ่งพาความหลงนั้นเสมอไป. อุดมคติของพุทธศาสนา ไม่ต้องการความเชื่อหรือความหลงชนิดที่ไม่ให้อิสรภาพแก่ความคิดอันเป็นอิสระเช่นนี้. พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ท่านอย่าเชื่อตามใคร ท่านจงคิดให้เห็นเป็นลำดับมาตั้งแต่ง่าย ๆ เบื้องต้น แล้วดำเนินมาด้วยปัญญาของท่านเองเป็นลำดับๆ จนกว่าจะสูงสุด. อย่าเชื่อครู อย่าเชื่อตำรา อย่าเชื่อความที่เขาเคยทำสืบๆกันมาอย่างนั้น. จงฟังหรือรับเอาคำนั้นๆเพียงแต่สำหรับคิดดู ครั้นเห็นว่าทำตามแล้วได้ผลดีจึงทำเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวตรัสสอนดังนี้ ซึ่งพุทธบริษัทถือเอาเป็นอุดมคติอันหนึ่งว่า พระศาสดาของเราไม่ต้องการให้เราเชื่อมงาย ความคิดจะต้องมีเหตุผลพร้อมมูลอยู่เสมอ. จุดยอดที่เราประสงค์นั้น จะสำเร็จด้วยความรู้แจ้งหรือปัญญาอันคมกริบ มิใช่ลำพังความเชื่อหรือการกระทำอย่างเดียว, แม้ว่าในบางกรณีหรือบางคน จะต้องอาศัยความเชื่อเป็นมูลฐานมาอย่างมาก แต่ความเชื่อนั้น ก็ต้องอาศัยปัญญาประกอบกันอยู่เสมอไป.

เราไม่ต้องการพระเป็นเจ้าผู้สร้าง เพราะพระเป็นเจ้ามีความสามารถสร้าง ก็เพียงสิ่งที่ดีและชั่วเท่านั้น. สิ่งที่ดีเหนือดีเหนือชั่วขึ้นไปนั้น พระเป็นเจ้าไม่อาจจะสร้าง ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ใครๆหรืออะไรก็สร้างมันไม่ได้. มันเป็นสภาพที่ใครสร้างไม่ได้ และไม่ต้องการๆสร้าง. เมื่อพระเป็นเจ้ามิให้เราแต่เพียงสิ่งที่ดีกับสิ่งที่ชั่วเท่านั้น ก็แปลว่าพระเป็นเจ้าเป็นมูลของความดีความชั่ว. แต่เราต้องการจะตัดรากเหง้าของความดีความชั่วไม่ให้มันมากดทับใจเราอีกต่อไป เราจึงต้องการจะฆ่าพระเป็นเจ้าเสีย.

ผู้ที่เชื่อถือในพระпенเจ้า กล่าวกันว่าพระпенเจ้าคือตัวความดี หรือ เบนที่รวมของความดี. การกล่าวคังนั้นถูกต้องแล้ว. และมนุษย์ส่วนมาก ในโลกคิดดี หรือคิดในเสียงที่ว่าดีเหมือนคิดฝัน, มีความอาลัยพัวพันในสิ่งที่ เรียกว่าคังนั้นยิ่งนัก. เพราะเหตุฉะนั้นจึงน้อยตัวนัก ที่จะหลุดรอดออกไปจาก โช้ตรวนอันนี้ เช่นเดียวกับนกที่ติดบ่วงแร้วของนายพรานแล้ว น้อยตัวที่จะหลุด ออกไป. ถึงใครจะชี้แจงหรือพยายามช่วย ก็ยากที่จะเชื่อ เพราะยากที่จะ ฟังถูก ในที่สุดจึงติดจมอยู่ในความมีความเปน ชั้นที่เรียกว่าคังนั่นเอง. พุทธศาสนามีหลักเป็นชั้นๆว่า :

๑. จงละชั่วเสียให้หมด.

๒. จงทำดีให้เต็ม.

๓. จงทำใจให้หมดจดจากความยึดติดทั้งในดีและชั่ว.

นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์

คำสั่งสอนเช่นนี้ เป็นการยากที่สัตว์ผู้มีสัญชาติญาณคิดดี จะสามารถก้าวขึ้น ไปถึงขั้นที่สาม ซึ่งเป็นขั้นนิพพานของพุทธศาสนาได้. อาจฟังไม่ถูกเอาเสีย ที่เดียวเป็นส่วนมาก. ความดี เป็นความมีความเปนชนิดหนึ่งที่หุรุมมาก ตรงกันข้ามกับความชั่วที่ไม่น่าดู. แต่ความพ้นทุกข์นั้น ต้องบริสุทธิ์จากสิ่ง ทั้งสองนี้, และไม่มี ความหุรุมด้วย.

ตามธรรมดามนุษย์เกิดมามีโช้กลางมาก่อนแล้ว, จึงได้ติดแน่นในภพ กล่าวคือในตัวความมีความเปน (existence) ของตนเองมาก่อน คอยแต่จะ สงวนความมีความเปนของตนให้หุรุมยิ่งขึ้น นี่เรียกว่าติดโช้ตรวนแห่งภพ. แต่เมื่อคิดดูให้สุชุม เราก็เห็นได้ว่าตกอยู่ในสภาพที่น่าสงสารเต็มที่ เหมือน เด็กน้อยๆที่ผู้ใหญ่อย่าให้เดินรำ หรือให้หิวเราะจนสลัดตายก็ได้. ความมี ความเปนขนาดธรรมดา ซึ่งมีความหุรุมเพียงเท่านั้นก็เต็มทนเสียแล้ว ส่วน ความมีความเปนขนาดพระпенเจ้านั้น หุรุมอย่างขนาดหนัก เราจึงไม่

ต้องการแม่แต่ลองดู เพราะโชตรวนชั้นธรรมดา เราก็เข็ดแล้ว. คำกล่าวที่ว่าพรหมเป็นสัตว์ที่บริสุทธิ์มากกว่าสัตว์ประเภทอื่นหมด มีอายุเป็นกัลป์ๆ นั้นคือโทษของการถูกจองจำ และเพราะโทษที่ดีดี ต้องการความมีความเป็นชนิดที่ดีที่สุด เพราะไม่รู้ว่าคุณมีความเป็นนั้น หาใช่ความหลุดพ้นไม่. โดยเหตุดังว่ามานี้ พุทธบริษัทจึงมีอุดมคติเป็นข้อสุดท้ายสั้นๆว่า เราจะต้องออกไปเสียจากวงแห่งความมีความเป็นให้ได้. เพราะในวงความมีความเป็นนี้ มีให้ก็แต่เพียงความดีสำหรับข้อมติดอยู่เท่านั้นเอง. แต่สำหรับผู้ที่ยังไม่สามารถจะก้าวขึ้นมาถึงขั้นนี้ ยังต้องพยายามในขั้นทำดีให้เต็มที่อยู่หรืออยู่ในขั้นต้น คือกำลังละชั่วอยู่ ก็หาจัดว่าเป็นผู้ที่ทำบาปหรือเป็นฝ่ายผิดไม่. แม้แต่การติดอยู่ในขั้นนั้นๆ ก็ไม่ถือว่าเป็นความผิดอะไร ถ้าคิดเพราะยังไม่สามารถก้าวขึ้นมา. แต่พึงรู้นั้นยังไม่ใช่ที่สุด หรือจุดปลายทางของมนุษย์ที่เป็นมนุษย์เต็มๆแท้จริง. พุทธศาสนามีให้ทั้งสามขั้น และถึงที่สุดได้จริงดังนี้ ใครเหมาะกับขั้นไหนก็จงเลือกเอา แต่ขั้นสุดท้ายนั้น ต้องเป็นขั้นที่พ้นจากการถูกสร้างและการถูกควบคุม หรือการมีตัวเองอยู่ภายในโชตรวนแห่งความมีความเป็นอันเป็นตัวอุปาทานเสมอ.

สรุปความรวมกัน

ศาสนาทุกศาสนา มีทางที่จะตรงกันหมดโดยใจความ คือเพ่งจุดที่ปราศจากทุกข์โดยประการทั้งปวง. แต่โดยเหตุที่มีความหมายหรือความเข้าใจในคำว่าทุกข์ สูงต่ำกว่ากัน ตื้นลึกกว่ากัน จึงทำให้เกิดความแตกต่างกันขึ้น. เช่นบางลัทธิปรารถนาความมีความเป็นตามที่ตนต้องการ แม้ว่าตาม

ที่วาดไว้ในความต้องการของตน จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่ถ้าตรงตามใจชอบ ก็มีผู้พอใจที่จะถือเสมอไป. เพราะว่าแม้ผลที่ตนหวังจะมองไม่เห็น หรือผิดไว้ว่าจะได้รับในชาติหน้า แต่เมื่อตนเชื่อแล้ว ก็ย่อมเกิดความอุ่นใจ หรือบุญอยู่นั่นเอง ข้อนี้ทำให้ผู้ถือมีความเชื่อและพอใจในลัทธิของตนยิ่งขึ้นเสมอ.

คำว่า “สุขนิรันดร์” เป็นเหมือนยาหอมหูใจให้มีความพยายามอย่างไม่ละลด และเป็นใบปลิวโฆษณาของทุกๆ ศาสนา ที่เชื่อว่าสภาพเช่นนั้นมียู่จริงๆ. คำว่า สุขๆ ดังนี้เป็นคำที่เข้าใจได้ง่ายแม้แต่เด็กๆ และรู้จักกันอยู่แล้วทุกคน ตามความหมายของตนเอง ยังบอกพร้อมอยู่ก็แต่เพียงว่า สิ่งที่คุณเรียกว่าสุขนั้น ตนมักจะไม่มีใครได้ตามที่พอใจ คือมันคอยแต่จะพลัดพรากไปเสีย หรือถึงกับไม่มาหาเอาทีเดียว. ครั้นมีผู้มาป่าวประกาศบอกวิธีที่จะให้ได้สิ่งตนรู้จักอยู่แล้วว่า “สุข” โดยง่ายและแน่นอนไม่มีเปลี่ยนแปลงตลอดนิกาล ก็ย่อมเกิดความอยาก และพอใจที่ทำตามเป็นธรรมดา. แต่คำป่าวประกาศของลัทธิศาสนานั้นๆ ย่อมต่างกันไป ตามแต่ว่าลัทธิศาสนานั้นเกิดขึ้นในชนชนะใดไหน เพื่อสอนคนสมัยไหน หรือที่มีความเป็นอยู่ชั้นไหน. ก็เมื่อคนในโลกนี้ แม้ในสมัยเดียวกัน ก็มีภูมิแห่งจิตใจหรือวิญญาณอันสูงต่ำต่างกัน จึงสามารถรับเอาได้ไม่ลัทธิใดก็ลัทธิหนึ่ง ตามภูมิของตัว หรือตามแต่เหตุการณ์ที่แวดล้อม เช่นถูกชักพาไปด้วยอำนาจการเมือง หรือทรัพย์ เป็นต้น. แต่อย่างไรก็ตาม ในหมู่ชนชั้นธรรมดา ย่อมต้องการศาสนาชนิดที่อำนวยความสะดวกตรงตามความต้องการอย่างโลกๆของตน คือความมีความเป็นที่หรูหราฟุ่มเฟือย มีวัตถุทางกามารมณ์สมบูรณ์ด้วยกันทั้งนั้น. ส่วนความหลุดรอดออกไปจากความมีความเป็นเช่นนั้น เขาไม่อาจเข้าใจได้ว่าเป็นของดีกว่าสูงกว่าได้แต่อย่างใด. เมื่อตั้งคำถามว่า ถ้าเขาให้ได้เกิดมา มีอะไรพร้อมบริบูรณ์สมใจนี้ทุกอย่างอย่าง กับเขาจะให้ดับสนิท โดยไม่ต้อง

พัวพันอยู่กับความมีความเป็นแต่อย่างใดอย่างหนึ่งดังนี้ จะเลือกเอาอย่างไหน. แทบทุกคนจะเอาอย่างแรก ทั้งนี้ เพราะไม่สามารถจะเข้าใจว่าความมีความเป็นนั้น เป็นตัวผูกมัดหรือตัวทุกข์.

ความมีความเป็นนั้น ถึงอย่างไรเสีย ก็ต้องเป็นการถูกผูกมัด คือมัดด้วยความพอใจในความมีความเป็นของตัวเองนั่นเอง ใจไม่อาจจะหลุดได้จากความรู้สึกพอใจ หรือกำหนดในสิ่งที่ตนมี ซึ่งทำให้หลงมัวเมา และกลัวจะตายจากไปเสียจากความมีความเป็นที่ตนพอใจนั้นๆ. และตามความจริงหรือตามกฎธรรมดา ตามเหตุผลที่แสดงมาแล้วแต่หลังนั้น สิ่งที่มีจะต้องแปรและดับลงในวันหนึ่ง โดยไม่ยกเว้นได้ เพราะว่าถ้าเป็นความมีความเป็นแล้ว ต้องเป็นสิ่งที่มีการเกิด, และเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. แต่ในที่นี้ ชนนั้นๆ ม่อาจเห็นอย่างนั้นได้ เพราะมีความเชื่อในลัทธิศาสนาของตนว่า พระเป็นเจ้าจะประทานชีวิตชะนิตที่ไม่รู้จักตาย ให้ตนได้มีอยู่เพื่อความสุขตามที่ตนต้องการเสมอไปทีเดียว, จึงไม่ยอมเชื่อว่าจะต้องมีการตายในโลกของพระเป็นเจ้าด้วย. ด้วยเหตุนี้เอง ชนที่เชื่อในโลกของพระเป็นเจ้า จึงยังคงมีอยู่มากมายและไม่อ่อนแอจนคลอนแคลน. มีน้อยคนที่จะมองได้สูงขึ้นไป จนเห็นความจริงว่า อันความมีความเป็นนั้น เป็นมายาทุกขณะ แม้จะอยู่ได้นานสักหน่อย ก็ยังต้องแตกดับอยู่ดี, และมองเห็นพร้อมกันอีกด้านหนึ่งว่า การสอนให้หลงในโลกพระเป็นเจ้านั้น ก็เพียงเพื่อยึดคนหมู่มากไว้ในศีลธรรมเท่านั้นเอง เพราะการจะไปโลกพระเป็นเจ้าต้องประพฤตศีลธรรม.

แต่เมื่อความคิดนี้ได้เป็นไปมากเข้า เขาอาจเข้าใจได้ในวันหนึ่งว่า คำว่าพระเป็นเจ้าและโลกของพระเป็นเจ้านั้น เขาตั้งกันขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาที่ว่า ทำไมสุขนิรันดร์นี้จึงไม่เปลี่ยนแปลง เท่านั้น. ข้อนี้คือว่าตามธรรมดา ก็เห็นกันอยู่แล้วว่า เรามีการเกิดแก่ตาย. และสิ่งที่เราพอใจก็จะเปลี่ยนแปลง

หรือพลัดพรากจากเราไปเสมอ หรือแม้ไม่พรากกัน แต่ถ้าอยู่กันนานเข้า เรา ก็อาจเบื่อได้. ทำให้เกิดปัญหาว่า “สุขนิรันดร์” นั้นจะได้อย่างไรมา ถ้าเรา ยังเกิดแก่เจ็บตาย และไม่ช้าเราก็คงจะต้องเบื่อกันสักวันหนึ่ง. เพื่อแก้ข้อสงสัย อันนี้ ครูผู้สอนลัทธิจึงต้องบัญญัติพระเปนเจ้า หรือโลกของพระเปนเจ้าขึ้น และบัญญัติเด็ดขาดว่า เป็นสิ่งมนุษย์ไม่อาจเข้าใจได้ จนกว่าจะได้เข้าถึงโลก นั้นเสียก่อน ในที่นี้ขอให้มีความเชื่อให้มันๆก็แล้วกัน. และในที่สุดก็มีผู้ไว ใจในโลกพระเปนเจ้า เพราะไม่มีอะไรอย่างอื่นที่ดีไปกว่า และในโลกธรรมดา ก็มีแต่ทุกข์หรือความยุ่งยากไม่แน่นอน ดังที่เห็นกันอยู่แล้ว. เพราะเหตุดัง กล่าวมานี้เอง ภพ หรือความมีความเป็น จึงกลายเป็นสิ่งที่ถาวรและ เทียงแท้ไปได้ คือมีความมีความเป็นตัวเราของคนเรา ที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง และมีอะไรให้ชอบใจเต็มที่อยู่เสมอไปได้.

พุทธศาสนา ไม่มีพระเปนเจ้าที่เป็นตัวตนเช่นนั้น ไม่มีโลกของพระเปน เจ้า ซึ่งมีความมีความเป็น (existence) อันพิศกฏธรรมดาเช่นนั้น. ไม่มี พระเปนเจ้าผู้สร้างโลก, มีแต่ความไม่รู้มีติดบอด ที่ก่อให้เกิดความมีความเป็น และความยึดถือตัวเองว่ามีว่าเป็นขึ้นอย่างเปนมายาที่สุด. ความเข้าใจว่าโลก มีหรือตัวเรานั้น คือความหลงอย่างร้ายแรง. เมื่อโลกไม่มีจริง ตัวเรา ไม่มีจริงดังนี้ ก็ไม่มีตัวคนผู้สร้างโลก หรือผู้สร้างตัวเราจริง, มีแต่มายาที่ เปนความหลงผิดอีกอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงว่า พระเปนเจ้าก็คือตัว อวิชชาหรือมายาเช่นเดียวกันกับตัวโลกเอง. สิ่งมายาเหล่านี้ ปรากฏขึ้นอย่าง มายาที่สุด คือดวงตาที่สุด จึงทำให้มนุษย์หรือตัวสิ่งนั้นเองหลงไปว่า ฉัน, ท่าน, เรา, เขา, เป็นต้น มีอยู่เช่นนั้นเช่นนี้. สำหรับมายาเหล่านี้ เปน ขึ้นมาได้เนื่องจากกฎแห่งความหมุนเวียนของมัน ซึ่งเกิดมาจากสภาพแห่ง ความไม่รู้ หรือเพราะปราศจากความรู้ในตัวมัน อีกต่อหนึ่ง.

ครั้นมนุษย์ หรือ โลก อันเป็นเพียงมายาเกิดขึ้นดังนี้แล้ว ก็มีสภาพดูว่าเป็นตัวหุ่นหรือละคร ที่อวิชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมของตัวเองเป็นคนชัก หรือบังคับให้แสดงไปเช่นนั้นเช่นนั้น. มีความหลงใหลอยู่ในสิ่งอันเป็นมายาด้วยกัน. มีชีวิตอยู่ด้วยความโง่หลงอยู่ตราบใด ก็ย่อมมุ่งหมายอยู่แต่ในสิ่งที่เป้นเพียงเหยื่อของความโง่หลงอยู่เพียงนั้น จึงกล่าวได้สั้นๆที่สุดว่า **มีชีวิตอยู่เพื่อสิ่งที่ตนอยาก ที่ตนชอบ.** เขารู้สึกดูว่า จุดปลายทางของเขายู่ที่สิ่งที่เขาชอบที่สุด และอย่าพลัดพรากไปจากกันด้วย, ซึ่งก็เข้ากันพอเหมาะกับเรื่อง “สุนิรันดร.” มนุษย์พวกนี้เราเรียกกันว่า มนุษย์บุญชน หรืออยู่ในโลกียวิสัย. มีแบบของตนเองอย่างนี้ มีที่มุ่งหมายเฉพาะของตนเองอย่างนี้. เป้นบุญชนหมายความว่ายังหนาอยู่ คือฟ้าที่ปิดตายังหนาอยู่. ยังไม่รู้แม้แต่เพียงเงาๆว่าตัวเองคืออะไร โลกคืออะไร, จึงต้องมีแบบ หรือภูมิของตัวเองอย่างนี้เอง ซึ่งเรียกว่าภูมิบุญชน หรือโลกิยภูมิ.

ส่วนมนุษย์อีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีปัญญาพอที่จะเข้าใจชีวิตหรือโลกได้ ในเมื่อตนได้ “ซึมซาบ” กับโลกมาแล้วพอสมควรว่าในชั้นลึกหรือด้านในนั้น โลกคืออะไร. ชนพวกนี้เริ่มเห็นโลกตามที่เป็นจริง คือความเป็นมายาของโลกหรือชีวิต. ความยึดถือที่เคยมีอยู่อย่างหนาแน่นในชีวิตหรือโลกค่อยจางออก และจางออกจนลงได้ ต้องการให้ตัวเองซึ่งเป็นเพียงมายานี้ ได้หยุดคลั่งหยุดหมุน แลดับลงได้สนิทอย่างมีอิสระ. ก่อนหน้านี้นี้มีแต่ความหลง จึงต้องหมุนและไม่มีทั้งโอกาส ไม่มีทั้งอิสระที่จะหยุดนั่งพัก หรือดับสนิทไป หรือปล่อยให้สิ่งที่เป้นเพียงมายานี้ เกิดดับอยู่ตามธรรมชาติได้ โดยปราศจากความเข้าไปยึดถือของตนว่าเป็นตัวของเรา. บัดนี้ไม่มีตัวเรา หรือกายของเรา หรืออะไรๆที่เป็นตัวเราหรือของเรา. คนประเภทนี้ ไม่ต้องการพระเป็นเจ้า ไม่ต้องการชีวิตนิรันดร หรือมีตัวตนของตนที่เป็นสุขอยู่นิรันดร **ต้องการเพียงแต่จะหยุดหมุน ดับสนิทไม่เกิดมาหมุนกลิ้งอีกต่อไป**

ขั้วนิรันดร์เหมือนกัน เท่านั้น. พวกนี้มีปัญญาเครื่องเจาะแทงกิเลส จึงเป็นคนที่ย่างแล้ว คือมีฝ่ายที่ปิดตาบางแล้ว บางจนทะลุและไม่มี จึงเห็นชีวิตหรือโลกตามที่เป็นอย่างจริง แล้วถอนความเข้าใจผิด และความยึดถือออกเสียจากชีวิต หรือจากความมีตัวของตัวนี้ได้. พวกนี้เรียกว่าเป็นฝ่ายที่ข้ามขึ้นจากโลกทุกๆโลก เป็นโลกุตตระ, เป็นคนประเสริฐ เรียกว่า อริยภูมิ ซึ่งตรงกันข้ามกับบุญชน, เป็นพวกที่มีชีวิตอยู่เพียงเพื่อรู้ความจริง ดับความหลงเสียให้ได้ และจุดปลายทางของคนพวกนี้ อยู่ที่ความเป็นอิสระจากความหลงเข้าใจผิด และดับสนิทไปจากการต้องเกิดมา แก่ เจ็บ ตาย และเกิดมาใหม่เพื่อเป็นอย่างนั้นอีก โดยไม่รู้สุดสิ้น; ดับความคิดว่าตัวเรา ตัวเขา ตัวพระเป็นเจ้า ตัวธรรม ตัวสภาพธรรม ที่มีนามเช่นนั้นเช่นนั้นได้หมด คงอยู่แต่เพียงว่าธรรมชาติล้วนๆ หมุนไปๆ เท่านั้น; กับสภาพที่ตรงกันข้ามอีกอันหนึ่ง คือสภาพอันว่างจากธรรมชาติเหล่านั้นเท่านั้น.

ในที่สุดนี้ สรุปความได้ว่า พุทธศาสนากับศาสนาที่มีความเชื่อถือพระเป็นเจ้าผู้สร้างนั้น มีทางที่จะลงรอยกันได้สนิท โดยการแปรบุคคลสมมตินั้นให้เป็นตัวธรรม และสภาพธรรมล้วนๆ. เช่นเมื่อเราพูดว่า Man punishes the action, God the intention. ดังนี้ ก็ให้เป็นว่าเราหมายถึงกฎแห่งกรรมนั่นเอง ว่าเป็นตัวพระเจ้า. ถ้ามีจนนั้นแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจกันได้เลย จำเป็นที่จะต้องแยกกันอยู่ ในฐานะฝ่ายหนึ่งเป็นพวกถือบุคคลสมมติ และอีกฝ่ายหนึ่งถือตัวธรรม (ที่ถูกสมมติให้เป็นตัวบุคคล) อยู่เพียงนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงบัญญัติหลักพุทธศาสนาในฐานะเป็นคำที่ได้ประทานลงมาจากสวรรค์ หรือจากพระเป็นเจ้า (revelation). แต่ทรงบัญญัติเป็นเพียงกฎความจริงอันว่าด้วยชีวิต เหตุเกิดของชีวิต ความดับสนิทของชีวิต และวิธีที่สัตว์จะได้รู้ถึงความดับสนิทของชีวิตเท่านั้น. และเป็นกฎที่มาจากเหตุผล ทำนองกฎวิทยาศาสตร์. ชีวิตถือตัวความเกิด ความแปร และความ

ดับหรือความสลายเพื่อกลับคืนกันเข้าใหม่ อย่างไม่สิ้นสุด. จึงมีหลักในข้อนี้ว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น, ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่, ทุกข์เท่านั้นดับไป, นอกนั้นหาอะไรเกิดดับไม่”^๑ ซึ่งตามนัยนี้ ย่อมหมายความว่า การพ้นทุกข์คือความเป็นอิสระต่อความทุกข์ หรือความต้องเกิด แปร แลสลายเพื่อกลับเกิดใหม่อีกนั่นเอง. สิ่งที่มนุษย์เรียกว่าความสุข นั้นเป็นเพียงมายา และรวมอยู่ในตัวความเกิด แปร และดับนั้นแล้ว ซึ่งตามความจริง (ultimate truth) มันก็เป็นตัวทุกข์ด้วย.

การเห็นชีวิต หรือตัวตน หรือโลก ว่าเป็นเพียงมายา หรือเป็นเพียงธรรมชาติล้วนๆ หมุนกลับไปเป็นสายนี้ มิใช่เป็นการเห็นโลกในแง่ดีหรือแง่ร้าย (ไม่ใช่ทั้ง Optimism และ Pessimism), เป็นเพียงเห็นความจริงอันเด็ดขาดถึงที่สุด จนทำให้หายหลง สามารถหน่ายจากความยึดถือต่อชีวิตหรือโลกว่าเป็นตัวของตัวเท่านั้นเอง. เมื่อไม่ยึดถือแล้ว ก็ไม่มีใครทุกข์ใครสุขอีกต่อไป นั่นแหละคือความรอดพ้น หรือจุดปลายทางของพุทธบริษัท ด้วยประการฉะนี้.

๑ ทุกขเมว हि สมโภติ
 นาถญตร พุกขา สมโภติ

ทุกข์ ตัญญติ เวติ จ
 นาถญตร พุกขา นิรุจติ.

แถลงการณ์ของคณะกรรมการ

อนุโมทนาให้หนังสือแก่ห้องสมุดคณะกรรมการ

พระปิ่น ปทุมุตโร พระนคร ให้หลักสันติธรรมประจำโลก ของ
นายพัน กาญจนสถิต ๑ เล่ม, Life of the Buddha by Adams Beck
๑ เล่ม. พระสุมน อรุณ จัหวัดประจวบคีรีขันธ์ ให้ครองชีพ ๑ เล่ม.
กรมธรรมการ ให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน รวม ๓ เล่ม. ขุนนรการ
พินิจ จ.ว.กระบี่ ให้เตือนไทย ๒ เล่ม. นายสวัสดิ์ มีทิศสม วัดเทวราช
กุญชร พระนคร ให้ลัทธิของเพื่อนภาค ๓ ตอน ๒, ๑ เล่ม.

คณะกรรมการขอขอบคุณ และอนุโมทนา

หนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนา ปีที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๘๒

จบลงแล้วที่เล่มนี้

ขอเชิญท่านทั้งหลายร่วมทำบุญ

ด้วยการ

ส่งค่าบำรุงปีใหม่ ล่วงหน้า

ต่อไป

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

โดย อ.ป.

เป็นหนังสือพุทธประวัติ ที่เป็นคำตรัสเล่าของพระองค์เอง รวบรวมจากพระบาลีไตรปิฎก เฉพาะตอนที่เป็นพุทธประวัติ ท่านได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว จะทราบว่าพุทธประวัติที่เป็นแก่นแท้ พระพุทธเจ้าทรงเล่าประวัติของพระองค์เองไว้ มีอย่างไรบ้าง.

ราคาเล่มละ ๑ บาท ค่าส่ง ๒๐ สตางค์

พิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดี (๖๐ ปอนด์) เป็นเนื้อหนังสือ ๓๓ ยก มีปกทานุกรม คำสำคัญ พร้อมทั้งบรรพชรรรมท้ายเล่ม. มีภาพพระพุทธรูปเมืองสารนาถ ปางประกาศพระธรรมจักร, สถานที่ประสูติที่สวนลุมพินี, วิหารพุทธคยา, พระพุทธรูปปางทศกิริยา.

หนังสือที่มีจำหน่ายที่คณะธรรมทาน

๑. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปีที่ ๓-๔-๕-๖ ปีละ ๑ บาท (ทั้งค่าส่ง)
๒. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ โดย อ.ป. เล่มละ ๑ บาท (ค่าส่ง ๒๐ สต.)
๓. การปฏิบัติธรรม โดยพุทธทาสภิกขุ ,, ๒๕ สตางค์ (,, ๖ สต.)
๔. พุทธศาสนาเบื้องต้น โดย นายธรรมทาส ,, ๑๐ สตางค์ (,, ๔ สต.)

หนังสือเหล่านี้ ผู้บำรุงหนังสือพุทธศาสนาสั่งซื้อ ไม่ต้องเสียค่าส่งทางไปรษณีย์ ส่งเงินไปเฉพาะค่าหนังสือเท่านั้น.